

NATIONAL CONFERENCE ON REVAMPING TEACHER EDUCATION 27th February, 2015

ORGANIZED BY

Shri.Acharyaratna Deshbhooshan Shikshan Prasarak Mandal,Kolhapur(Mh.)

MAHAVIR MAHAVIDYALAYA, KOLHAPUR

NAAC Re-accreditation B Grade

E Mail:- mahavircollege@yahoo.com

Website:- www.mahavircollege.org

EDITOR OF SPECIAL ISSUE

EDITOR IN CHIEF:- Pramod P.Tandale

EXECUTIVE EDITOR:- Dr.Sarala.R.Menon

REVIEWED INTERNATIONAL JOURNAL

AAYUSHI INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (AIIRJ)

ISSN-2349-638x

Website:-www.aiirjournal.com

email Id's:-aiirjpramod@gmail.com or aiiripramod@gmail.com

Chief Editor:-Pramod Tandale (Contact No.9922455749)

MONTHLY PUBLISH JOURNAL

A teacher, who looks at a face and says there's something behind that and I want to reach that person, I want to influence that person, I want to encourage that person, I want to enrich, I want to call out that person who is behind that face, behind that color, behind that language, behind that tradition, behind that culture. I believe you can do it. I know what was done for me.

-Maya Angelou

From Chairman's Desk

I am very happy that **Aayushi International Interdisciplinary Research Journal** (AIIRJ) Online Journal (**ISSN-2349-638x**) is taking great efforts to publish the special issue on **National Conference on Revamping Teacher Education** Organized by Shri. Acharyaratna Deshbhooshan Shikshan Prasarak Mandal, 's Mahavir Mahavidyalaya, Kolhapur.

Teacher education is undergoing tremendous transformation process due to NCTE's new norms and regulations as well as change at global level. The transformative power of an effective teacher educator is something almost all of us have experienced and understood on a personal level. We were particularly fortunate, because we had numerous exceptional teachers who made schools and colleges an exciting and interesting place. Those teachers possessed passion for the subjects they taught and genuine care for the students and took great efforts for their personal development because teaching is not a profession but it is a passion and devotion. They inspired us to play with ideas, thought deeply about the subject matter, took on more challenging work, and even pursued careers in a particular field of study. Some exceptional teachers achieved celebrity status, such as Dr. S. Radhakrishnan, Swami Vivekananda who taught without formal degree in education. There are thousands of unsung heroes who go unrecognized in their remarkable work with students on daily basis.

Despite a wide range of student differences— there is an emphasis to have all students reach the same academic goals and standards. Some expression education experts have referred to this movement as "standards-based reform." With a large number of teacher education colleges preparing teacher educators from various parts of India, NCTE has taken a correct historical decision to bring a paradigm shift in Teacher Education. This shift in thinking has been a challenge for educators. Despite the challenges with standard-based reform, this movement holds many as their existence is being questioned. The power of inclusion lies in how educators respond to individual differences. While standards-based reform calls for convergence in terms of learning outcomes, inclusion calls for divergence in terms of the strategies used in teaching. This perception has led to the idea that whatever standards or educational goals are set should be uniformly applied to the vast majority.

I take this opportunity to wish organizers of this conference to make this venture a great success and to raise the standards of this college. Our institution will take all necessary measures to reach the stakeholders to bring out the dreams of our earlier Hon president APJ Abdul Kalam to empower the youth to lead India a super power till 2020.

MESSAGE FROM ORGANIZING SECRETARY

Its great pleasure that **AAYUSHIINTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (AIIRJ)** Online Journal (ISSN-2349-638x) is taking great efforts to publish the special issue on **NATIONAL CONFERENCE on REVAMPING TEACHER EDUCATION** organized by Shri.Acharyaratna Deshbhooshan Shikshan Prasarak Mandal's **MAHAVIR MAHAVIDYALAYA**.

With the passage of time, scientific and technological, advancements, developments and challenges of the future, there is an addition to the expectations from teachers. There is thus the need for the TEP to reflect these roles clearly and avoid role ambiguity, role conflict and role overload as these result in depersonalization reduce accomplishment, lowered the job satisfaction and reduced occupational commitment. With this aspect NCTE transformed the TEP to a new face with new framework.

If education has to prepare students for life and facilitate a successful and efficient transition from students life to a professional well developed civilized one, then the educational goals need to be fixed for equipping them to live in world where, the key to success is the ability to be flexible, ability to change. They should possess tools and skills with the capability to apply them to tasks, to be decision makers and makers of their own destiny. Therefore, education must see that it prepares not a few persons with a great knowledge but many persons with competent knowledge, capable of employing their faculties to the best possible use. If these are the expectations from Education then teacher education programmes or teacher preparation programmes will be called upon to shoulder even more serious responsibilities. There is thus the immediate need to address the TEP in light of the performance management viewpoint and indeed it begins its curriculum life skills - essential to all teachers who are ultimately responsible for their students development - be it physical mental, emotional or social for students have been too low, especially for students with disabilities and students from minority groups and lower socioeconomic classes and particular attention should be given to historically underperforming groups.. When inclusion is considered NCTE had taken all measures to come up with all expectations of its stake holders. We with the help of this conference tried to reach the teacher education institution throughout the nation understand their problems and adversities regarding NCTEs new policies. I express my gratitude to all factors that directly and indirectly involved in this conference and participated to make this event a great success.

Thanking you,
Dr.Sarala Menon

CHIEF PETRON

Hon'ble K.B. Awade

Adv.K.A. Kapse

M.B.Desai

ORGANIZING SECRETARY

Dr. S.R.Menon

CONVENER

Dr. S.B. Kanase

CO- CONVENER

Dr.M.A. Maygonda

ADVISORY COMMITTEE

Dr.Cima Youele

Director, Distance Education,
Shivaji University

Dr.M.S.Padmini

Head, Department of Education
Shivaji University,Kolhapur

Dr.Balekar

Chairman Board Of Studies
Shivaji University,Kolhapur

ORGANIZING COMMITTEE

1)Dr.S.B.Makubai

2) Shri.S.S.Sankpal

3) A.A.Annadate

4) Shri.E.A.Kamlakar

5) Smt.M.D. Shetake

INDEX

Sr. No.	Author Name	Research Paper / Article Name	Page No.
1.	C.P. Shafeeq	Icts And 21st Century Education	3 - 6
2.	Dr. Sushil Kumar	Teacher Education In India: A Perspective For Reforms	7-10
3.	Dr. Sarala R.Menon	Multilingualism In The Classroom	11-13
4.	Dr. Neela Pathre	Enhancing Capabilities Of The Teacher Through The Area Of Engagement With The Field	14-17
5.	Damayanti Sujit Jatrata. & Dr. R. B. Topkar	Implication Of E - Learning And M - Learning In Teaching – Learning Process	18-21
6.	Dr. Ujwala Done	Revamping Curricular Areas- Two Year B.Ed. Programme	22-25
7.	Shri.K.D.Kanakagiri	Internship Practicum -Training And Skill Development	26-28
8.	Dr. Ravindra Mirajkar & Dr. Shraddha Patil	ICT Based Learning In Higher Education – Challenges And Opportunities	29-31
9.	Bhagirath S.Pande	Teaching And Learning –Inclusion Of Information And	32-35
10.	Dr. Shraddha Patil & Dr. Ravindra Mirajkar	Cyber Bullying – Threatening Issue In Schools	36-38
11.	Dr. Russell De Souza	The Mix Of Technology And Pedagogy In Teacher Education	39-42
12.	Dr. N.S Jadhav	The Use Of Ict For The Assessme Nt In Education	43-45
13.	Dr. Maigonda M.A	Enhancing Effectiveness In Teacher Education Programmes Through Performance Management And Integration Of Life Skills	46-49
14.	TandalePramod Prakashrao	Changing Teacher Training And MI Theory	50-52
15.	Mr.E.A.Kamalakar	Urbanization And Educational Development A Case Study – Warananagar	53-55
16.	Dr.Hemlata Y. Marathe	Concept Mapping Tool For Meaningful Learning In Teacher Education	56-58
17.	Dr.Madhuvanti Dilip Kulkarni	Assessment Of The B.Ed. Course With Respect To Subject Knowledge	59-62
18.	Mane Soniya Shankar	Uses Of Computer - Internet In Collaborative Learning	63-65
19.	Bharat Naik	Family Relationship (Independence) As A Function Of Sex And Socioeconomic Status Among High School Students	66-71
20.	Dr. Rohit Vijay Patil	Physical Education & Technology	72-76

21.	Dr.(Mrs.) Sarala Menon	Validity And Utility Of Second Language Teaching In India	77-79
22.	Asst.Prof. Santosh Jagannath Shinde	Teaching And Learning:- Inclusion Of Information And Communication Technology	80-84
23.	Miss. Gaikwad Vanita Tatyaba	"Inclusion Of Information Communication Technology"	85-88
24.	Miss Sangeeta Rajaram Kadam,	Teaching And Learning: Inclusion Of Information And Communication Technology	89-92
25.	Mrs. Kalpana Girish Gangatirkar,	Gender Disparities: Problems And Solutions	93-95
26.	डॉ.पद्मा मोहनराव जाधव	गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षण:सहाय्यता आणि अपेक्षित बदल	96-103
27.	प्रा. आण्णासो विलास जाधव	सुधारित बी.एड. अभ्यासक्रमामुळे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालया समोरील आव्हाने	104-107
28.	प्रा. डॉ. शैलजा श्रीरंग मंडले	शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमांतील प्रात्यक्षिक कार्यामध्ये पुढील काळातील अत्यावश्यक बदल एक-अभ्यास	108-112
29.	प्रा.डॉ. माणिक विजापुरे	उमेदवारी योजना प्रात्यक्षिक : प्रशिक्षण आणि कौशल्य विकास	113-115
30.	डॉ. श्री. आर. वी. व्हनवट्टे प्रा. श्री. टी. एम्. साळुंखे	गणित अध्यापनशास्त्र संदर्भात 'अध्यापक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रम - २०१४' आणि 'शिक्षक शिक्षणाचा राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा - २००९' यांचा तुलनात्मक अभ्यास	116-120
31.	प्रा. राजेंद्र पी. रोटे प्रा. शशिकांत अनंदाते	अध्ययन अकार्यक्षमता	121-124
32.	श्रीमती मंजिरी डी. शेटके प्रा. शशिकांत अनंदाते	सर्वसमावेशक शिक्षण व विशेष बालकांच्या गरजा	125-131
33.	प्रा. डॉ. श्रीमती सुजाता चंद्रकांत पंडित	बी.ए. वी.एड. एकात्मिक अभ्यासक्रमातील गुणवत्ता संवर्धनाची क्षेत्रे	132-135
34.	प्रा.डॉ. बी.पी. मरजे	अभ्यासक्रम आराखडा : बी.एड. दोन वर्षे	136-140
35.	प्रा.देवकाते भाऊसाहेब श्रीपतराव	शिक्षक-प्रशिक्षणातून सामाजिक बांधिलकीचे विकसन	141-145
36.	डॉ.श्रीमती पद्मा मोहनराव जाधव श्री.शशिकांत श्रीधर अनंदाते	जगतीकीकरणाच्या दृष्टिकोनातून शैक्षणिक संशोधन क्षेत्रे	146-153
37.	डॉ. यु.पी. कुलकर्णी	भाषा विकास में पुस्तकालयों का योगदान ।	154-156
38.	प्रा. डॉ. गोपाळ गावडे	बी.ए. वी.एड. नंतर नोकरीच्या संधी	157-159
39.	डॉ. मुरादे बी.एस.	निबंध विषय : दोन वर्षीय बी.एड. मधील छात्रसेवाकालाच्या यशस्वीतेसाठी जीवन कौशल्य शिक्षण	160-164
40.	डॉ. सौ.स्मिता दत्तात्रय राणे	सुधारात्मक शिक्षक शिक्षणातील शिक्षकाची भूमिका	165-172
41.	वाय. डी. दीक्षित	लोकसंख्या शिक्षण प्रवाह व धोरण	173-178

ICTs and 21st Century Education**C.P. Shafeeq**

Lecturer

Department of English

Preparatory Year

Najran University, Saudi Arabia

cp.shafeeq@rediffmail.com

Abstract:-

ICT is an important catalyst for inducing educational reforms that change our students into productive knowledge workers. Many attributes make ICT learner friendly and there are many uses of ICT in our current education systems. In order to prepare the students to meet the requirements of the coming days, many institutions worldwide are now aware of integrating ICT in education. This is the result of the assumption that technological literacy has become an essential requirement at any workplace of our time. Considering these facts, the teacher education of the country needs a paradigm shift that makes the current generation teachers face challenges of the future workplace.

Key words:- ICT, 21st century education

ICTs in Education

Research has shown that the appropriate use of ICTs can catalyze the paradigmatic shift in both content and pedagogy that is at the heart of education reform in the 21st century. ICT is not only the backbone of the information society, but is also presented as an important catalyst for inducing educational reforms that change our students into productive knowledge workers (Pelgrum, 2001). The introduction of ICT into mainstream school has been widely accepted and now penetrates and transforms teaching and learning across the curriculum (Hennessy, Ruthven, & Brindley, 2005). The educational potential of ICT has been manifested in a variety of ways (Becker, 2000; Godfrey, 2001). For instance, Godfrey (2001) stresses the potential of ICT to present rich learning environments, allowing learners to adopt multiple perspectives on complex phenomena, to foster flexible knowledge construction in complex learning domains, and to cater for individual differences. According to Thijs, A., et al., (2001), many attributes make ICT learner friendly. Firstly, ICT-enhanced learning mobilizes examination tools, calculation and other evaluation processes. By providing a platform for student inquiry, analysis and construction of new information, ICT-enhanced learning promotes increased learner engagement. Secondly, ICT-supported learning encourages collaboration among students, teachers, and experts, thereby helping to enhance learners' teaming and communicative skills as well as their global awareness. Thirdly, ICT-supported learning promotes the manipulation of existing information and the creation of

real-world products rather than the regurgitation of received information. Fourthly, ICT-enhanced learning promotes a thematic, integrative approach to teaching and learning by eliminating the differences between theory and practice. Lastly, ICT-enhanced learning is evaluative in nature. It recognizes that there are many different learning pathways and many different articulations of knowledge, allowing learners to explore and discover rather than merely listen and remember.

Researcher has distinguished various ICT use in education. According to Niederhauser and Stoddart (2001), there are two main types of educational ICT use: “skill-based transmission use” and “open-ended constructivist use”. Ainley, Banks, & Fleming (2002) categorizes educational computer use into “computers as information resource tools”, “computers as authoring tools” and “computers as knowledge construction tools”. On the other hand, Tondeur, Hermans, van Braak, and Valcke (2008) have distinguished two main categories of ICT use by teachers: supportive ICT use, classroom ICT use. The former, supportive ICT use, refers to the use of ICT for pro-active and administrative teaching tasks, such as student administration, preparing worksheets, developing evaluation activities, keeping track of pupils’ learning progress, etc. The second, classroom ICT use, aims to support and enhance the actual teaching and learning process, such as the use of computers for demonstration purposes, drill and practice activities, modeling, representation of complex knowledge elements, discussions, collaboration, project work, etc.

ICTs and the Need for Educational Reforms

More and more institutions worldwide are now aware of integrating ICT in education, in order to prepare the students to meet the requirements of the coming days. National Council for Educational Research and Training (NCERT), in its position paper on Educational Technology states:

The creative potential of the computer, and the liberating potential of the Internet, can only be unleashed when we actively make these kinds of demands of these technologies. The students of the future should be oriented to this possibility, allowing them to stand their ground amidst the technology-mediated onslaughts of the modern world. Integrating ICT into education will require that these aspects of the technology are catered to as a whole (NCERT, 2006).

Anticipating the future challenges of technology in education, most colleges of teacher education in India have incorporated ICT in teacher education curricula. Teacher education needs to orient and sensitize the teacher to distinguish between developmentally appropriate and detrimental uses of ICT. It also needs to equip teachers with competence to use ICT for their own professional development (NCTE, 2009). The Draft for National Curriculum Framework for Teacher Education (2009) by National Council for Teacher Education (NCTE) emphasizes this fact as it comments:

With the onset and proliferation of ((Information and Communication Technology) (ICT), there is a growing demand that it be included in school education. It has become more of a fashion statement to have computers or multimedia in schools, the result

being that in spite of its potential to make learning liberative, its implementation is often not more than cosmetic. It is often also touted as a panacea for shortage of teachers. These are detrimental to the learning of the child. Teacher education needs to orient and sensitize the teacher to distinguish between developmentally appropriate and detrimental uses of ICT. It needs to also equip teachers with competence to use ICT for their own professional development (NCTE, 2009).

ICTs and Future Workplace

One of the most commonly cited reasons for using ICTs in the classroom has been to better prepare the current generation of students for a workplace where they have to use technology, with its latest developments. Technological literacy, or the ability to use ICTs effectively and efficiently, has become an essential requirement at any workplace of our time. The NCREL (2003) described the need for digital literacy skills on their enGauge 21st Century Skills Website, emphasizing the notion that traditional literacy skills are now only a starting point for engaging in other forms of literate interaction:

As society changes, the skills needed to negotiate the complexities of life also change. In the early 1900s, a person who had acquired simple reading, writing, and calculating skills was considered literate. Only in recent years has the public education system expected all students to build on those basics, developing a broader range of literacies. (International ICT Literacy Panel, 2002, as cited in NCREL, 2003, n.p.)

21st Century Skills has been redefined (NCREL, 2003) as they can include digital age literacy (consisting of functional literacy, visual literacy, scientific literacy, technological literacy, information literacy, cultural literacy, and global awareness), inventive thinking, higher-order thinking and sound reasoning, effective communication, and high productivity. Considering these facts, the teacher education of the country needs a paradigm shift that makes the current generation teachers face challenges of the future workplaces.

Conclusion

Technology is developing very fast and that it influences all aspects of life especially education, so it is advisable for the teachers and policy makers to consider facilitating the learners' need in the E- learning environment. It is predictable that in future, the majority of classrooms will turn into e-learning environments; therefore, it is desirable to consider the learners' needs and preferences in lesson design in order to let learners get the most from the classroom. It is also important to make sure student know the importance of flexibility and being digitally literate as far as employability is concerned.

References:

- Ainley, J., Banks, D., & Fleming, M. (2002). The influences of IT: Perspectives from five Australian schools. *Journal of Computer Assisted Learning*, 18, 395-404.
- Becker, H. J. (2000). Access to classroom computers. *Communications of the ACM*, 43(6), 24-25.

- Blurton, C. (1999) "New Directions of ICT-Use in Education". Available online <http://www.unesco.org/education/educprog/lwf/dl/edict.pdf>; accessed on 16 March 2014.
- Godfrey, C. (2001). Computers in school: changing technologies. *Australian Educational Computing*, 16(2), 14-17.
- Hennessy, S., Ruthven, K., & Brindley, S. (2005). Teacher perspectives on integrating ICT into subject teaching: commitment, constraints, caution, and change. *Journal of curriculum studies*, 37(2), 155-192.
- NCERT. (2006). *The position paper on Educational Technology*. New Delhi: NCERT.
- NCTE. (2009). *National Curriculum Framework for Teacher Education 2009:(Draft for Discussion)*. New Delhi: NCTE.
- Niederhauser, D. S. & Stoddart, T. (2001). Teachers' instructional perspective and use of educational software. *Teaching and Teacher Education*, 17, 15-31.
- North Central Regional Educational Laboratory. (2003). *21st century skills: Literacy in the digital age*. Retrieved February 25, 2014, from web.archive.org/web/20070205041546/www.ncrel.org/engage/skills/agelit.htm
- Pelgrum, W. (2001). Obstacles to the integration of ICT in education: results from a worldwide educational assessment. *Computers and Education*, 37, 163-178.
- Thijs, A., Almekinders, R., Blijleven, P., Pelgrum, W. J., & Voogt, J. (2001). Learning through the web: A literature study on the potential uses of the web for student learning. The Netherlands: University of Twente.
- Tondeur, J., Van Braak, J., & Valcke, M. (2007). Curricula and the use of ICT in education: Two worlds apart?. *British Journal of Educational Technology*, 38(6), 962-976.

Teacher Education in India: A Perspective for Reforms

Dr. Sushil Kumar

Asst. Professor

S. P. S. College of Education,

Sangli.

Email: sushilk186@gmail.com

Introduction

At the second decade of the twenty first century, economic, cultural and social changes are taking place rapidly. Education in order to retain its utility has to respond to these changes which are bound to incorporate educational developments and reforms. The role of the teacher is changing so fast that no amount of pre-service or in-service teacher education can probably cope with the expectations of the society. The proliferation of commercialization in teacher education has led the market forces to determine the fate of teacher education which further led to anarchy in this sector. Reform in education envisages planned changes which also necessitates reform or planned changes in teacher education. The purpose for these reforms is to improve teacher education so as to make it effective and responsive to changes in other related fields.

Teacher education in our country has always been criticized by the various committees and commissions constituted to look after its functioning. Sudeep Banerjee Committee (SBC) Report, 2008 says that “teacher education in India has been running in its most critical stage due to continuously degrading quality. Immediate need for revamping teacher education sector, especially secondary level i.e. B.Ed. and the relevance of the apex teacher education regulatory body, NCTE are at the centers in the contemporary education policy debates. “The recent committee to review the teacher education programme and the functioning of NCTE was set up under the chairmanship of former Chief Justice of India Shri. J. S. Verma in 2012. Overhauling of the entire teacher education programme was much needed long ago. Justice Verma Committee Report, 2012 also in favour of great reforms in this area and delivered numerous recommendations in order to regain the minimum standards in teacher education. Accordingly, NCTE has recently introduced some major changes in teacher education.

The intent of this paper is to suggest some changes/reforms in the present teacher education programme which can hopefully accelerate the quality of teacher education.

Objectives

1. To find out the actual problems in existing teacher education programme.
2. To study the reports of Justice Verma Committee and the new norms and standards laid down by NCTE, 2014.
3. To suggest some major reforms in the field of teacher education.

4. To suggest the way to implement those reforms in our present set up.

Reforms in Teacher Education

It is expected that the steps taken by NCTE in the light of the recommendations made by Justice Verma Committee will boost up teacher education in the country as a part of reforms in education. However, from my personal experience as a teacher educator and with my little knowledge I would like to suggest the following reforms in the area of teacher education.

Uniformity in Student Enrolment in B.Ed. Course

Regulatory body like NCTE must develop an admission pattern which must be followed strictly in all over country. There should be a rigorous screening system for those who wish to join this noble profession. It has been noticed that the candidates who fail to achieve anything remarkable in other field come to join this course.

Here, I would also like to suggest that there should be a cut-off marks which should not be less than sixty percent for the candidates at the entry level to this course. Many people who have neither the commitment nor the competence and right aptitude, enter the teaching profession. It is as ridiculous as giving a call to the half-starved beggars to give a grand feast to others. Student's content knowledge must be tested properly along with their aptitude for teaching. One more thing I would like to demand in relation with the admission that the whole admission procedure must be completed on time. We have experienced the late and lengthy admission process in the state of Maharashtra which starts in the month of June/July and ends in August/September. The syllabus can only be implemented effectively if the admission completes on time. So NCTE and other concerned authority must pay proper attention in this regard.

Duration

Long duration teacher education programme is a long awaited demand. In the view of Justice Verma Committee Reports, NCTE has introduced a two-year B.Ed. course which will be implemented from the coming session (2015-16). It is true that the two-year B.Ed. course will not only be helpful in removing the extreme commercialization in teacher education, but also in making it more professional in nature. Even though two years B.Ed. course may be a good turn but at the same time the obstacles in implementing it should also be taken care of. Students turn out for two years B.Ed. course, reluctance of accepting the change, financial concerns of un-aided institutions, needed infrastructure etc. may be the matter of great concern while implementing a two-year B.Ed. course

Realistic Course Content/Curriculum

Curriculum plays its significant role in the quality improvement of teacher education. Most of the times the teacher education curriculum appears more idealistic and less realistic. There must be a great balance between the theory and practicum so that would be teachers should not waste their valuable time in preparing (or copying?) unnecessary files

which don't have any sound significance. There must a provision in the curriculum to practice the theory in real situation to get first-hand experience. Content knowledge must also be included up to some extent.

The need of future schooling has to be carefully examined and then only the policy formulation on the curriculum can be worked out.

Comprehensive Evaluation

There should be due scope for self-evaluation, peer evaluation, group evaluation, teacher evaluation, school evaluation and community evaluation in teacher education programme. Less emphasis on summative evaluation and adaptation of Comprehensive and Continuous Evaluation (CCE) in terms of Open Book Examination (OBE), tutorials, assignments, projects, community work, workshop etc. should be given proper place in the curriculum of teacher education programme. The evaluator/teacher should be extremely careful and objective while doing continuous evaluation so that he can draw a real picture of student's achievement. The revised syllabus of B.Ed. course in Shivaji University fortunately adopted these evaluation techniques.

Internship Programme

At the threshold of adopting two-year B.Ed. course, it would be wise to have an internship programme of not less than three months. Then only the students can complete their internship in its real sense. By going one step ahead, I would like to appeal to the government and other authorities to give stipend to the student-teachers during their internship programme so that they can deliver their best and complete their internship with great motivation. The new draft of NCTE for two-year B.Ed. course advocates about 16 weeks internship programme. However, it would be a challenge for the teacher education institutions to arrange the schools for such a long duration.

Introduction of Integrated Courses

The four years integrated B.A., B.Ed./B.Sc., B.Ed. courses are effectively going on in the Regional Institutes of Education. Educationists consider these courses to be a better method of teacher preparation than the one year B.Ed. course after a bachelor's degree. Yet there is no effort on the part of universities or state governments to replicate these courses in other colleges. Content- pedagogy- technology integrated modes of teacher education-B.A.Ed., B.Sc.Ed., B.Com.Ed., M.A.Ed., M.Sc.Ed., M.Com.Ed. need to be strengthened.

Strengthening the In-service Teacher Education

Much has been talked about the pre-service teacher education but another area of teacher education that is in-service teacher education which is equally or even more important than the previous one is mostly neglected. It is true that the duration of one year of pre-service teacher education is inadequate for the professional preparation of the teacher. But unfortunately no serious efforts have been taken for emphasizing the in-service teacher

education programme. The National Policy on Education (NPE), 1986 and its Plan of Action (POA), 1992 strongly recommends about the establishment of Extension Service Centers in the B.Ed. colleges. It was planned to open at least one Extension Service Center in every district to train the in-service teachers. Some centers were established in Maharashtra which really gave motion to the training of in-service teachers at secondary level. At present only two Extension Service Centers in the state are functioning. The faulty policy of state government that not to fill the post of Extension Service Co-ordinator after retirement adversely affected the in-service education of the teachers. The existing centers are also facing the problem of funds needed for imparting their programmes. In my opinion well equipped special institutions only meant for providing in-service teacher education should be opened in every district. These institutions should also be assisted with adequate funding.

Conclusion

These suggested areas provide a perspective for reforming teacher education programme. There are other areas in teacher education which need to be reformed but I have shared my views on some major areas only. Student's enrolment should follow a rigorous screening test. Duration of the course should be increased and curriculum must be reformed in order to cater the needs of the ever changing society. There must be an immediate change in evaluation pattern and internship programme of teacher education. These reforms are advocated for the qualitative development of teacher education programme. Any reform can only be implemented successfully and give the expected results if it has a sound policy behind it. Hence this is the right time for our policy makers to come out with their realistic ideas and clear perceptions to make the teacher education programme a qualitative one.

References

- 1.)BhanuPratapPritam (2014). Teacher Education at Cross Roads: Critical Reflection from Justice Verma Commission Report. University News. Vol.52. No. 45. 10-16 November.
- 2.)Chakrabarti, Mohit (1993). Challenges in Teacher Education. Delhi. Daya Publishing House.
- 3.)ChayaGoel and DevrajGoel (2014). Teacher Education in India: Issues and Quality Concerns. University News. Vol.52. No. 23. 09-15 June.
- 4.)George Davis, Arasu, J. G. Valan& others (2008). Quality Education: Prospect and Challenges. New Delhi: A P H Publishing Corporation.
- 5.)NCTE (2012). Justice Verma Committee Report. New Delhi. National Council for Teacher Education. <http://www.ncte-india.org/commission.asp>.
- 6.)NCTE (Regulation Norms and Procedure) Regulation 2014. <http://www.ncte-india.org>
- 7.)Panda, B. N. and Tiwari, A. D. (2009). Teacher Education. New Delhi. A. P. H. Publishing Corporation.
- 8.)Shah, Beena. (1986). Revamping the Examination System. New Delhi. Nothern Book Centre.

Multilingualism in the classroom**Dr. Sarala R.Menon**Mahavir Mahavidyalaya
Kolhapur

All These years language teaching has been synonymously used for linguistic and literature teaching. The trends have changed and communication aspect of language teaching have been focused upon, with a welcome shift in emphasis today on the learning and teaching of English right from the first standard.

Since language is basically speech and is confined to the members of speech community, it readily takes on a local habitation and a name. Within India there are a large number of regional varieties each different from others in certain ways and retaining to some extent the aspect of Indian language used in that particular region. These varieties of English are sometimes not even mutually intelligible.

A non-regional educated Indian standard of Spoken English Oriented towards British Received Pronunciation (R.P.) is a desirable goal. It is partly for certain pedagogical reasons and regional imbalances in the field of education that we choose a certain variety of English. If the linguists sincerely try to bring out a national brand of English for Indian students, it should have to be taught not only to the students but to their teachers as well as teacher educators.

C.H. Prator says that the most unintelligible educated variety is Indian English. The Indian classroom instruction is not benefited to improve the intelligibility of Indian students.

The main cause of the unintelligibility of Indian variety of English is due to its teachers R.B.Lee Page says in case of India for example, it would seem to be most efficient and economical to tolerate a good deal of common interference from Indian Languages. It is worthwhile spending an equal amount of time trying to eradicate each kind of interference..... It is necessary to discover partly by experiment which interference factors do cause real trouble at the levels and dimensions under discussion. It is necessary to investigate not only the contrastive features of the languages involved in the contact situation but also the functional load carried by the features.

Efforts have been put to establish a regional standard in English Language Teaching (ELT) all over India. Maharashtra Government as a part of ELT teaching has focused on problems faced by Marathi speakers and introduced new trends in ELT in various schools in Maharashtra. The problem areas are mainly found to be 1) Fricatives 2) Diphthongs 3) Stress 4) Time Stress rhythm 5) Intonation 6) Structures. Therefore a new set of curriculum has been set to improve the above mentioned areas. Now the question arises how to implement the new curriculum? How far are our teachers compatible to face the new

trends in ELT? Before discussing the problems of ELT one should know various concepts of language acquisition and language teaching. A number of factors have been identified which greatly affect the students learning of the second language. These are briefly discussed.

1]Physiological Conditions: Speech a magnification or actualization of language code, is naturally greatly dependent upon muscular control, learning activity, proper development of the speech mechanism and function of vocal cords.

2]Sex: It is proved that girls develop the speech at an earlier age than boys.

3] Socioeconomic Level: Children from upper classes have larger vocabulary and attain a higher degree of articulation proficiency than do low class children.

4] Bilingualism: When a child has to learn two languages his acquisition in second language is lower than that of a monolinguals because he has to learn two phonological and syntactic system of that language.

5] Intelligence: The intelligent child will have clearer articulation, use sentences earlier, use longer and more complex sentences earlier and more frequently command a more extensive vocabulary than the less intelligent child.

First language learning, and second language learning, differs in its need, style, context and mode. Second language learning never takes place naturally and automatically. There are certain theories which may be applied while teaching the second language. Learning a second language is acquiring the ability to use its structure within a grand vocabulary under essentially the condition of normal communication among native speakers at conversational speed.

1. Learning through expressions and content: This theory works in the nature of gestalt each. It facilitates the learning of articulator description and the final identification of units and patterns of expression and content.

2. Learning through Associations: In the arbitrary association of expression with content whenever expression is concerned it recalls content and when content is concerned it recalls expression.

3. Learning through Experience: All language learning occurs through experience, except for analogical creations, which may combine previous experience into new sequences.

4. Facilitation and Interference: When a native language facility involves language units or patterns similar to the new ones to be learned, there will be either facilitation or interference in learning depending on the degree of functional similarity.

5. Total or Partial Experience: While learning foreign languages total experiences in the language are not readily possible and the learning takes place partially.

6.Memory spans and Recall time: Memory span for the second languages learning is less than the memory span for already known language.

7. The correctness in receiving learning experience: The major part of the second language learning experience take's place through classroom instruction where teacher acts as resource person. The efforts to find the effectiveness and correctness of teacher's task in the classroom reveals various barriers which come in the way of teacher's competency in second language teaching. The main barriers are in the field of medium of language itself.

The curriculam should be prepared by Understanding the language background of students, as first or second language users of the language used in teaching the subject. The aim will be to create sensitivity to the language diversity that exists in the classrooms. This will be based on theoretical understanding of multilingualism in the classroom ,the home language and school language.

References

- Bose K. (1999) 'Teaching of English – A modern approach', Doaba House, Delhi.
- Kohli A.L. 'Techniques of teaching English in the New Millennium', Dhanpat Rai Publication Company (P) Ltd., New Delhi
- MenonS .R.(2002)'Communication Skills;Doctoral thesis submitted to Shivaji University
- Yardi V.V. (1997) 'Teaching English in India Today', Saket Prakashan Pvt.Ltd. Aurangabad.

Enhancing Capabilities of the Teacher through the Area of Engagement with the Field

Dr. Neela Pathre

Assistant Professor

S.P.S.College of Education, Sangli

Mob. 9623215679

Email:-neelap15@gmail.com

INTRODUCTION

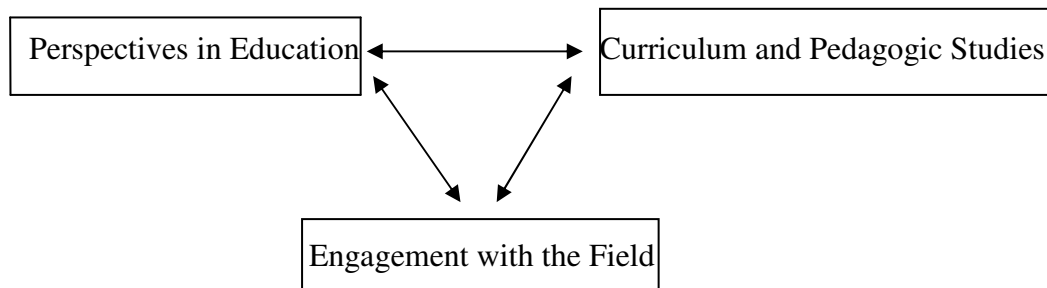
Teacher is the key component in the development of the nation. In the era of the technology and computer, the role of the teacher has become significant. So more attention must be given to the teacher education. Due to rapid development in technology and science, the school curriculum is changing drastically. Use of ICT, globalization, changing needs of society, environmental issues etc. are some of the challenges before the education. The teachers should be competent to face these challenges. So teacher education programme should be changed accordingly.

After independence many efforts were made in India to increase the quality of education. The reports of many Commissions has suggested Internship programme for practical application of theory. One of the milestones in the development of teacher education curriculum was the report of the Education Commission (1964-66). It recommended programme of internship to improve practice teaching and make it comprehensive. Baroda Study Group (1964) regarding B.Ed. courses recommended for systematic and comprehensive programme of practical work for which a trainee should be placed in a school for 8 to 12 weeks and associated with the institution as a regular member of the staff. National Commission on Teachers (1983) noted that preparation of teachers is the joint responsibility of the College of Education and the Practice Teaching School. The commission recommended 6 weeks internship programme. Acharya Ramamurthi Committee (1990) also suggested the internship programme. From all these recommendations it is clear that for the development of teaching skills actual field experience in a realistic situation over a period of time i.e. internship is very essential.

INTERNSHIP PRACTICUM

In the current syllabus of one year B.Ed. course, 2 week's School Experience Programme is conducted. As we know, teaching is an art and a science, a teacher has to acquire not only knowledge but skills also. Within 2 weeks the skills can not be developed. As experience is the best teacher, the would be teachers must be given sufficient experience to develop their abilities to face the challenges. One year duration for B.Ed. programme is not sufficient. Hence Justice Verma Committee (2011), formed by Supreme Court, has suggested that B.Ed. / M.Ed. / B.P.Ed. courses should be of 2 years duration. In the curriculum framework given by NCTE, the programme shall comprise three broad curricular areas ----

CURRICULAR AREAS

The third area of the curriculum is **Engagement with the Field – the Self, the Child, Community and School.**

This curricular area would have three components –

- (a) Tasks and Assignments that run through all the courses
- (b) School Internship
- (c) Courses on Enhancing Professional Capacities (EPC)

Course EPC 1: Reading and Reflecting on Texts

Course EPC 2: Drama and Art in Education

Course EPC 3: Critical Understanding of ICT

Course EPC 4: Understanding the Self

In the first year, there will be work on the field amounting to a minimum of 4 weeks, from which one week for school engagement and three weeks for other field engagements. In the second year, there will be a minimum of 16 weeks of engagement with the field of which 15 weeks for school internship and one week for other field engagements.

This curricular area of Engagement with the Field would be an important link between the other two broad areas and the field, through its three components.

(a) The Tasks and Assignments may include collaborative partnership with the schools for developing CCE practices, creative ways of tracking learners' progress, establishing study circles/science clubs/forums for professional development of in-service school teachers, or forums for supporting and dialoguing with the School Management Committee, parents and the community etc.

(b) During the Internship, a student-teacher shall work as a regular teacher and participate in all the school activities, including planning, teaching and assessment, interacting with school teachers, community members and children. Before teaching in a classroom, the student-teachers will observe the school and its classrooms for a week, to understand the school in totality, its philosophy and aims, organization and management; the life of a teacher; needs of the physical, mental, emotional development of children; aspects of curriculum and its

transaction; quality, transaction, and assessment of teaching–learning. School Internship shall be designed to lead to the development of professional capacities, teacher dispositions, sensibilities and skills. Student teachers shall be equipped to cater to diverse needs of learners in schools. Student-teachers are to be actively engaged in teaching at two levels, namely, upper primary and secondary. They should be provided opportunities to teach in government and private schools with systematic supervisory support and feedback from faculty.

(c) Throughout the programme **several other specialized courses** shall be offered to enhance the professional capacities of a student-teacher. The EPC courses shall be internally assessed.

Course EPC 1: Reading and Reflecting on Texts - This course will serve as a foundation to enable B.Ed. students to read and respond to a variety of texts in different ways and also learn to think together, depending on the text and the purposes of reading. This course will enable student-teachers to enhance their capacities as readers and writers by becoming participants in the process of reading. The aim is to engage with the readings interactively- individually and in small groups.

Course EPC 2: Drama and Art in Education - The components of fine arts aim to develop aesthetic sensibilities in student-teachers and learn the use of art in teaching learning. Student teachers will visit places of art, exhibitions and cultural festivals. Encouragement needs to be given to understand local culture and art forms and interpret art works, movies and other Media. Likewise other activities can be used to build trust and cooperation, the sense of responsibility, pursuing tasks collectively and exploring varied perspectives.

Course EPC 3: Critical Understanding of ICT – This course will focus on moving beyond computer literacy and ICT-aided learning. It will explore ICTs along three broad strands, teaching- learning, administrative and academic support system, and broader implications for society. The course will help student-teachers to learn integrating technology tools for teaching learning, material development, developing collaborative networks for sharing and learning. The course will explore use of ICTs to simplify record keeping, information management in education administration.

Course EPC 4: Understanding the Self - The aim of the course is to develop understanding of student-teachers about themselves – the development of the self as a person and as a teacher. The course will make use of personal narratives, life stories, group interactions, film reviews – to help explore one's dreams, aspirations, concerns, through varied forms of self-expression, including poetry and humour, creative movement, aesthetic representations, etc. Yoga will also be introduced as an important component to enhance abilities of body and mind, and promote sensibilities that help to live in peace and harmony with one's surroundings. The exercise of developing reflective journals and providing regular feedback on those journals can also be used here.

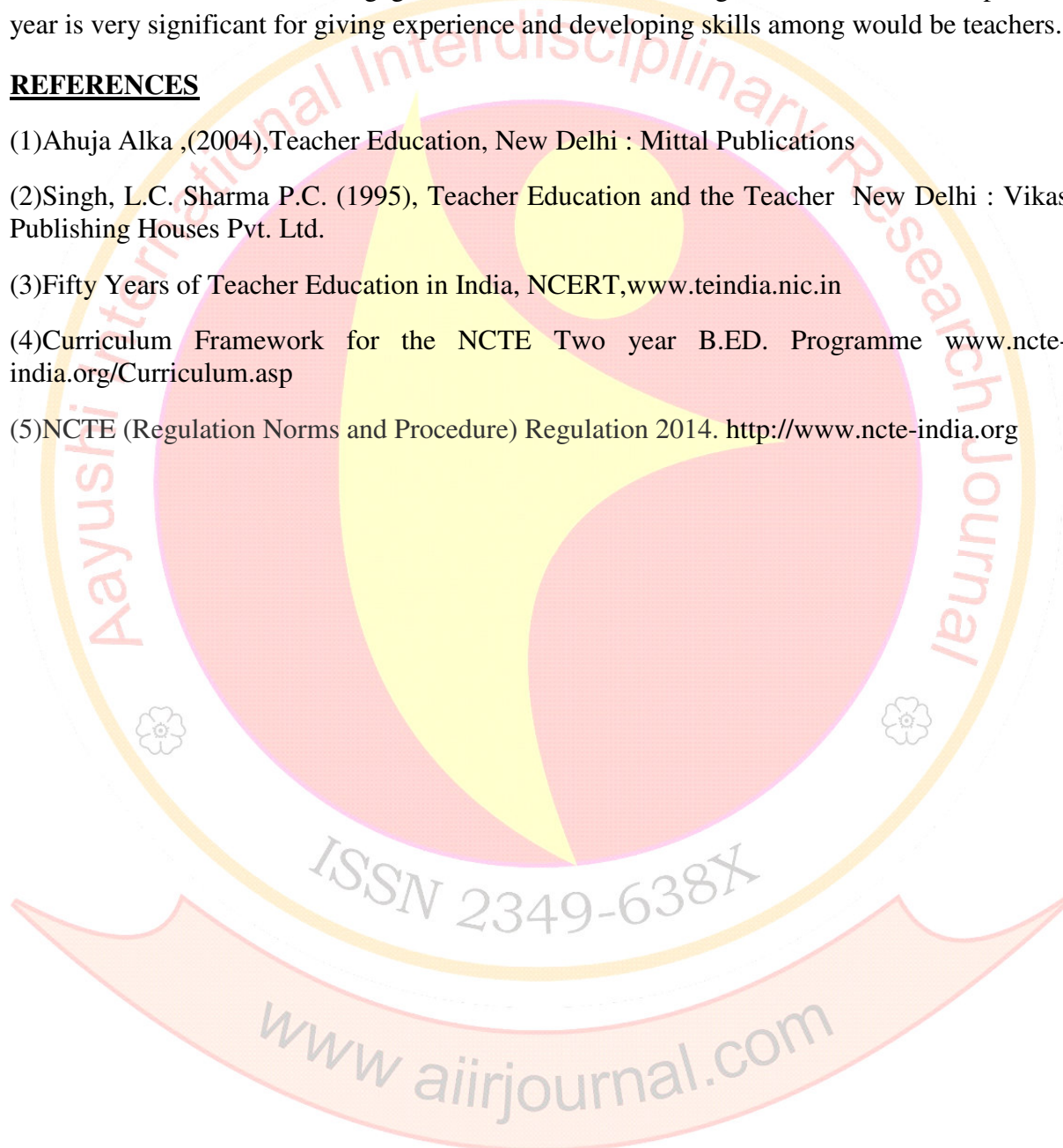
Transaction of the courses is to be done using a variety of approaches, such as case studies, group presentations, projects, discussions on reflective journals, observation of children and interaction with the community in multiple socio-cultural environments.

CONCLUSION

Curriculum framework introduced by NCTE emphasizes on field work. Skills like critical thinking, problem solving, communication, body language, collaboration, creativity, innovation, media and technology, ICT, social and cross cultural, accountability, responsibility, leadership, team building etc. are very essential for a capable teacher in 21st century. The third area of the curriculum framework is offering opportunities to develop all these skills. Hence the area 'engagement with the field' having 16 weeks of internship in 2nd year is very significant for giving experience and developing skills among would be teachers.

REFERENCES

- (1) Ahuja Alka ,(2004), Teacher Education, New Delhi : Mittal Publications
- (2) Singh, L.C. Sharma P.C. (1995), Teacher Education and the Teacher New Delhi : Vikas Publishing Houses Pvt. Ltd.
- (3) Fifty Years of Teacher Education in India, NCERT, www.teindia.nic.in
- (4) Curriculum Framework for the NCTE Two year B.ED. Programme www.ncte-india.org/Curriculum.asp
- (5) NCTE (Regulation Norms and Procedure) Regulation 2014. <http://www.ncte-india.org>

IMPLICATION OF E - LEARNING AND M - LEARNING IN TEACHING – LEARNING PROCESS

Damayanti Sujit Jatrate.

Ph.D. student

Shivaji University,

E-mail : dpoorva.jatrate@gmail.com

Dr. R. B. Topkar.

Principal

SPS College of Education,

Sangli

ABSTRACT

21st century declared to be the age of information and communication technology. E – Education is the key word of 21st century. We are living in knowledge society in which e-technology is a part and parcel of our life. Our traditional concept of teaching, learning and evaluation are gradually being replaced by e-teaching, e-learning & e-evaluation. This article highlights the concepts of E and M learning, advantages, and differences between E – learning and M – Learning.

Introduction:-

21st century declared to be the age of information and communication technology. We cannot work in the society without technology. Technology is also entered in the field of education. The choice of technology is important for a specific purpose such as the teaching – learning process. New models of education into the teaching and learning environment such as E- learning and M – learning give new dimensions to the field of education.

Concept of E–Learning :-

Definition :-E-learning is the use of electronical educational technology in learning and teaching. (Wikipedia)

E-learning refers to electronically supported learning using any form of digital communication, electronic devices or internet. E-learning includes process as computer based learning and internet based learning, but it is important to remember that it does not necessarily require either a computer or an internet connection but only the use of electronics such as a CD Rom, watching an educational television program or computer conferencing.

It also includes delivering content via the internet, audio and videotape, satellite broadcast and CD ROM. E – learning includes anytime, anywhere resources with strong capabilities and rich interaction.

M-Learning :-M-learning is an abbreviation of mobile learning, which means learning using mobile portable devices that allow the student to learn in different environment and while he is moving instead of being restricted to a place or tied to a PC or laptop.

Definition :- The use of mobile or wireless devices for the purpose of learning while on the move or any sort of learning that takes advantages of learning opportunities offered by mobile technology is called as M-learning.

M-learning is the idea that a student can learn from any place at any time using portable learning devices like cellular phones, smart phones, palmtops, personal digital assistants (PADS) handheld computers tablets pcs, laptops and personal media player.

Advantages of E – learning :-

- 1) **Easy Access** :- The learner gets access to learning by breaking all barriers of time, place and distance. The learner can access information at anyplace and any time. E- learning is available even in areas where there is no school and college.
- 2) **Individualized instruction** :- E – learning provides individualized instructions suiting to the need, abilities learning styles and interests of learners therefore it is learner centered.
- 3) **Faster learning** :- With E – learning student can learn up to twice as much in half the time that they were in classroom teaching.
- 4) **Effective Media** :- E learning can prove an effective media and tool for facing the problem so lack of needed facilities for providing quality education to the no. of students residing in far wide corners of the country.
- 5) **Different learning styles** :- Unlike traditional classroom education, E – learning can cater to different learning styles and promote collaboration among students from different localities, cultures, regions, states and countries.
- 6) **Flexibility** :- The flexibility of E – learning in terms of delivery media (like CD, DVD, laptops and Mobile phones), type of courses and access may prove very beneficial for learners.
- 7) **Interesting and motivating** – E learning may make the students more interested and motivated towards learning as they may get a wide variety of learning experiences by having an access to multimedia.
- 8) **on line, off line and interaction** – The opportunities of having an on line, and live interaction between the students and teachers and among the students themselves may make the task of E-learning a joy and best alternative to the lively face to face interaction.
- 9) **Self learning and self improvement** - E learning leads to self learning. It can be utilized for improving technical and vocational skills.
- 10) **Evaluation and Feedback** :- E-learning can also provide opportunities for testing and the learning outcomes of the learners through teachers, peers and auto instructional devise and software available through the internet and mobile phone facilities.

Advantages of Mobile learning

- 1) Mobile educational systems allow lifelong learning through distance learning.
- 2) Learners can communicate, interact several other learners in different parts of world.
- 3) Increased Mobility : learning is not restricted to fixed locations any more.
- 4) Learning is self directed, allowing students to choose content and tools appropriate to their different interests and needs.
- 5) Learner gets stimulated in learning, convenient and interesting.
- 6) Time saving – People can now study when they are communicating and traveling.
- 7) Environmental friendly – Less printing is required despite it's light weight, a mobile device can carry lot of information.
- 8) It makes collaboration among student's much easier.
- 9) Interactive – Mobile technology enable students to closely link with peer, teachers, distant partners, and even interest groups worldwide.
- 10) Opportunities for learners to give immediate feedback on their learning experience.
- 11) It empowers learners to manage their own learning and in the most appropriate way for each learner.
- 12) Learning Material can becomes accessible to a larger audience, though podcasts, mobile applications, blogs and e-books. Which are seen by potential students.

Differences between E- learning & M – Learning :-

- 1) E – Learning, uses fixed wire devices such as pc's, but mobile learning uses wireless communication devices such as call & smart phones, microcomputers & personal digital assistants.
- 2) In E – learning, access to the internet is achieved by the available telephone services, while mobile learning uses IR where accessing the internet anywhere at any time.
- 3) In E learning messages are exchanged via the internet whereas in M – learning MMS & SMS messages are used to exchange information between users.
- 4) In E – learning it is difficult to transfer books & tiles between mobile learning Bluetooth & IR technologies are used to exchange books & files among learners.
- 5) Storage application used in E – learning are more effective than ones used in mobile learning.
- 6) Communication channels used in E learning have low protection levels as learners use more than one devices whereas mobile learning provides users with more protection as learners use their own devices to connect with other.

CONCLUSION :

E and M – learning are the useful technologies to enhance knowledge and performance. These technologies offer learners control over content, learning sequence, pace of learning time and often media.

REFERENCES :-

1. Santosh Kumar Behera (2013) E- and M-Learning; A comparative study; international Journal on New Trends in Education and Their Implications, V(4), Issue: 3 Article: 08 ISSN 1309-6249.
2. Allen, M. W. (2010). Michel Allen's guide to E-learning. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Incorporated.
3. Clark, R.C., Mayer, R.E. (2003). E-learning and the science of instruction: Proven guidelines for consumers and designers of multimedia learning. San Francisco, California: John Wiley & Sons, Incorporated.
4. Awad Boshra (2014). Empowerment of teaching and learning chemistry through information and communication technologies AJCE. 2014 4(3), Special Issues Article : ISSN 2227 – 5835.

Revamping Curricular Areas- Two year B.Ed. Programme

Dr. Ujwala Done,
Assistant Professor,
S.M.T.Govt.College of Education,
Kolhapur.

Introduction

Education reforms invariably accord highest priority to improve teacher effectiveness. It requires consistent upgradation of teacher education. Teacher Education in India governed by National Council for teacher education.

The NCTE prepared the curriculum framework for teacher education in 1998 and for the first time made the recommendation for beginning a two-year B.Ed. programme to prepare quality teachers. The NCERT in collaboration with NCTE developed four different syllabi for initiating this two-year B.Ed. programme in its four regional institutions in the year 1999. The experiences of running these courses for over nine years proved to be valuable indicators for the present exercise of preparing effective teachers who could cope with the emerging challenges in their professional careers. The student-teacher has to critically examine the conditions of the school, reflect and have the potential to perform the desired role even in conditions of scarcity and deficiency of various kinds which a large number of schools face in our country. A student-teacher has not only to reorganise his/her understanding of the subject specialization learnt previously, but also has to be well-equipped with the essentials of pedagogy, competencies and skills required to create a conducive learning environment in schools for each and every learner. Accordingly, the two-year B.Ed. course aims at a complete development of the student-teacher; particularly in knowledge and skills, in individual care of the learner and also in methods and evaluation designed to facilitate learning. This course is divided into two parts. It aims at developing understanding of and competence to render disciplinary knowledge into forms relevant to stage specific understanding of teaching-learning situation apprehended through intensive study of conceptual explanations, observation and analysis of live classroom situations as well as hand-on experiences and longer duration of field experience. Interactive processes, i.e. group reflection, critical thinking and meaning-making have been encouraged. The maturity of student-teachers has been kept in mind while visualising modes of learning engagements; instead of continuous teacher monitoring, greater autonomy to learners has been given in accordance with andragogic principles of learning. The syllabus retains the essence of student-teachers being active participants in the learning process and prepares the student-teachers for facing the emerging challenges resulting out of globalisation and its consequences.

Outline of the Curriculum Components

The Curriculum components have been visualised in three clusters indicated as Groups A, B and C, ending with a 'Final Reporting and Presentation'.

Group A: Core Courses are to provide a *conceptual and contextual understanding* of education and schooling drawn from cognate disciplines that is essential for a teacher.

The courses under **Group A** are

- Basics in Education;
- Learner and Learning;
- Schooling, Socialisation and Identity;
- Curriculum and School in India; and
- Vision of Education in India: Issues and Concerns

Group B: Pedagogy Courses represent *essential functional understandings and competencies* required in a teacher.

The courses under Group B are:

- Subject Knowledge and the Related Pedagogic Dimension;
- Assessment for Learning;
- Learning to Function as a Teacher.

Group C: Developing Teacher Sensibilities comprises a variety of experiences pertaining to certain aspects, which develop their sensibilities and equip teacher for effective functioning. They are:

SECTION I: EXPERIENCES FOR TEACHER ENRICHMENT

- Strengthening Language Proficiencies
- Use of ICT for Effective Learning
- Health and Physical Education
- Arts and Aesthetics
- Exploring Library and Other Learning Resources

SECTION II: EXPERIENCES FOR SOCIAL AND ENVIRONMENTAL SENSITIVITY

- Gender Issues in Education
- Education for Peace
- Issues of Conservation and Environmental Regeneration
- Addressing Special Needs in Classroom

Final Presentation

Wherein each student-teacher is expected to consolidate and reflect upon all experiences during the programme in the form of a report, and make a final presentation. While the above courses and experiences are distributed across three distinct groups, it is intended that they will mutually reinforce each other. In their cumulative engagement with them, the student-teachers will gain a composite understanding of education, as well as develop their proactive role as teachers.

Organisational details

Structure of the Suggested Curriculum (Both years)

Course/Paper	Hours per week	Hours per year	Total marks	Internal (Formative)	External (Summative)
<i>Group A: Core Courses</i>					
CC 1: Basics in Education	04	128	100	25	75
CC 2: Learner and Learning	04	128	100	25	75
CC 3: Schooling, Socialisation and Identity	04	128	100	25	75
CC 4: Curriculum and School	04	128	100	25	75
CC 5: Vision of Education in India: Concerns and Issues	04	128	100	25	75
<i>Group B: Pedagogy Courses</i>					
PC 1(Part I): Subject Knowledge and the Related Pedagogic Dimensions (Subject: 1 Science– Biological/Physical/Maths/Social Sciences (SS)/Language-Hindi/ English/ Urdu/Sanskrit/other region-specific lang.)	04	128	100	25	75
PC 1(Part II): Subject Knowledge and the Related Pedagogic Dimensions (Subject: 1 Science– Biological/Physical/Maths/Social Sciences(SS)/Language-Hindi/ English/Urdu/Sanskrit/ other region-specific lang.)	03	96	100	25	75
PC 2(Part I): Subject Knowledge and the Related Pedagogic Dimensions (Subject: 1 Science– Biological/Physical/Maths/Social Sciences (SS)/Language-Hindi/ English/Urdu/Sanskrit/other region-specific lang.)	04	128	100	25	75
PC 2 (Part II): Subject Knowledge and the Related Pedagogic Dimensions (Subject: 1 Science– Biological/Physical/Maths/ Social Sciences (SS)/Language- Hindi/English/Urdu/Sanskrit/ other region-specific lang.)	03	96	100	25	75
PC 3: Assessment for Learning (Part I)	03	96	75	15	60
PC 3: Assessment for Learning (Part II)	03	96	75	15	60
PC 4: Learning to Function as a Teacher	35×10 weeks	350	250	250	-

Group C: Developing Teacher					
Sensibilities					
<i>Section I: Experiences for Teacher Enrichment</i>					
ETE 1: Strengthening Language Proficiency	02	64	50	50	-
ETE 2: Enriching Learning Through Information and Communication Technology	02	64	50	50	-
ETE 3: Health and Physical Education	04	128	50	50	-
ETE 4: Arts and Aesthetics	01	32	50	50	-
ETE 5: Exploring Library and other Learning Resources	01	32	50	50	-
<i>Section II: Experiences for Social and Environmental Sensitivity</i>					
SES 1: Gender Issues in Education	02	64	50	20	30
SES 2: Education for Peace	02	64	50	20	30
SES 3: Issues of Conservation and Environmental Regeneration	02	64	50	20	30
SES 4: Addressing Special Needs in Classroom	02	64	50	20	30
General orientation of student-teachers	04 days				
Reporting 	One week	34	50	50	
Total	2240	2240	1800	885	915

References :

1. National Curriculum Framework- 2005, NCERT, New Delhi
2. National Curriculum Framework for Teacher Education- 2010, NCTE, New Delhi
3. 2-Year B. Ed. Curriculum prepared by the NCERT, New Delhi

www.aiirjournal.com

Internship practicum -Training and skill development**Shri.K.D.Kanakagiri**

Chauson College of Education

Chikodi,Dist: Belgavi

Email : kkanakagiri1@gmail.com**Introduction to Internship**

An internship is on-the-job training for many professional jobs, similar to an apprenticeship, more often taken up by college and university students during his undergraduate or master degree in their free time to supplement their formal education and expose them to the world of work. Internships offer various occasion to interns during internship programs to expand familiarity in their choose area of work , to find out what they have an importance in an exacting in specific line of business, develop professional network links, build interpersonal skill or get some credit points if it's a "sandwich course" they are in. Employers too benefit from an internship arrangement as it gives access to interns with some skills to execute relevant tasks for the employer. Many interns end up with permanent service with the same organisation in which they are interned. Their worth to the organisation may be greater than before by the fact.

Since the 1990's economic reforms in India, that's bought a sea change in business and academic culture, internships have found a prominent place in the life of a business and management studies. An increasing presence of multinational companies, rapid economic growth, globalization, individual's aspirations, urbanization have all influenced the role and desirability of internships.

Distinctiveness of Internship

1. Internship leads to the intern's individual development through challenging occupational coursework.
2. A typical and worthy extra-curricular activity that helps develops credentials for their semester.
3. It is designed and planned through consultation with the college or university so as to fit into the undergraduate practice.
4. Internship involves closed direction or mentoring by a specialized expert.
5. It includes work experiences that go together with classroom learning.
6. It too ends in an appraisal process at the wrapping up of the internship.

7. It builds upon the association of any academy institute or university with has employers.
8. It is mainly victorious when the intern, the college or university, and the employer all share conscientiousness in making it a valuable practice.
9. Profession linked occurrence has a lot of names in the college or university. In addition to “internship,” the other include as follows: Cooperative education Practicum• Externship• Apprenticeship• Article-ship•
10. Across the university or college, these occasion to achieve career related practice can differ in many means. They are as follows: Internship may be compensated or not compensated i.e. paid or unpaid. • Internship may be requisite as part of the curriculum or discretionary. • Get academic credit during semester or no credit associated with the practice. • Internship can be from five hours to forty hours a week, fulltime in summer • holiday or part-time during academic year. It can take place throughout the summer holidays or during other breaks of the • Internship can be opt during off campus

Merit of Internship

Personal development:

Personal development includes building up of soft-skills such as personal work ethic, inter-personal skills, and also the technical hard skill like execution, and refining of analytical capabilities. Both the categories have been shown to play an important part in the building up of human capital. Internship programmers facilitate the build-up of such capital to some extent.

Networking: -

Interns during their short stint would likely get to know a lot of pros and this knowledge would help them find new opportunities and make new connections. That is they could use these contacts for future references or for work related advice.

Choices: -

Decisions about careers are quite perplexing, more so when one has not discovered what one really wants to do. However exposure beyond formal learning can go a long way resolving such early age dilemmas. So, with the knowledge and experience that Interns collect from their internships, individuals would be better placed to make choices about their future career

Grandness of Internship:-

For Graduate or Post Graduate college students, internships play an important role in determining how their next step in life will work out. Companies give more attention to students who take the initiative in seeking internships, as it shows a level of proactiveness and responsibility on their part. When a student willingly agrees to sacrifice

their free time usually their breaks or summer vacations in order to learn more, that says a lot about the kind of values they hold.

Internships also help students to improve their other personality attributes such as get better oral and written communication, management, direction, time, and project management skills

Internship is practical education. Through internship programmed intern acquire more knowledge of the job and learn or sharpen the needed skills, attitudes and values associated with efficient performance off their job.

Internship changes the outlook and behavior of interns. If student undergone for training by taking internship, than they enjoy several benefit. Internship technique brings out the hidden abilities in a intern and teach them to use various skills effectively which they learn during internship programmed.

Internship and development of various skills through social aim of education

There is another school of thought according to which an individual should be educated for the good of the society. The social aim in education will produce a sense of cooperation which is necessary for enjoying the amenities of life. Its supporter cannot imagine that an individual can live and develop outside society. If student undergone for internship programmed during his/her academic year than, it have a useful impact on his/her learning career. In internship programmed training sessions planned strategically hence it pays rich returns

Conclusion

Training is essential because technology is developing continuously and at a fast rate. Employees have to adapt to technological changes, improve product and service quality and boost productivity to stay in competition. The importance of training as means of improving productivity is readily recognized. Skills required for one job can be transferred to another job; it can be modified and supplemented. Training plays large part in determining the effectiveness and efficiency of the establishment

References

Cascio Wayne F: Managing Human Resources. New York: McGraw Hill Inc. 1995; 245. 18 Memoria CB (2000) Personnel Management. Himalaya Publishing House-p.307-348

ICT Based Learning in Higher Education – Challenges and opportunities**Dr. Ravindra Mirajkar**Assistant Professor,
Mahavir Mahavidyalaya,
(B.A.B.Ed. Integrated Course),
Kolhapur, Maharashtra**Dr. Shraddha Patil**Assistant Professor,
Mahavir Mahavidyalaya,
(B.A.B.Ed. Integrated Course),
Kolhapur, Maharashtra**Introduction**

In the era of 21st century, there has been exponential growth in the use of information communication technology which has made pervasive impact both on society and on our daily lives. ICT become a vital tool of socio-economic and educational change. It helps to create, store, manage and communicate information which make more widely available. The improvement of education system and increased educational attainments help us to prepare for such global technological changes in 21st century. So ICT is a way to promote educational change, improve the skill of learners and prepare them to face the global competence.

The use of ICT in teaching and learning has been a priority in higher education, but progress has been uneven. There are considerable differences of e-literacy among teachers and professors too. Very small percentage of colleges and institutes in higher education have embedded ICT into the curriculum, and demonstrate high levels of effective and appropriate ICT use to support and transform teaching-learning across a wide range of subject area.

Advantage of ICT in education

- Flexibility of content and delivery
- Combination of work and education
- Development of a new learning culture
- Increased portability of training
- To promote innovation and opportunities for lifelong learning.

ICT as a learning tool

1. **E-learning** – is a learning programme that makes use of an information network such as the internet, LAN, WAN whether wholly or in part, for course delivery, interaction and

or facilitation. Web learning is a subject of e-learning and refers to learning using an internet explorer.

2. **Blended learning** – refers to learning model that combines the face to face. Classroom practice with e-learning solutions. For example, a teacher may facilitate student learning in class contact and uses the moodle and modular object oriented dynamic learning environment to facilitate out of class learning.

Limitations of ICT

ICT as a modern technology it has many advantages but also has many limitations –

- Students tend to neglect learning resources other than the computer and internet.
- Students may have less opportunity to use oral skills and handwrites.
- It may create a digital divide within class as students who are mere familiar with ICT will reap mere benefits and learn faster than those who are as technology savvy.
- It can affect the bonding process between the teacher and the student as ICT becomes a communication tool rather than face to face conversation and then the traditional distance is increased.
- Also since not all teachers are experts with ICT they may be lax in updating the course content online which can slow down the learning among students.
- There is a need for training all stakeholders in ICT.
- The cost of hardware and software can be very high.

Challenge of ICT integration in education

The integration of ICT in education system may face various challenges with respect to policy, planning, infrastructure, learning content and language capacity building and financing. ICT enhanced education requires clearly stated objectives, mobilization of resources and political commitment of the concerned bodies with respect of challenges of capacity building, we have to develop competencies of teachers and school administrators for the successful integrates of ICT in the education system.

Conclusion

The awareness and demand for access to higher education has increased with the rise in living standards and the trend towards a knowledge based society. Simultaneously the rapid developments in information and communication technology have created new opportunities to enhance the reach and quality of education. If the ICT based learning and teaching implemented with clear cut guidelines and with quality standards in Indian higher

education system, the country can meet the required GER of 30% by the end of 12th plan period. If the ICT is aptly adapted, then it will be lifelong learning process for the learners. The quality of learning with accountability can be improved to enhance the learners things quickly and successfully.

References

Mohanty Jagnath, (2005), Educational technology, New Delhi, Deep publication.

Scott, W, (2004), Sustainability and learning.

Shailaja, P. (2001), Introduction I T revolution, globalization and the teaching of English.

Teaching and Learning –Inclusion of Information and Communication Technology

Bhagirath S.Pande

Asst. Professor
Ssr College Of Education,
Silvassa,Dnh.

Abstract:-

The whole of the educational field is covered by ICT. Teaching and learning process is very important in educational field . ICT has brought a new revolution in teaching learning process. In this paper inclusion of ICT discussed specially with reference to only teaching and learning process.

Introduction:-

The National framework 2005 lays a strong emphasis on the need to recognize the child as a natural learner, and knowledge as the outcome of the Child's own activity. They actively engage with the world around them ,exploring responding ,inventing and working things out and making it meaningful .So for this purpose if we use multimedia we can use text, pictures ,sounds animation and video etc. some or all of above as according to our need and make effective programmes for our learner.

ICT is a mixture of computer technology and communication technology

ICT Information Communication Technology are the diverse set of technological tools and resources to create disseminate, store,bring value addition and manage information for communication.

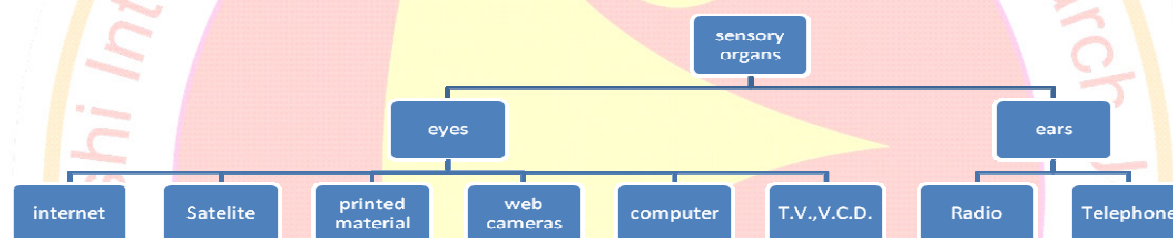
It is included in ICT that different things like printed material, Radio, T.V.,Telephone ,Artificial Satellites,internet, computer,VCD,Web camera .But it is also not only mere summation of all these electronic gadgets but an effective interaction is necessary . In teaching learning process it is assumed that need to all the ways for easy understanding of four students .As we know education is the instrument of social teaching we need to effective devices like ICT to change first our students and then our society we need to effective inclusion of ICT for teaching learning process.

In this paper we will try to discuss about inclusion of ICT in teaching learning process.

Teaching:-

Clarke (1970) :-Teaching refers to activities that are designed and performed to produce change in student behavior.

As Kothari commission said that Destiny of India being shaped in classroom of India. Education develops the future residents of country. we need to start it from our classroom. As a teacher it is our responsibility to use ICT effectively in our teaching. Teaching means not only completion of text book or syllabus but we need to try give real experience of the content, concepts, ideas, or any form of knowledge. In traditional method or procedure we can only give lecture or use some pictures for content but ICT provides us facility to utilize all the sensory organs of our students which can get knowledge and real experience. For good and easy understanding of our student we can use different ICT devices like Radio, T.V., Printed material, Web camera, Telephone, Satellite, Internet, Computer, VCD etc. These tools or instruments can give the real experience of our content as much as possible through the sensory organs of our students. And if our students are able to understand or grasp that knowledge, able to develop their skills & capacity it can be said that our teaching process becomes effective.

As shown in above figure we can use ICT instrument or forms of ICT for teaching process to perfect utilization of student's sensory organs. Education through computer is easy, comfortable, trendy, and uniquely interactive. Teacher is the key source to effective implication of the use of computers in educational system and even that teachers have tremendous potential to transmit beliefs and values to student. We know the importance of sensory organs if we can utilize it for teaching process through the use of ICT naturally student developments can be achieved in every aspect of development i.e. cognitive domain, affective domain and psychomotor domain.

So for this purpose if we use multimedia we can use text, picture, sounds, animation and videos some or all of above as according to our need and make effective programmes for our learner.

As mentioned in educational theories teachers' role need to be limited only as a facilitator or for creating the situation for easy learning. If we appropriately use ICT for teaching we naturally follow educational theories of low interference in learning. Our work or role is only to form a programme for particular content and create a situation for implementing it.

There is a range of ICT options from video conferencing through multimedia delivery to websites which can be used to meet the challenges teachers face today. There has

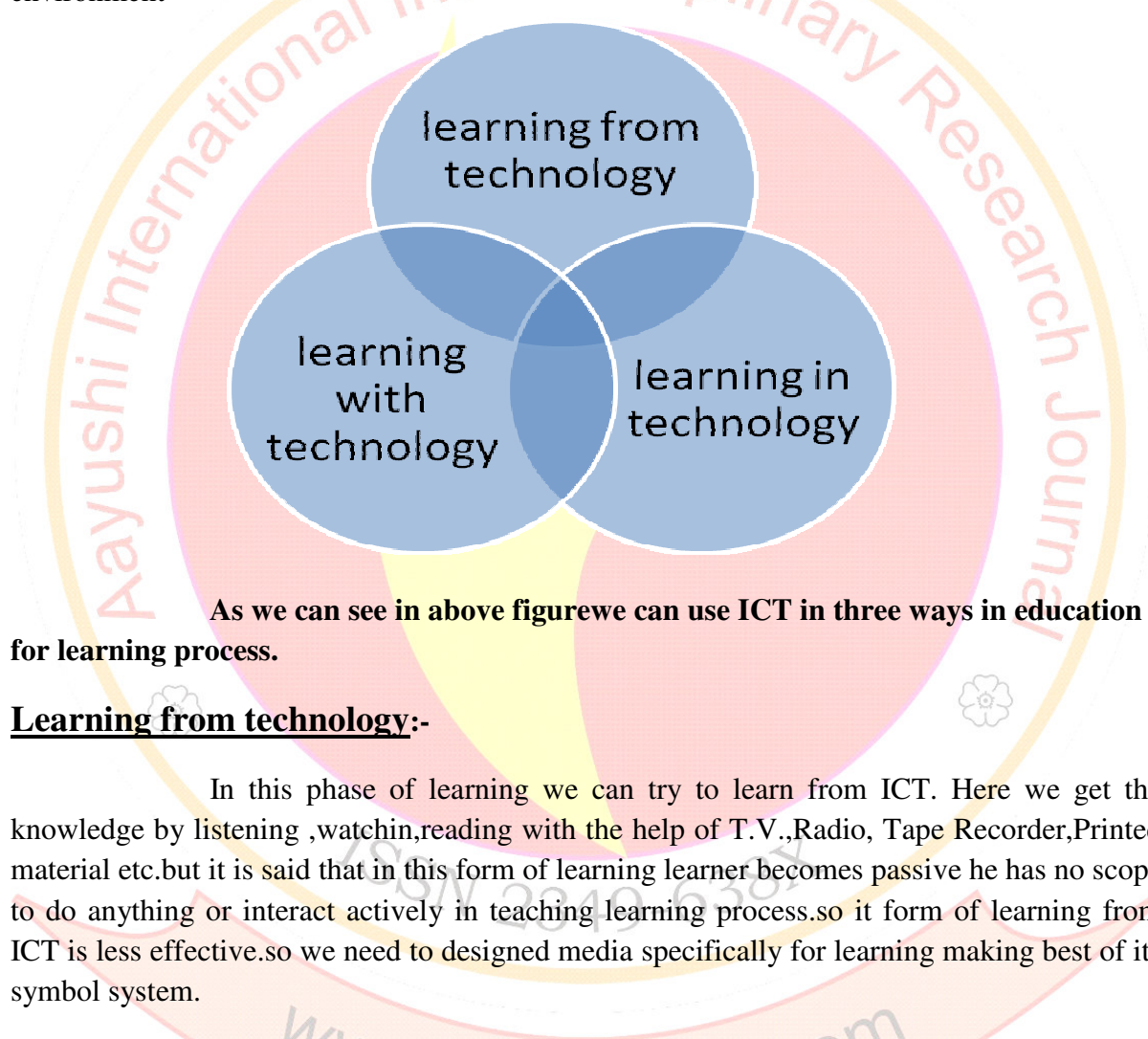
been considerable evidence that ICT may provide more flexible and effective ways for life long development of student.

Learning:-

Learning is a changes in behavior due to experience.(Das1998)

Learning assures that there is a desired behavior knowledge/ human performance that can

Be achieved through interaction with the environment

As we can see in above figure we can use ICT in three ways in education for learning process.

Learning from technology:-

In this phase of learning we can try to learn from ICT. Here we get the knowledge by listening ,watchin,reading with the help of T.V.,Radio, Tape Recorder,Printed material etc.but it is said that in this form of learning learner becomes passive he has no scope to do anything or interact actively in teaching learning process.so it form of learning from ICT is less effective.so we need to designed media specifically for learning making best of its symbol system.

Learning in technology:-

In this phase of learning we try to learn in technological environment. Here use of multimedia is very important its use makes learning meaningful and interesting.but it is more useful indistance learning or distance education.Teleconferencing ,virtual classrooms,video conferencing are some example of learning in technology.

Learning with technology:-

In this form of learning with technology we find the creative use of ICT or technology. Here it is assumed that learning by working with technology here in this form constructivism approach of learning by doing is followed. Collaborative learning, e-learning, web based learning, learning with chatting, discussion boards through internet are used. It is an effective and smart use of technology i.e. ICT.

Conclusion :-

The role of ICT in education is recurring and unavoidable. Rapid changes in the technologies are indicating that the role of ICT in the future will grow tremendously in education. By observing current activities and practices in education we can say the utilization of ICT with in education has strongly affected the teaching learning process. It does not matter who teach? When teach? Where teach? Whom teach? We need to concentrate how far we succeed in achieving learning outcomes through ICT in teaching learning and how our students feel to easy understanding.

Ref.

Chavan K. (2012) Information And Communication Technology, insight publication, Nashik.

Vaishampayan S, (2009) information Communication Technology And Instructional Systems, Nirali publication, Pune.

Rupawala N. (2012) Role of ICT in Higher Education, Bhartiya Shikshan, Vol. XXII, April, A Bhartiya Shikshan Mandal Publication, Mumbai.

Rajani, N & Sangita D. (2013). 'Integrating Information and Communication Technologies in Teacher Education' Edutracks, Vol. 13, NO. 4, Dec.

www.ictineducation.com

www.education.wikipedia

Cyber bullying – Threatening issue in Schools

Dr. Shraddha Patil,
Assistant Professor,
Mahavir Mahavidyalaya,
(B.A.B.Ed. Integrated Course),
Kolhapur, Maharashtra

Dr. Ravindra Mirajkar
Assistant Professor,
Mahavir Mahavidyalaya,
(B.A.B.Ed. Integrated Course),
Kolhapur, Maharashtra

Introduction

Cyber bullying is the use of information technology repeatedly harms or harasses other people in a deliberate manner. According to U.S. legal definition, cyber bullying could be limited to posting rumors or gossips about a person in the internet bringing about hatred in others minds or it may go to the extent of personally identifying victims and publishing materials severely defaming and humiliating them.

Cyber Bullying

The term 'cyber bullying' was first coined and defined by Canadian education and anti bullying activist bill. Cyber bullying is when a child preteen or teen is tormented threatened, harassed, humiliated embarrassed or others targeted by another child, preteen or teen using the internet interactive and digital technologies or mobile phones. It has to have a minor on both sides or at least have been instigated by a minor against another minor. Once adults become involved, it is plain and simple cyber harassment or cyber stalking. Adult cyber harassment or cyber stalking is never called by cyber bullying.

The national crime prevention council defines cyber bullying as, when the internet, cell phones or other devices are used to send or post text or images intended to hurt or embarrass another person.

Methods used for cyber bullying

Cyber bullying may involve direct attacks messages sent to the kids directly or cyber bullying by proxy (using others to help cyber bully the victim, either with or without the accomplice's knowledge.) Because cyber bullying by proxy often gets adults involved in the harassment, it is much more dangerous. Children have killed each other and committed suicide after having been involved in a cyber bullying incident. The methods used to cyber bully are limited only by the child's imagination and access to technology. The cyber bully one moment may become the victim the next. The kids often change roles, going from victim to bully and back again.

Cyber bullying can be as simple as continuing to send e-mail or text harassing someone who has said they want no further contact with sender. It may also include public actions such as reputed threats, sexual remarks or defamatory false accusations, ganging up a victim by making the person the subject of ridicule in online forums and posting false statements aimed at humiliating a targeted person. Cyber bullying could be limited to posting rumors about a person on the internet with intention of bringing about hatred in others minds or convincing others to dislike or participate in online condemnation of a target.

Indication of cyber bullying

Cyber bullies students have the following behavior –

- Usually long hours on the computer
- Closes windows when one enter room
- Secretive about internet activity
- Getting behind in school work
- Lack of appetite
- Fear

Cyber bullying effect

- Victims have lower self-esteem, and a variety of emotional responses, retaliating being scared, frustrated, angry and depressed.
- Victims begin to avoid friends and activities, often the very intension, loneliness, illusion, destruct, self harm, increased suicidal ideation etc.

Remedies for cyber bullying

Having healthy and personal relationship, two way communication these two things are important from withdrawing cyber bullying.

Youth solutions, if he/she being cyber bullied –

- Do not respond/engage to the abuse. No back and forth.
- Talk someone about it. Don't keep it to yourself. Ignoring bullying only lends to its escalation.
- Keep records if possible to help identify bully.
- It necessary get a number, account give it and one person at a time and keep a diary daily to record any abuse.

Parents Role

- Make this topic a talk able subject.
- Place and keep the computer in an open common space.
- Inform internet service provider (ISP) or cell phone service provider of abuse.

- Do not erase message, keep for evidence.

The role of school

- Amend anti-bullying policies to include text messaging, cell phone use and online bullying.
- Make a commitment to educate teachers, students and parents know when to contact at the school if there is a problem.
- Never allow a known incident of bullying to pass unchallenged and not dealt with.

Role of government

- Passing of legislation to encourage empower school districts to take bullying seriously.
- Funding of anti bullying efforts.

Conclusion

Nowadays a cyber bullying is emerging as one of the most challenging issues facing parents and school personnel as students embrace the internet and other mobile communication technologies.

So, it strict laws should be made to prevent school bullying and for ensuring the safety of school students in the cyber world.

References

Andrew & Hall (2007). *Cyber bullying what school administrators and parents can do*. Neldre publication, Vol 81. No. 1

Masson K (2008). *Cyber bullying a preliminary assessment for school personnel psychology in schools*.

www.stopbullying.gov

The Mix of Technology and Pedagogy in Teacher Education**Dr. Russell De Souza**

Asst. Professor in Education
Nirmala Institute of Education
Altinho, Panjim - Goa.
8806476170
russouza@gmail.com

Introduction

The two year B.Ed. programme, fallout of rigorous academic deliberation and experimentation is going to be implemented from June 2015. Fears, apprehensions, excitement are a plenty. This paper focuses on a mix of technology and pedagogy to assist in the transaction of the programme.

Pedagogy is an important component in the wholeness of teaching and is concerned with unique teaching methods, strategies, styles and techniques, i.e. the way in which the teacher teaches. It can also simply mean teaching, or the study of teaching.

On the other hand, technology provides a plethora of tools to facilitate pedagogy. It facilitates pedagogy through access to; the internet, multimedia content, versatile and powerful collaboration tools, podcasts, videocasts, podcasts, streaming audio and video, authoring tools and other ICT tools both open source as well as proprietary.

Integrating technology in education is a traditional idea. With the proliferation and known efficacy of ICT tools to transform teaching and learning, there is a need to re-visit the construct of ICT in pedagogy. Rather than establishing that, ICT is intrinsically better than other methods of teaching, the focus of the author of the paper is on presenting new and diverse ICT capabilities that can make learning of trainee teachers interesting, satisfying and modern in approach.

Construct of ICT in Pedagogy

Contemporary teacher education is concerned with a holistic development of an individual. This is envisaged in numerous policies of education at the National level in our country. Holistic education is about learning through a multiplicity of learning modes and techniques. UNESCO in particular focuses a lot on ICT enhanced teacher education. The reason being that, ICTs have the potential to transform the nature of education—where and how learning takes place and the roles of students and teachers in the learning process. Considering the new B.Ed curriculum a ride through Technological Pedagogical Content Knowledge (TPAK) by Koehler (2011) would help in understanding the meaning of two powerful concepts namely Pedagogical Knowledge (PK) and Technology Knowledge (TK) which are pertinent to curriculum transaction.

• **Pedagogical Knowledge (PK)**

Pedagogical knowledge (PK) is teachers' deep knowledge about the processes and practices or methods of teaching and learning. They encompass, among other things, overall educational purposes, values, and aims. A teacher with deep pedagogical knowledge understands how students construct knowledge and acquire skills and how they develop habits of mind and positive dispositions toward learning. Pedagogical knowledge requires an understanding of cognitive, social, and developmental theories of learning and how they apply to students in the classroom.

• **Technology Knowledge (TK)**

Technology knowledge (TK) is always in a state of flux. The definition of TK used in the TPACK framework is close to that of Fluency of Information Technology, as proposed by the Committee of Information Technology Literacy of the National Research Council (NRC, 1999). Fluency of Information Technology, therefore, requires a deeper, more essential understanding and mastery of information technology for information processing, communication, and problem solving than does the traditional definition of computer literacy. Acquiring TK in this manner enables a person to accomplish a variety of different tasks using information technology and to develop different ways of accomplishing a given task.

This brings us to a crucial juncture and throws before us two questions. What kind of teaching and learning initiatives are likely to lead to great results in teacher trainees (learning outcomes)? and; How can we as teacher educators take advantage of 'technology' to make such activities more interactive, richer and accessible for our students?

An excerpt from the global campaigner for education says:-

*Without teachers, a school is just a building
Without trained teachers, schooling is not education
Without trained teachers for all, education for all will never be a reality.*

Our pedagogy is not to train teachers, but to train teachers to be different and novel. Our pedagogy needs to be supported by strong technological tools to learn, create and assess if we dream of a world class technology literate citizenry. Training teachers is not an end in itself but the beginning of a long journey of exploration, experimentation and fun, filled with pitfalls and success all along. A journey in which there is shift in control of learning from the teacher to learner thereby allowing the learner autonomy in learning and creating.

All this means a shift in the teachers' pedagogical practices and reasoning which should slant towards enfolding ICT in their practice. The role of the teacher never diminishes but changes from that of a knower to collaborator and co-creator thereby creating diverse learning environments for learners.

Creating Learning Environments Embedding CAI and IAI

Computer-assisted instruction (CAI) is an interactive learning method in which a computer is used by teachers and/or pupils to present instructional material, to perform tasks for learning and to help in selecting and accessing additional pedagogical

material while, *Internet-assisted instruction* (IAI) refers to an interactive learning method using content from the World Wide Web for pedagogical purposes (UNESCO, April 2014). Learning can thus be facilitated through a plethora of offline and online tools that is discussed in the succeeding paragraphs.

Offline Tools

The following CAI tools can be integrated in pedagogy besides or in conjunction with the traditional ICT tools.

- Teachers can create learning materials such as; design graphics, animate images, build digital collages using 'GIMP', create and edit sound files, do a voice over, construct SDL materials which are audio and worksheet based using 'Audacity', create videos using 'KDenlive', 'blender', manage learning through interactive platforms such as 'Xerte', install LMS such as 'Moodle' / 'Brihaspati', use 'Mind Maps' to facilitate thinking through issues and making intricate connections, use 'Dia' a diagram creating program to help draw entity relationship diagrams, UML diagrams, flowcharts, network diagrams, and many other diagrams, use 'Ghemical' a computational chemistry software. CamStudio is a screencasting tool can be employed to record on-going screen activities. Using CamStudio a teacher can convert a *.ppt to a movie which can be shared with students. The teacher educator thus becomes a facilitator / collaborator thus enabling students to be active in the learning process.

Online Tools

- Trainee teachers can be encouraged to visit open access repositories. The Department of School Education and Literacy, Ministry of Human Resource Development, Government of India and the Central Institute of Educational Technology (CIET), National Council of Educational Research and Training (NCERT) launched the National Repository of Open Educational Resources (NROER) to provide free educational resources to school students under the Creative Common license. The <http://nroer.in/home/> repository includes concept maps, videos, audio clips, talking books, multimedia, learning objects, photographs, diagrams, charts, articles, wikipages and textbooks for all grades in multiple languages.
- Trainees can also be encouraged to visit <http://repository.ias.ac.in/> (Indian Academy of Sciences), <http://dspace.rii.res.in/> (Raman Research Institute), <http://www.rgcb.res.in/> (Rajiv Gandhi Centre for Biotechnology).

Teacher educators and trainees can collaboratively integrate the following tools in their learning

- Online Multimedia Projects: Example is - Rich Internet Applications (RIA) by the Michigan State University (MSU), USA. RIA can be effectively used to create SDL materials.
- Collaborative working tools: Example is - Google Docs.
- Videoconferencing: Examples are – Google Hangouts, Skype
- Online audio recording tools: Vocaroo

- Streaming video: YouTube
- Online photo editing tools: Examples are – Pixlr, Sumopaint

Conclusion

The teacher of today is an ambassador of change, because on him/her, rests the nation. A technologically fit teacher in a technology driven world can make learning a pleasure which the learner will treasure in unending measure.

References

- 1.)Annual Report 2012-13. Technology Enabled Learning, Chapter 7. Department of School Education & Literacy, Department of Higher Education, Ministry of Human Resource Development, Government of India. Retrieved February20, 2015 from http://mhrd.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/AR_2012-13.pdf
- 2)Belshaw, D. (2012). Developing Digital Literacy in Higher Education: live chat.[Blog post]. Retrieved February 20, 2015from <http://www.theguardian.com/higher-education-network/blog/2012/feb/28/developing-digital-literacy>
- 3)Global Campaign for Education. Retrieved February 21, 2015 from <http://www.campaignforeducation.org/en/campaigns/teachers>
- 4)INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY (ICT) IN EDUCATION IN ASIA (2014).A comparative analysis of ICT integration and e-readiness in schools across Asia. Information Paper No. 2. Retrieved February 21, 2015 from <http://www.uis.unesco.org/Communication/Documents/ICT-asia-en.pdf>
- 5)Koehler, M. (2011).TPACK – Technological Pedagogical Content Knowledge. Retrieved February 18, 2015 from <http://mkoehler.educ.msu.edu/tpack/what-is-tpack/>
- 6)Martin, A. (2006b). “Towards a Framework for Digital Literacy” Glasgow.DigEuLit Project. Retrieved February19, 2015from www.digeulit.ec
- 7)NETS Project.(2007). National Educational Technology Standards for Students. Retrieved February19, 2015from <http://www.iste.org/standards/standards-for-students>
- 8)NETS Project.(2008). National Educational Technology Standards for Teachers. Retrieved November 8, 2014 from <http://www.iste.org/standards/standards-for-teachers>
- 9)Resta, P. &Patru, M. (Eds). 2010. Teacher Development in an E-learning Age: A Policy and Planning Guide. Paris, UNESCO.
- 10)UNCTAD (2003). E - Commerce and Development Report 2003. Internet Edition prepared by the UNCTAD Secretariat. Retrieved November 7, 2014, from <http://www.theguardian.com/higher-education-network/blog/2012/feb/28/developing-digital-literacy>

THE USE OF ICT FOR THE ASSESSMENT IN EDUCATION**Dr. N.S Jadhav**

Asst.Prof

K.S.R. College of Education (B.Ed),Belgaum.

KARNATAKA-590010

Email: nsjadhav662@gmail.com

+91-944852662/+91-8277577562

Introduction

Information and Communication Technologies (ICT) can support 21st century assessment strategies and what needs to be done to ensure that technological advances support and foster pedagogical innovation. It is noticed that the current trends in the area of ICT for learning and assessment in view of their value for supporting the assessment. An overview of current ICT-enabled assessment practices, with a particular focus on more recent developments that support the holistic assessment of Key Competences for Lifelong Learning is being noticed in most of the reviews. The article presents and discusses a number of relevant cases of eAssessment, looks into examples of the potential of emerging technologies for eAssessment and discusses innovation and policy issues. It considers both summative and formative assessment and discusses how ICT can lever the potential of more innovative assessment formats, such as peer-assessment and portfolio assessment and how more recent technological developments, such as Learning Analytics, could, in the future, foster assessment for learning.

Computer-based concept-mapping with automated scoring can be used for summative assessment of critical and creative thinking about complex relationships. The use of ICT can help teachers by storing and recording information about how students are developing understanding of new material; and by taking over some of the role of assessing and providing feedback to students so that teachers can focus on other aspects of supporting learning. Feedback from the computer during the use of test material improves student performance in later use of the same test material.

Assessment Of Creative And Critical Thinking Skills Through Ict

New technologies have created both the need for education to provide students with 'higher level thinking skills', particularly the aspects of creative and critical thinking, and the opportunity to teach and assess those skills. The reported neglect of creative and critical thinking in assessment is a cause for concern, since it leads to neglect in learning skills that are an essential preparation for life in a rapidly changing society, and for lifelong learning. Harlen W, Deakin Crick R (2003) aims to describe the impact on students and

teachers of the use of ICT (information and communication technologies) for assessing, both formatively and summatively, students' creative and critical thinking skills.

Using Ict For Teacher Assessment

In developing student teachers' understanding, skills and confidence in assessment, we stress how assessment of and through talk are both important. Assessment of talk provides information on the child's skills and understanding in speaking and listening whereas assessment through talk enables a teacher to gather evidence of a child's understanding. Student teachers often prefer to rely on children's writing as evidence of their learning and so we feel it is important to draw their attention to opportunities to assess learning which do not depend upon the child's ability to write. For all teachers, but particularly student teachers, the collection of such information is challenging, given the transient nature of talk and the difficulties of focusing on individuals or a specific group within a busy classroom setting. We therefore encourage student teachers to identify within their planning opportunities to record oral work and then to use their recording to review the children's success in meeting the learning objective as well as using recordings of individuals over a series of different sessions to provide a more general formative assessment of children and their skills and confidence in speaking and listening

Conclusion:

However, against the background of rapidly changing skill requirements in a knowledge-based society, education and training systems in Europe are becoming increasingly aware that curricula and with them assessment strategies need to refocus on fostering more holistic 'Key Competences' and transversal or general skills, such as '21st century skills'. ICT offer many opportunities for supporting assessment formats that can capture complex skills and competences that are otherwise difficult to assess. Thus, while there is still a need to advance in the development of emerging technological solutions to support embedded assessment, such as Learning Analytics, and integrated assessment formats, the more pressing task is to make the conceptual shift between traditional and 21st century testing and develop (e)Assessment pedagogies, frameworks, formats and approaches that reflect the core competences needed for life in the 21st century, supported by coherent policies for embedding and implementing eAssessment in daily educational practice.

- Effective use of ICT in teaching must obviously be checked ...
  - 1.to support teachers' innovative activity,
  - 2.to help them make a fair use of digital devices in their teaching activity,
  - 3.to promote substantial progress in the learning process.

Computer based learning is clearly set to play an increasingly important role in education, but this is turning out to be a much more complex matter than many of the pioneers of ICT in learning envisaged.

References

- Bunderson, V. C., Inouye, D. K. & Olsen, J. B. (1989) The four generations of computerized educational measurement, in: R. L. Linn (Ed) *Educational Measurement* (Third ed., pp. 367–407) (New York, Macmillan).
- Ertmer, P., (2005). Teacher pedagogical beliefs: The final frontier in our quest for technology integration? *Educational Technology Research and Development*, 53(4)25-39.
- Harlen W, Deakin Crick R (2003) A systematic review of the impact on students and teachers of the use of ICT for assessment of creative and critical thinking skills. In: *Research Evidence in Education Library*. London: EPPI-Centre, Social Science Research Unit, Institute of Education, University of London.
- Johannessen, O. & Pedró, F. (2010) *Conclusions: lessons learnt and policy implications*, in: OECD (Ed) *Inspired by Technology, Driven by Pedagogy: A Systemic Approach to Technology-Based School Innovations* (Paris, Centre for Educational Research and Innovation, OECD).
- Jonassen, D. (2000). *Computers as mindtools for schools: Engaging critical thinking* (2nd ed.). New Jersey: Prentice-Hall
- Roschelle, J., Pea, R., Hoadley, C., Gordin, D., & Means, B. (2000). Changing how and what children learn in school with computer-based technologies. *The Future of Children*, 10(2), 76-101.
- Schacter, J., & Fagnano, C. (1999). Does computer technology improve student learning and achievement? How, when, and under what conditions? *Educational Computing Research*, 20, 329-343.
- Teasley, S. & Roschelle, J. (1993). Constructing a joint problem space: The computer as a tool for sharing knowledge. In S. Lajoie & S. Derry (Eds.), *Computers as cognitive tools*. Hillsdale, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey.
- Vygotsky, L. (1978). *Mind in society*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wegerif, R., & Dawes, L. (2004). *Thinking and learning with ICT: Raising achievement in primary classrooms*. New York: Routledge Falmer

**Enhancing Effectiveness In Teacher Education Programmes Through
Performance Management And Integration Of Life Skills****Dr. Maigonda M.A.**

Mahaveer Mahavidhalaya,

Kolhapur

Integration of life skills in TEP

It is assumed that life skills automatically develop in individuals with experience and maturity and therefore, the need to provide training for them has not been identified. The failure of students to survive in a competitive world has been attributed to various other factors and therefore life skills Education has been totally neglected.

Though TEP's have been modified several times they have failed to keep pace with the ever growing demands of a dynamic society. The teachers tasks are becoming more and more complex plus challenging - in an attempt to balance between the disseminating generating knowledge, inculcating values constitutional ideologies and the Indian ethos teachers find themselves totally handicapped. Thus TEP's focus and pedagogical theory and practical programs are insufficient. It needs to prepare teachers with character, integrity, good values plus a positive attitude thereby equipping them to become more responsive towards their social obligations

Covey S.R. (1998) and Khera S. (1998) have identified seven areas which constitute essential principles for effectiveness which are in harmony with natural laws of growth. They provide an incremental, sequential and highly immigrated approach to the development of personal and interpersonal effectiveness.

For teaching effectiveness it is necessary to internalize these principles and breakaway from certain deeply embedded habitual tendencies which violate these principles such as procrastination, impatience, criticalness, selfishness etc.

A study undertaken by Yeole C. & Sapre N.(2003) to measure 27 M.Ed. students the future teacher educators acquisition of life skills had alarming results. The seven areas considered were personal vision, personal leadership, personnel management, interpersonal leadership, empathic communication, creative Cooperation and balanced self renewal. Student's acquisition in two areas personal management (59%) and creative co operation 51% was just above average in the remaining five areas it ranged between 44% to 25%

The M.Ed. students who are at the apex level in the hierarchy of the teacher education system in the age group 21-23 years are looked upon by the family and society as a

responsible cards processing of the ability to help develop young school children into responsive citizens of the future. In view of these expectations are the findings of the above study indicated that these MEd. trainers have been unsuccessful in developing healthy life skills even after completing their entire education. The study clearly indicates the failure or neglect of education in developing life skills essential for preparing teachers with character, integrity, good values and a positive attitude - responsible torch bearers of a learning society.

It is essential to integrate the development of personal plus interpersonal life skills in the TEP's practical components.

Integrating life skills in the TEP's through performance management is essential.

Management of Education

Management is concerned with both objective and subjective phenomena. Management involves values, attitudes, techniques and behavioral patterns at both strategic and tactical levels.

Management is effective utilization of human and material resource to achieve enterprise objectives (William T. Gulule 1977).

Education and management are large and complex concepts. Education is the learning process by which values, attitudes, information and skills are acquired and integrated. Management of Education is the process of teaching and learning values attitudes; information and skills are acquired and integrated.

Performance management

TEP is a process of human resource management, where in resource, personnel, procedures and their strategies are managed with the aim of producing a efficient and the effective teachers, performance management is a means of addressing the requirement of the TEP it should provide the framework for internally auditing the means by which performance are evaluated at every step so that there is sufficient scope for this condition improvement.

The teacher has to perform various roles as leader, counsellor, guide, researchers, in very Limited time. Thus a performance management is a process which TEP's can adopt to assist them in their endeavor to contribute to a wider societal objectives by establishing a frame work in which the performance by the individuals can be directed monitored, motivated and refined entailing auditing of links.

The performance and management system is based on the contribution from the two theories of performance management namely - goal setting theory and expectancy theory.

Goal setting theory (Edwin Lock) 1968 states that if goals are specific, demanding but attainable with feedback of performance and are accepted by the employees.

Then they help to motivate for superior performance and people are found to examine and modify their behaviour accordingly.

Expectancy theory (Vector Vroom 1964) the anticipated satisfaction of the valued goals causes individuals to adjust their behaviour accordingly.

With a combination of the theories the performance Management System for Teacher Education can be framed as follows:

To meet the changes, challenges, expectations and competencies of a 'knowledge society' full-fledged teacher resource development is aimed at, through the performance managed system of teacher education.

Wider strategic goals of the institution (government, aided, non-aided) are to be translated into goals for smaller groups and individuals - these will vary slightly as per the type of institution, whereas the syllabi, examination, duties allotted, work load etc. remains the same region wise.

Performance goals today remain focused on student - teachers examination results and not on teacher performance, leave alone student teachers contribution to the society as teachers. Process links between Efforts and Measured performance or performance and rewards remain unidentified and totally neglected.

If TEP is to be viewed as a professional preparation then well designed auditable procedures need to be developed to replace the prevailing system of assessing performance. For each of the practicum components, of the TEP i.e. practices teaching, micro teaching, SUPW etc. a performance management system for helping student teachers to reach the mastery level could comprise of the following procedure:

- i. identification of stages involved for a successful completion of the particular practical.
- ii. Corresponding expected behaviour, stage – wise.
- iii. Corresponding weightage / numerical indicator / marks stage wise.
- iv Specific individuals involved in the marking, stage-wise i.e. teacher-educator, peer, school teacher etc.
- v Entrusting specific responsibilities.
- vi Making the whole procedure known to all the concerned i.e. teacher-educators, student-teachers, school-teachers etc.
- vii Plan and procedure to provide formative and summative feedback and evaluation.
- viii Suggest measures for further improvement.

The procedure would provide specific guidelines for teacher-educators and student-teachers to undertake and complete each TEP practicum to the mastery level being assured that each stage is carefully evaluated and quality improved. Participative involvement

of peers at each stage would help to strengthen the process links and through team spirit and a well audited performance deficiency (PD) can be identified, overcome and their causes studied.

To be regarded as professionals, teachers-educators and student-teachers have to be highly competent, committed to personal growth and sustained hard-work a self analysis helps to identify strengths, weaknesses, interests and aptitude. Once areas are identified and prioritized appropriate learning experiences can be pursued so as to result in more competent performance.

Reference

- Anderson L. and Black J. H. (1987). International Encyclopedia of Teaching and Teacher Education, Oxford Pergonia Press.
- Choudhury N. R. (2001). Management in Education, New Delhi, A.P.H. Publishing Corporation.
- Jangira N. K. (1979) Teacher Training and Teacher Effectiveness, New Delhi, National Publishing House.
- Mabey C. and Salaman G. (1999). Performance Management.
- Srivastava G. N. (2000). Management of teacher Education, New Delhi; Concept Publishing Company.
- Srivastava N. and Gyani J. (1999). Training Manual on Human Resource Management and Organisational Learning.
- Stephen Covey (1989) The Seven Habits Of Highly Effective People, London, Simon & Schuster Ltd.

Changing Teacher Training and MI Theory

Tandale Pramod Prakashrao

Assistant Professor,
M.K.K.Collge of Education,Latur
Email:-aiirjpramod@gmail.com

Introduction:-

In Indian education system there are variety of commissions suggest the best for teacher education. Indian education is changed according to need of society and government approach about the education. Government Resolution(1904) Kolkatta University Commission (1977) Sargent Plan (1944) University commission (1948) Education Examine commission (1960) National commission for teacher (1983) National educational policy (1983) Action programme (1986) National education policy (1986) Rammurti commission (1990) these are the commission and policy which impact on our education before independence and after independence.

Teacher Training is going to change. NCTE get initiative to change the course duration one year to Two year and syllabus also. Before our independence and after independence committees and commission had worked on it, even if we cannot get qualitative teacher education. Qualitative teachers are needed for this competitive world. In this new era teacher education is going to change on the basic of new innovation, new teaching-learning strategies, innovation in educational technology and new psychological theory's.

MI is one of the psychological theories which are useful for teaching-learning. MI theory gives information about types of Multiple Intelligence and characteristic of that particular intelligence. If teacher knows how his students learn? Then teacher use appropriate method and tools for better teaching so we have to use this MI theory to guide students.

Keywords:- *MI Theory = Multiple Intelligence*

MI Theory:-

In past psychologist say that, intelligence is identifying by body, faces, Appearance. But Gardner appose that and prove the intelligence have many aspect. Gardner argues that the concept of intelligence as traditionally defined in psychometrics (IQ tests) does not describe the wide variety of cognitive abilities humans display. It means that the intelligence not be tested in one aspect.

Dr.Gardner specify the original seven intelligence in his book **Frimes of mind**.

- 1) Linguistic
- 2) Logical-mathematical
- 3) Musical
- 4) Spatial
- 5) Bodily kinesthetic
- 6) Interpersonal
- 7) Intrapersonal

Article by Anne Guignon Education World®

According to that we must think to give global level knowledge to our student. PROGECT ZERO is tested and proved that MI is one of the new trends in Education. Teacher education needs new trend multiple intelligence which bust our Teacher training system. We must follow following stapes to include MI theory in B.Ed.course practically. For example we think on the micro teaching and practice lesson.

1) **Micro Teaching :-**

In teacher Training we run Micro Teaching traditional way. In this micro teaching we firstly observe student teacher and identify his intelligence after that we follow the strategy for the particular intelligence.

While we giving feedback to students after teach we guide him about use of MI theory which say that each student have his own strong points and after feedback we observe how he teach with his intelligence type.

2) **Practice Lesson:-**

Practice Lesson is training activity which gives students a chance to develop their teaching. According to University student must take 10-12 lessons of each method he choose. Teacher tells student teacher about classroom there are verities of students who have different intelligence, different cultural background, and different ability. According to that student teacher identify intelligence of students and there need also. After that he plans his teaching and in that plan he think on students types of intelligence. In classroom student teacher must use different tools of teaching.

The theory of multiple intelligence is tested in many country, and the results is positive. While we think Indian education become on a global level we must think to teach the student through their learning style for that we must search their types of intelligence. Gardner prepare a test for identify the types of intelligence and tell the teaching types which helpful for teacher. Teacher just identifies the types of student's intelligence and gives a chance to his/her to learn for lifetime. It's time to change the education and for that

we firstly change our teacher training because student teacher is having ability to change upcoming generation.

Teacher Enhance educational outcomes of students and capable them for future challenges. Two year duration of B.Ed.course is useful for implication of MI theory because in this duration teachers/Trainers and student teacher get time to know their strengths and overcome their weakness.

References

- 1) Indian journal of teacher education anweshika, vol.5(nov1to june2008) NCTE New Delhi.
- 2) Multiple Intelligences, Educational Reform,and A Successful Career*Wu-Tien Wu
National Taiwan Normal University AERA 2003 Annual Meeting, Chicago, USA, April 21-25
- 3) <http://www.ps.harvard.edu/SUMIT/COMPT.HTM>.
- 4) <http://www.nmsa.org/publication/journal/artical>.
- 5) <http://www.aiirjournal.com>

Urbanization and Educational Development**A case study – Warananagar.**

Mr.E.A.Kamalakar,
Mahavir Mahavidyalaya,
Kolhapur.

Urbanization means the growth of a number and size of the towns and the spreading of quality of life in towns. Naturally growth and development is different in several parts of the world. It is not affected to towns. It has also an effect on rural regions. Urbanization helps in economic development, rural development and infrastructural development etc..

Growth is not necessary accompanied with development. Additionally there are lots of values in development, which are influenced by recent economical political, ideological relation. For examples in case of developing countries, we can often experience fast economical growth (new airport-shopping centre investment) while the important part of the society is out of these development. This is the growth without development.

Sustainable development is one type of development. As a general rule the basis of the Sustainable development, that the satisfaction of the recent economical and social need do not restrict satisfaction of the future needs.

One of the most important parts of this process is the deconcentration. Several new rural centers start developing. The success of the sustainable development in urbanization process depends on the relationship between towns and their rural territory. The information network and communication eliminate the geographical, vehicular disadvantage of rural areas. In this situation the development of towns and rural areas could become well balanced. Regional developments will be sustainable

Due to the industrialization, the agricultural employment has fallen and the contribution to the gross national product of the agricultural sector has been decreased. It was unfavourable for rural areas.

In 1951 Kodoli had only population 6000 and today it had grown up to 60,000. The movement started with 60 acres barren land converted in to sugar cane farming land by artificial irrigation system and converted and with fertile sugar industry, by setting up Warana co- operative sugar mill. The Sugar mill changed the life of society by changing the economical order of the society.

The Co-operative system brought in vast development in M.S. in 1956, with target of ten lac rupees-share capital the sugar industry was began ,now its share capital of 10 crore 95 lacs.

Kodoli high school was the only educational option at this place in 1963, by the establishment of warana mahavidyalaya 1964, it is educational to senior college. Today the colleges has above 3,500 students, 77 acres of campus.

Thousands of the students are completing their education at this place. The institute of technical education, college of pharmacy, college of education etc, added the number of educational institutions, and their the vicinity of education at this small town.

It also has industrial training institute and training cum production centre provide self employment opportunities. It has an ideal and unique residential sainik school for Kolhapur & satara district. The campus has all the required facilities that a residential military school needs. There is a world famous children's orchestra, developed as an optional part of Warana Vidyamandir. These orchestra made many world tours and gave great performance. There are 750 people working in educational sector and warana vibhag shikshan mandal produced more than 17,000 graduates. The education society is determined to excel in the fields of education and human resources development in rural areas. It strives to provide all facilities to impart literacy scientific, cultural, moral, physical, technical and vocational education of the students.

Warana Vibhag Shikshan Mandal has made available a well equipped gymnasium and semi olympic size indoor swimming pool for the students.

It is a matter of pride to mention that warana in the first to implement pilot project warana wired village project a joint venture of govt. of India, govt of Maharashtra and warana vibhag shikshan mandal. It is setup under prime minister's Task force in information technology. It is the first project of land in Asia. Through this project, 70 villages in warana region are inter connected. Each village is provided with computer with multi media, printer, UPS, modem. Villages are connected to the main centre via PSTN with telephone lines. It provides public interface to warana co-operative sugar factory farmers. Web based application provide various types of information to the farmers in the village. By using this facility computer based school education is largely implemented in schools situated in many village.

The mandal called 'Satkarya Sanwardhak Mandal' has began its work to spread and maintain the kindergartens- nursery school and libraries in the 66 villages in Warana region. In every colony and attachment, this mandal has provided facility of child education. Through the sanctioned grants, books are donated to libraries and furniture stationary, toys and teaching aids to various schools. Quiz competition, training programmes have been arranged in various villages.

When the term women empowerment was not yet in vogue Warana Nagar arranged many programmes for transformation of warana region, inclusive to women to empower them and to make them confident, self-reliant and by the way contributed to the national wealth. Due to this, Warana Mahila Vibhag was born. Establishment of Shree Warana Bagini Mandal was the platform created for women. The basic motive behind its establishment was to provide employment and means of learning to the poor and needy

women in the area. The first step towards the pursuing of the goal was the beginning of the branch of Lijjat papad centre in Warananagar in 1974. In this project women took all aspects of business such as production, sale, marketing, quality maintenance. The centre started with just 7 to 10 women presently 550 women are working, daily earning 60 to 200 rupees per day. 1700 kg of papads are prepared daily in this centre.

A Bhagini Mandal was regestred for the social, economic, cultural advancement of women and children. It has flour mill, chilly grinder, production of pickles, etc... It provides material for warana bazar. Presently 300 women are working mandal and earn 50 to 100 rupees per day. It has yearly turnover of 1 crore rupees. There is also a garment production center. Women working in this section earn nearly 1500 to 2000 rupees per month.

Taking into account the social responsible Bhagini Mandal runs a nursery school, and sanskar development course for children. It runs chaitanya school for mentally challenged children. It also started a senior citizens club. It is also running swayampurna school for drop out girls. The school attempts to teach various skills to girls, that would be useful for them in life. Warana Mahila Udyoga specially provides support to widows, abandoned and needy women.

Money saved is money earned . Women in Warana have their own mahila credit society. It is run by women and for women . it has share capital of 80 lacs rupees and deposits of 30 crore rupees. It has provided loan of rupee 20 crores to women

Good thoughts come in healthy body. To make the people strong, health care centre was established. Warana gymnasium is the by product of it. Warana nagar sugar factory made provision of a 20 bedded hospital for factory workers and the people of warana nagar. It established Mahatma Gandhi medical Trust a multi specialty hospital.

Today Warana has become a brand of progress and quality. Warana is the name of the movement of industrial, economical, educational, cultural, and spiritual metamorphosis of an industrial in Warana region. Its per capita income increased from 10000 to 30000. Its educational growth from primary school to a medical college. The physical, social, mental health of the citizen has been developed and progressed. The success story of Warana is destined to continue with new zeal, new vision and new ideas.

www.aiirjournal.com

Concept mapping tool for meaningful learning in Teacher Education**Sub Theme: Teaching and Learning-Inclusion of ICT****Dr.Hemlata Y. Marathe****Assistant Professor****SSR College of Education, Sayli, Silvassa.****Email id- heramta@gmail.com****Contact No.: 9624107826/9322389095****Introduction**

Today's teaching research in university education is focused on changing from teacher-centred approach to a student centred approach, which encourages students to take more interest in learning the discipline. Obviously new teaching approaches will encourage active learning, will help students to develop a deep level of understanding of the content, and will help them possess some key learning skills for their future work e.g. self directed learning, problem solving, communication, collaborative learning etc. Concept mapping is one of the excellent modern teaching approach that develop these skills. Concept mapping is a method to visualise the structure of knowledge. The traditional way of constructing concept maps uses paper and pencil. With the rapid development of Information and Communication Technology (ICT), a number of computer assisted concept mapping systems have been proposed (Fisher, 1990). Concept mapping tools are computer based, visualizing tools for developing representations of semantic networks in memory. Programs such as SemNet, Learning tool, Inspiration, Mind Mapper, and many others, enable learners to interrelate the ideas that they are studying in multidimensional network of concepts, to label the relationships between those concepts and to describe the nature of the relationships between all of the ideas in the network.

Significance of Cmap tools

Concept mapping tools allows students to customize maps in ways that are not possible using paper and pencil. Anderson-Inman and Zeith (1993) compare the use of the concept mapping program Inspiration with the paper and pencil approach and found that using this program encourages revisions to the concept map because deletions, additions and changes are accomplished quickly and easily. Especially students who still struggle with hand-writing skills benefit greatly from concept mapping tools. Four studies (Alvermann and Boothby, 1983; Alvermann and Boothby, 1986; Armbruster et al., 1991; Griffin et al., 1995) in the area of social studies used concept mapping tool to help students organize information from expository texts and comprehend content area reading. Findings from these studies

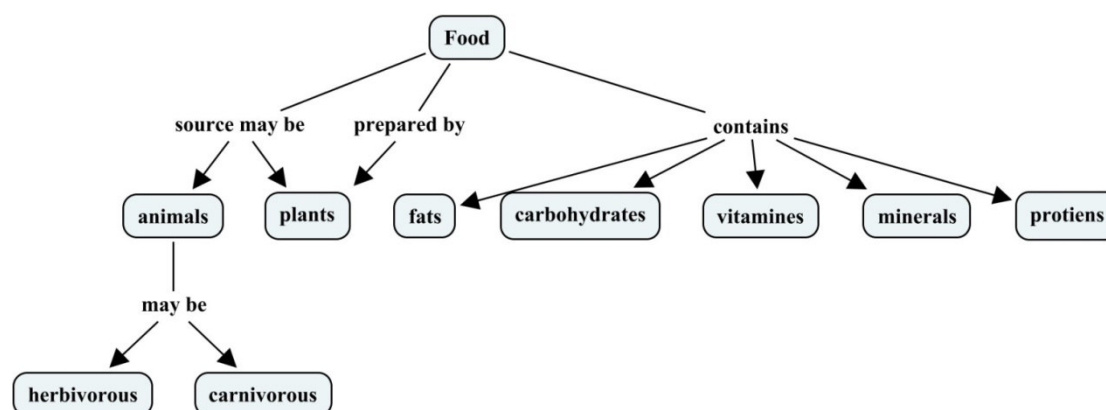
concluded that concept mapping tool helped students select, organize and recall relevant information as measured by posttests. Students were also able to transfer thinking and learning skills to novel situations and content. There are many such researches which increasingly supports the idea that the use of concept mapping tools can extend and enrich students' learning in Teacher Education in important and unique ways.

Concept Mapping: A Constructivist Approach

Concept mapping was developed by Novak and his team of researchers at Cornell University, Ithaca, New York. The concept mapping was developed based on Ausubel's (1968) Assimilation theory of cognitive development. Concept mapping is a technique for representing knowledge in graphs. Knowledge graphs are networks of concepts. Networks consist of nodes (points/ vertices) and links (arcs/ edges). Nodes represent concepts and links represent the relations between concepts. Concepts and sometimes links are labeled. Links can be non-, uni- or bi-directional. Concepts and links may be categorized; they can be simply associative, specified or divided in categories such as causal or temporal relations. Concept mapping is a process of meaning making. A concept is a perceived regularity in events or records of events or objects, designated by a Label (Nov 1984). Key to the construction of a concept map is the set of concepts on which it is based. Coming up with the list of concepts to include in a map is really is just an issue of retrieving from long term memory. It is the process of linking the concepts to create meaningful propositions within the structure of concept map that is the difficult task. Ausubel assumes that meaningful learning requires that the learner's cognitive framework contain relevant ideas to which new material can be related. He argues that the most important factor influencing learning is what the learner already knows. Meaningful learning results when the learner makes a conscious effort to relate new knowledge to be learned with relevant knowledge they already possess. In contrast, rote learning results when the learner memorizes the new information and makes little or no effort to relate and integrate this with their prior knowledge. Information learned by rote is soon forgotten and there is little chance for the application of this knowledge in new problem solving contexts (Nov 1998). Concept mapping is the process of organizing concepts and relationships between concepts in a hierarchical manner, from more inclusive concepts to more specific, less inclusive concepts (Novak & Gowin, 1984). The making and remaking of concept maps and sharing them with others can be seen as a team effort in thinking. Concept maps allow teachers and learners to exchange views on why a particular proportional linkage is good or valid, or to recognize missing linkages between concepts. ***Concept maps are effective tools for showing misconceptions.*** Misconception means a linkage that misses the key idea relating to two or more concepts.

Fig. Concept map on food

Conclusion

Thus concept mapping tool would be very useful in Teacher Education as a teaching and learning tool. Concept maps can effectively promote learning of students, foster a long term change in thinking and contribute to changing students' learning strategies. The maps support both constructivist teaching and learning approaches and hence will definitely ensure the quality of teachers.

References

- Berionni, A., & Baldon, M.O. (2006). Models of Social Constructivism, Laboratory Teaching and Concept Maps to Build Scientific Knowledge and Organize Conceptual work: Teaching Experiences in First level Education Italian Schools. Retrieved from http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/3823/1/1/11_chapter%202.pdf
- Derbentseva, N. and Safayeni, F. (2007). Concept maps: Experiments on dynamic thinking. *Journal of Research in Science Teaching*, Vol. 44.
- Desai, V. (2009). Comparing outlining technique and concept mapping technique as a tool for learning: An experiment. Unpublished Dissertation.
- Gopal, P. (2004). Concept Mapping – A pedagogical Tool for Grammar Lessons. Retrieved from <http://www.hbcse.tifr.res.in/episteme/episteme-1/abstracts/epi-abs.pdf>
- Heinze-Fry, J. (1993). Applications of Concept Mapping to Undergraduate General Education Science Courses. *Proceedings of the 1st International Conference on Concept Mapping*. Pamplona, Spain: Universidad Pública de Navarra.
- Horton, P.B., McConney, A.A., Gallo, M., Woods, A.L., Senn, G.J., & Hamelin, D. (1993). An investigation of the Effectiveness of Concept Mapping as an Instructional Tool. Retrieved from http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/3823/1/1/11_chapter%202.pdf

Assessment of the B.ed. Course with respect to Subject Knowledge.

Dr.Madhuvanti Dilip Kulkarni

Assistant Professor,
S.P.S.Collegof Education,Sangli.

Introduction

The NCTE was established by an Act of Parliament (Act No.73 of 1993) for proper maintenance of norms and standards in the teacher education Systems and the matters connected there with . The NCTE has established four Regional Committees related to grant of recognition.

The high-powered commission was set up with the intervention of the Supreme Court of India to review the teacher education system in India. The name of the committee is Justice Verma Committee.

Chairman - Hon'ble Justice J.S.Verma, Former chief Justice of India

The title of the Report is "Vision of Teacher Education in India Quality and Regulatory Perspective."

The commission has attempted a close scrutiny of the existing provisions and the quality of teacher education to facilitate the deficiencies and then to enable it to make recommendations which can rectify the defects and provide the level of Teacher education necessary to produce quality teachers.

Some important suggestions from committee

- 1) The commissions expects that layered understanding of subject knowledge rarely enters into the process. Every subject has to be studied in depth.
- 2) The commission expects M.Ed. students to acquire specialization at different levels of school education.
- 3) The commission has suggested that there is need to enhance investment in Research . It's welcome suggestion but these expanded investment should be utilized categorically for educational researches adopting interdisciplinary approach. A golden mean needs to be struck to enhance the applicability of the educational researches.
- 4) The commission has stated that –Bulk of candidates donot qualify the TET exam. So quality of Teacher Education is poor and also subject knowledge is poor.

- 5) The commission has suggested to NCTE for strengthening the Regulatory functions that it would need to review the existing norms & standards and to develop broad based norms for qualification of Teacher Educators. These suggestions are welcome suggestions. Also creation of an Inter University Centre in Teacher Education is better option.

It is also better suggestion for development of framework for assessment of teacher performance by Central, State Govt. and other stake holders.

Due to various suggestions of J. Verma Committee, NCERT declares Two Yrs. Syllabus for Teacher Education.

Major Shifts in Teacher-Education Programme

- 1) The learner needs to be given priority. The learner is seen as an active participant rather than a passive recipient in the process of learning, and his/her capabilities and potential are seen not as fixed but dynamic and capable of development through direct self-experience.
- 2) The major shift is in the teacher's role where he/she assumes a centre stage position as a source of knowledge,
- 3) Another significant shift is in the concept of knowledge, wherein knowledge is to be taken as a continuum
- 4) Learning is greatly influenced by the social environment/context from which learners and teachers emerge. The social climate of the school and the classroom exert a deep influence on the process of learning and education as a whole. Towards this end the overall approach to reformulate a curriculum for teacher-education needs to keep in mind perspectives drawn from three broad kinds of considerations:

- Locating Teacher-Education in the Context of Education
- Nature of Knowledge Base in Education and Teacher-Education
- Emerging National Concerns Impacting Educational Practice

That means it is clear that disciplinary/subject knowledge has given much more importance for teaching and learning process. Disciplinary knowledge inputs therefore need to be used for providing theoretical basis that can help in arriving at an understanding of education process – its aims and modalities—and enable student teachers to reconstruct these in the context of the classroom and schooling as a whole. Doing so would result in their seeking general principles and guidelines which enable them to take action decisions in real teaching-learning situations. For this purpose, student-teachers require an exposure to varied disciplinary knowledge inputs and opportunity for analysing them. Varied knowledge inputs need to be viewed together in different learning contexts and situations. This leads to discerning their specific relevance to actions and decisions in education and identifying connectivity between and among them. Thus the student-teacher has to be an active participant in seeking a theoretical base of education. This attempt requires suitably modified

and freshly designed study material for student-teachers. In addition, there may be a need for creating more interactive situations for them to promote self-study, analysis, academic and operational connectivity's, reflecting on their relevance to education, etc

Let us see the place of subject knowledge in the 2yrs. curriculum

PC1 and PC2: Subject Knowledge and the Related Pedagogic Dimension :

Part I and Part II

These courses intend to enable student-teachers to recognise the nature of knowledge in various subject areas (Science-Biological/Physical/Mathematics/Social Science/Languages–Hindi/English/Urdu/other region-specific languages). In view of the requirement of actual hands on experiences, each of the courses is visualised in two Parts I and II — to be spread over two years. Part I will help in developing understanding of and competence to render disciplinary knowledge into forms relevant to stage specific objectives and their pedagogic requirements. Part II provides a comprehensive understanding of the teaching, learning situations, gained through intensive study of conceptual explanations, observation and analysis of real life classroom situations, simulations as well as on hand experiences. In order to provide adequate exposures and internalisation, the course is spread into two parts. Parts–I and II, each to be dealt with in two consecutive years.

Outline of Subject Knowledge Course

First Year and Second Year outline

PC 1: Subject Knowledge and the	04	128	100	25	75
Related Pedagogic Dimensions					
(Part I)					
PC 2: Subject Knowledge and the	04	128	100	25	75
related Pedagogic Dimensions					
(Part I)					
PC 1: Subject Knowledge and	03	96	100	25	75
the Related Pedagogic Dimensions					
(Part II)					
PC 2: Subject Knowledge	03	96	100	25	75
and the Related Pedagogic					
Dimensions (Part II)					

Part 1 course

UNIT 1: NATURE AND SCOPE OF BIOLOGICAL SCIENCE

UNIT 2: AIMS AND OBJECTIVES OF BIOLOGICAL SCIENCE

UNIT 3: EXPLORING LEARNERS

UNIT 4: SCHOOL SCIENCE CURRICULUM (BIOLOGICAL SCIENCE)

UNIT 5: APPROACHES AND STRATEGIES OF LEARNING BIOLOGICAL SCIENCE

Part 2 course

UNIT 6: PLANNING FOR TEACHING-LEARNING OF BIOLOGICAL SCIENCE.

UNIT 7: LEARNING RESOURCES IN BIOLOGICAL SCIENCE

UNIT 8: TOOLS AND TECHNIQUES OF ASSESSMENT FOR LEARNING
BIOLOGICAL SCIENCE

UNIT 9: BIOLOGICAL SCIENCE – LIFELONG LEARNING

UNIT 10: PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF BIOLOGY TEACHER

Concluding Remarks

From the table, it is clear that for the first year, weightage for subject knowledge is twenty two percent and for Second year it is seventeen percent only.

As J.S.Verma committee has given emphasis on subject knowledge, NCERT reconstructed two years syllabus by taking this into consideration. But actual weightage given is less. From the author's point of view it must be increased. Only two units are there in which subject knowledge is included.

The structure of suggested Pedagogy Courses is innovative and the aims have broad spectrum. They cover all areas related to the course.

So Let us prepare ourselves to implement the syllabus of Two years B.ed. Course.

References

1. Vision of Teacher Education in India Quality and Regulatory Perspective.” (Justice Verma Committee Report)
2. Two Years B.ed. Syllabus (NCERT)

Uses Of Computer - Internet In Collaborative Learning

Mane Soniya Shankar

Assistant Professor

M.K.K.College of education,Latur

Introduction :-

"Man should not be judged by the nature of his duties but by the manner & spirit by which he does them"

Swami Vivekanand.

"The end of all education, all training should be man making education is not the amount of information that is put into your brain & runs riot there ,undigested all your life building,man making character building, assimilation of ideas".

Swami Vivekanand.

Thus, quality of education is the directly related to the quality of environment in classroom. The traditional teaching - learning process limited the access of information for the students. Today era is the era of information & technology. Every field has been occupied by the information & communication technology included education. There are many technical methods which are used in teaching - learning process. But computer supported collaborative learning is one of the best method.

Collaborative Learning :-

"Collaborative learning is an essential approach to teaching - learning that involves groups of learners working together to solve problem, complete a task or create a product."

In this method, two or more students, teachers & experts are comes together to solve problem. The purpose of collaboration is to enhance the sharing, creation, dissemination of knowledge among the participants.

*** Important four key thinking strategies in collaborative learning :-**

- 1) Problem solving.
- 2) Decision making.
- 3) Critical thinking.
- 4) Creative thinking.

These four key thinking strategies are important to develop perfect man. So collaborative learning is effective method in teaching - learning process. Included information & communication technology tools like - computer, Internet, mobile etc the method will become perfect. So we discuss uses of computer- Internet in collaborative learning.

Computer supported collaborative learning :-

Computer supported collaborative learning is pedagogical approach where learning takes place via social interaction using computer or through the Internet.

*** Strategies of collaborative learning :-**

- 1) Collaborative writing.
- 2) Problem based learning
- 3) Project based learning.

1) Collaborative writing:

It is an activity by which two or several learners form a group or network to write a document, a report or a paper together.

Uses of computer- Internet in collaborative writing :-

Ex. Wikipedia are way to discussion among learners.

Role of teacher:- Teachers provide a structure of co-operative writing & explicit expectations for individual performance within their co-operative groups or partnership.

2) Problem based learning :

This is the most popular strategies of collaboration learning. Complex problem solved by group & creates movement towards a clear goal.

Use of computer :-

Problem based learning application supported online discussion board & computer supported instructional material.

Ex. Problem solving by groups via social sites like facebook, twitter.

Role of teacher :

The role of teacher is to facilitate learning by supporting, guiding & monitoring the learning process.

3)Project based learning :-

It is an instructional approach that poses challenging questions or presents real- time problems that are personally meaningful to students & motivate them to investigate these issues & propose reliable solution.

Uses of computer -

With project based learning students complete technological projects which focuses around problem solving task .In this group of students has been given a problem they will distributed the task , think individually but find the solution unitely .

For example: KEIL software provides the base on computer so they can create a virtual kit on screen with occurrence of errors as well as solution for elimination.

Role of teacher -

Teachers role in project based learning is like facilitator & manger.

Conclusion :-

Students approach of understanding is more effective if they understood by their classmates instead being the teachers. So uses of computer - Internet in collaborative learning is the best method of doing so as it is having inclusion of students as well as recent technologies.

References :-

- 1)Encyclopedia of Education & technology.
- 2)Encyclopedia of Collaborative learning.
- 3) www.aiirjournal.com
- 4)www.google.com

Family relationship (independence) as a function of sex and socioeconomic status among high school students

Bharat Naik

Abstract

The aim of the study is to examine the influence of sex and socioeconomic status on family relationship (independence) among the high school students. In this study it was hypothesized that, 1. Sex factor will affect significantly on family relationship (independence) of high school students. 2. Socioeconomic status will affect significantly on family relationship (independence) of high school students. 3. Interaction effect between sex and socioeconomic status factors will affect significantly on family relationship (independence) of high school students. 180 high school students were selected by using purposive sampling method for various high schools of the Kolhapur city. 2X3 factorial design was used. Sex factor varied at two levels viz male and female as well as socioeconomic factor varies at three levels. Mean, standard deviation, ANOVA and Scheffe's post hoc multiple comparison test was used to analyze the data. The findings revealed that the sex factor of high school students does not affect significantly on family relationship (independence). The socioeconomic status factor of high school students affects significantly on family relationship (independence). Sex and socioeconomic factors of high school student's interaction does not affect significantly on family relationship (independence).

Keywords: *Family relationship, sex, socioeconomic status and high school students*

Family relationship plays an important role in children's development. The socioeconomic status has been conceptualized as a position in a society or a group and it is a cluster of factors, which includes occupation, income and cultural features of home (Sharma, Malhotra & Tanwar, 2005). Afolabi (2013) revealed that children reared in a poor family background and experienced family instability are probable of developmental psychopathology problems in teenage years. The general belief among researchers on SES, household effectiveness, and human growth is that socio-cultural situation significantly impacts on families through time, and has negative repercussion for children and adults (Mistry, Biesanz, Chien, Howes, Benner, 2008).

Socioeconomic Status National Centre for Education Statistics, (2008) says that, 'socioeconomic status (SES) is an economic and sociological combined total measure of a person's work experience and of an individual's or family economic position in relation to others, based on income, education, and occupation.' When analyzing a family's SES, the household income, earner's education and occupation are examined, as well as combined income, versus with an individual, when their own attitudes are assessed. Construct that captures various dimensions of social position, including prestige, power, and economic well-

being (Hoff, Laursen, & Tardiff, 2002; Oakes & Rossi, 2003). Most contemporary investigators agree that three quantitative indicators provide reasonably good coverage of the domains of interest: income, education, and occupational status (Bradley and Corwyn, 2002; Ensminger and Fothergill 2003).

Research shows that SES is associated with a wide array of health, cognitive, and socio-emotional outcomes in children, with effects beginning prior to birth and continuing into adulthood. A variety of mechanisms linking SES to child well-being have been proposed, with most involving differences in access to material and social resources or reactions to stress-inducing conditions by both the children themselves and their parents. For children, SES impacts well-being at multiple levels, including both family and neighborhood. Its effects are moderated by children's own characteristics, family characteristics, and external support systems. The findings of this study indicate that most parents are from a higher socioeconomic background and they show a high degree of involvement in most of the involvement strategies at home to ensure their child's educational success (Bradley and Corwyn, 2002).

Aim:

The aim of the study is to examine the influence of sex and socioeconomic status on Family relationship (independence) among the high school students.

Objectives:

1. To study the influence of sex on family relationship (independence) among the high school students.
2. To study the influence of socioeconomic family relationship (independence) among the high school students.
3. To assess the interaction effect between sex and socioeconomic family relationship (independence) among the high school students.

Hypotheses:

1. Sex factor will affect significantly on family relationship (independence) of high school students.
2. Socioeconomic status will affect significantly on family relationship (independence) of high school students.
3. Interaction effects between sex and socioeconomic status factors will affect significantly on family relationship (independence) of high school students.

Participants:

A sample of this study was collected by using a random sampling method for various high schools of the Kolhapur city. The total sample was 200 high school students. However, when the subjects were divided into four classified groups, a 2×3 factorial design

was used, when the subjects were selected, and finally only 180 subjects were used in the study. The age range of subjects was 19-22 years.

Psychological Instruments:

1. Family Relationship Inventory: This inventory was developed by Sherry and Sinha (1987) on the basis of Brunken and Crites's family relationship inventory. This inventory intended to identify the individuals, who feel emotionally accepted, over protected or rejected by their parents. In other words it measures the acceptance, concentration and avoidance tendency of parents. However in the present study only acceptance and caring relationship of parents were considered. This inventory consists of 150 statements with true and false alternatives. This inventory has high reliability and validity. A high score in each area shows high degree of one's feeling of being accepted, concentrated and avoided by parents.

2. Socioeconomic Status Scale (SES) (Urban): This scale was developed Kuppaswami, (1986). There are two forms of this scale form A is for adult and form B is for students. SES scale contains seven items in each of the three variables, i.e. education, occupation and income.

Statistical instruments:

In this study data was treated by mean, standard deviation, F test and Scheffe's *post-hoc* multiple comparison test.

Results and discussion:

From the summary of ANOVA for the family relationship of parents shows that the main factor 'A' which represents the factor sex is not significant ($F = 3.48$, $df = 1$ and 174 , $P > 0.05$). It means sex factors affect significantly on family relationship of parents. This result does not support first hypothesis of the study. Another main factor 'B' which represents the socioeconomic status (SES) is also not significant ($F = 3.167$, $df = 1$ and 174 , $P > 0.05$). It means socioeconomic status (SES) factors does not affect significantly on family relationship of parents. This result does not support second hypothesis of the study.

Table 1 Summary of the Two-way ANOVA of Family relationship (Independence)

Source of Variance	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
A (Sex)	80.000	1	80.000	3.648	.058
B (SES)	138.900	2	69.450	3.167	.045
A X B (Sex X SES)	83.633	2	41.817	1.907	.152
Error	3816.267	174	21.933		
Total	154110.000	180			

The summary of ANOVA for the family relationship of parents shows that the interaction between A X B is also not significant ($F = 1.907$, $df = 1$ and 174 , $P < 0.05$). It means that when these two factors functioning together the factor sex and socioeconomic status (SES) factors does not affect significantly on the family relationship of parents. This result also does not support third hypothesis of the study.

Table 2.1 Sheffes's post hoc test multiple comparisons

(I) SES	(J) SES	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Upper	Middle	1.15	.855	.407
	Lower	2.15*	.855	.045
Middle	Upper	-1.15	.855	.407
	Lower	1.00	.855	.506
Lower	Upper	-2.15*	.855	.045
	Middle	-1.00	.855	.506

To identify which pair of group is significantly differed, the Sheffes's multiple comparison is conducted. Table 2.1 shows Sheffes's multiple comparison on socioeconomic status (SES). The mean difference between middle SES and lower SES is 2.15 which is significant at 0.05 level of alpha. But the mean difference between upper SES and lower SES is 1.00 which is not significant and mean difference between upper SES and middle SES is also 1.00 which is not significant.

Table 2.2 Sheffes's multiple comparisons on socioeconomic status (SES).

SES	N	Subset	
		1	2
Lower	60	27.82	
Middle	60	28.82	28.82
Upper	60		29.97
Sig.		00.506	00.407

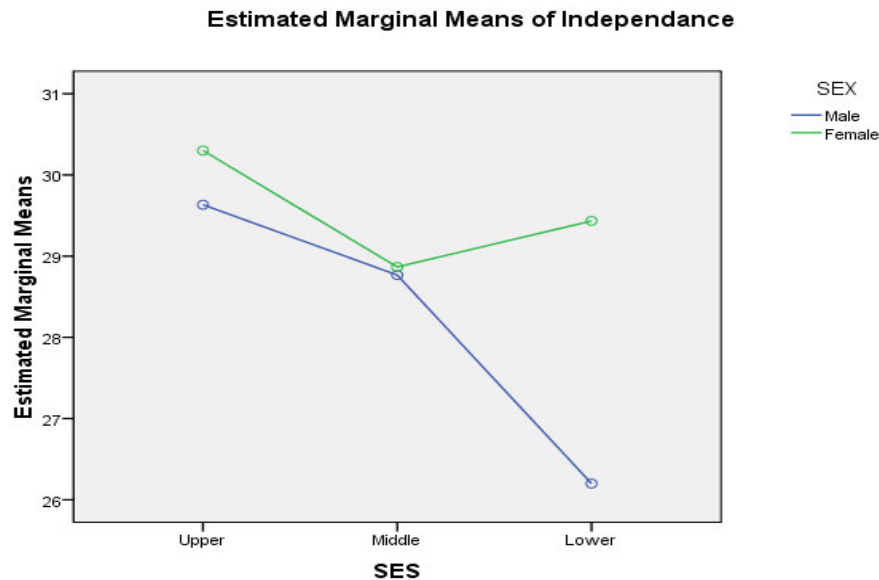

Figure 1 Estimated Marginal Means of Family Relationship (Independence)

Figure 1 depicted that upper SES male and female students are having good family relationship than the upper and lower SES students. Even lower SES female students are also having high family relationship than the lower male students. But middle SES male and female students having same amount of family relationship.

Conclusions:

The findings of the study revealed that sex factor does not affect significantly on family relationship of parents. Socioeconomic status factor and interaction between sex and socioeconomic factors also does not affect significantly on family relationship of parents.

References:

Afolabi O.E. (2013). The spill-over effects of family relationship and socioeconomic status on children behavioural reactivity, *European Scientific Journal*, November 2013 edition vol.9, No.31 ISSN: 1857 – 7881 (Print) e - ISSN 1857- 7431

Bradley, R. H. and Corwyn, R. F.(2002). Socioeconomic Status and Child Development, *Annual Review of Psychology*, Vol. 53: 371-399

Ensminger, M.E., Fothergill, K. A.(2003). Decade of measuring SES: What it tells us and where to go from here. In: Bornstein MH, Bradley RH, editors. *Socioeconomic status, parenting, and child development*. Mahwah, NJ: Erlbaum; 2003. pp. 13–27.

Hoff, E., Laursen, B. and Tardif, T. (2002). Socioeconomic status and parenting. In: Bornstein MH, editor. *Handbook of Parenting Vol 2: Biology and Ecology of Parenting*. 2. Mahwah, NJ: Lawrence; 2002. pp. 231–252.

Kuppuswami (1987). Manual of Socioeconomic Status Scale

Mistry, R.S., Biesanz, J., Chien, N., Howes, C., Benner, A.D. (2008). SES, parental investments, and the cognitive and behavioral outcomes of low-income children from immigrant and native households. *Early Child Res Q* 2008, 23, 193-212.

Sharma, A., Malhotra, D. & Tanwar, V. (2005). Socioeconomic status as determinant of family environment. *Journal of Community Guidance and Research*, 22(1),90-100.

Sherry,G.P. & Sinha J.C.(1997). Manual of Family Relationship Inventory, Agra: National Psychological Corporation

Socioeconomic Status National Centre for Education Statistical Research Scientists B (U.G.C.) , (2008) Department of Psychology, Meerut: C.C.S. University

Vellymalay, S. N.(2012). The Impact of Parent's Socioeconomic Status on Parental Involvement at Home: A Case Study on High Achievement Indian Students of a Tamil School in Malaysia School of Distance Education, Universiti Sains Malaysia, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, August 2012, Vol. 2, No. 8 ISSN: 2222-6990 11

Physical Education & Technology**Dr. Rohit Vijay Patil**Director of Physical Education
Mahavir Mahavidyalaya Kolhapur.**Introduction**

Occasionally, I get asked by teachers why anyone would bother introducing technology into Physical Education. This usually turns into quite an interesting discussion about what exactly do they mean by 'technology', which is then typically followed up with concern over the replacement of Physical Activity for some sort of online alternative.

1. "Technology is all around us, it involves every aspect of Physical Education, from the shoes the students wear to the sports equipment used during the game. So I assume you are talking about digital technologies?"
2. "The introduction or emerging of digital technologies in Physical Education does not seek to replace physical activity; it aims to help explore physical activity. Technology becomes like any other tool in the PE teachers toolkit, useful for whenever the situation demands it, never just for the sake of it.

I would also indicate within my response that elite sports organisations take advantage of the latest technology to enhance sports performance. This is the same thing we try to achieve in Physical Education, albeit with students rather than sports stars."

Physical Education & Technology

The main reason for my motivation was that as a Physical Education & Outdoor Education teacher I had always been disappointed with the professional development I had received around the use of Information and Communications Technology (ICT) within my classroom. I found this to be a common ingredient when discussing training sessions with fellow PE teachers. While I support the provision of professional development within the area, it was never promising to complete a session ran by a highly experienced user of ICT who had no knowledge of how it could be used within a PE classrooms. With this in mind, I set out to prepare a presentation that would hopefully offer practical advice on how to utilise a variety of emerging technologies.

1) **Flip Video Camera** :- The first and most essential tool for a Physical Education teacher. No other camera is as simple to record video footage, making it a snap to film and analyse sporting techniques and game play.

2) **MP3 Player/Recorder** :- With the abundance of MP3 players today you can be sure to be able to buy an excellent player full of features for a small price which player had with the ability to play and record mp3 files and connect to the radio. One of the ways it has been

utilised within classroom has been to create podcasts or recordings of own teaching that can be loaded onto the MP3 player for review at a later stage. This also allowed us to complete theoretical course content during a casual walk or ride around the lake. This really assisted the kinaesthetic learners who enjoyed the ability to move while they learned. Make a class set of 10 and rotate them through the group.

3) **Mobile Phones** :- Regardless of people's perceptions of mobile phones being timewasters, they are without a doubt the single most must-have item of today and why shouldn't they be? Today's mobiles are like the Swiss army knives of the 1800's, with every modern piece of equipment you could ever need. It is now impossible to find a phone that is simply "just a phone".

a. **Calendar** :- Have your students use the phone's calendar as a diary for recording important dates and information. Never again will you hear the excuse that they didn't realise an assessment was due.

b. **Clock/Stopwatch** :- Use the inbuilt stopwatch and alarm to help organise and time training sessions. In this example, students move from passive participants within a session to the role of trainers, as they are forced to organise the session.

c. **SMS** :- Use this feature and a service is to send bulk messages to more than one phone from your laptop. Easily allows for instant communication with a large group or class. Makes late minute changes to the sports draw of outdoor education camp easy to communicate. Use it as an alternative to paper and pen during a sports session or camp and have students answer questions based on their participation.

d. **Camera/Video Camera** :- Use them within all practical sessions as a way to film and analyse performance instantly. Most phones even come with video editing software, that allows students to edit their own footage.

4) **TubeChop.com** :- With the absolute plethora of videos on YouTube, it is a must for Physical Education teachers. The great thing about TubeChop is that it allows teachers to select a certain section from a YouTube video and share only that section

5) **YouTube.com** :- Have your students teach a sport or physical skill and film it with a Flip Video camera for uploading to YouTube. Sit back and watch as people from around the world watch and comment on the video.

6) **Google Docs** :- Spreadsheet :- Share a Google Docs spreadsheet to all your students, with simple formulas to work out and graph averages. Have each member of your class have a copy of the spreadsheet loaded on their computer screen. Complete a step test, and record heart rates pre, post and every minute after, for 5 minutes. Results are collated instantly from all computers within the room and displayed in one graph. This gives students a way to visualise their changes in heart rate activity in comparison with their peers. (Instructions here <http://mrrobbo.wordpress.com/2009/05/23/watching-my-classes-heart-beat/>)

7) **Skype** :- Use Skype to make free phone and video calls to other Skype members all around the world. Connect your students to the textbook author in order to engage in a face-

to-face chat worlds apart. How about having your students teach a game to another group of students from across the world. All it takes is an internet connection and a webcam and you can be linked up within time. Students can use Skype to interview with a sport coaches, trainers of any institute of Sport.

8) **Posterous.com** .– Simplest way to make an online digital portfolio of your sporting performance that can be reviewed and analysed over time. Simply film or record the desired skill and send the video file within an email to post@posterous.com. This will turn your email into its very own unique website where the video can be watched online. Have a new video or document you would like to include? Simply send a new email to post@posterous.com.

9) **Geocaching** .– Geocaching is the free high-tech treasure hunt where you use your GPS receiver to find caches hidden by other players. It's a great way to be outdoors, enjoy the environment and the revel in the thrill of the hunt! Simply logon to www.geocaching.com and search for a cache within your area (you're bound to find hundreds) and begin your hunt with the GPS. The hidden cache may require more smarts than meets the eye and reward you with a special prize, it really depends on the cache. Why not have your students make a virtual tour of their town as a series of hidden geocaches.

10) **iPhone** .–

a. **RunKeeper** .– Have your school purchase an iPhone and utilise the free application called RunKeeper, which keeps track of your physical activity via the GPS. Simply return to your computer to view the path/average distance/speed/elevation and calories exerted throughout the journey. The next addition to my senior VCE classroom was the exceptional RunKeeper application designed for the iPhone. RunKeeper uses the GPS technology found in the iPhone to track your fitness activity, giving you comparable results to an expensive GPS watch at a fraction of the cost. The intuitive and easy-to-use interface of the app makes it easy to track how far you went, how long it took, what your pace/speed was, how many calories you burned, and the path you travelled on a map. Once your activity is completed, the data is synced to the RunKeeper website (www.runkeeper.com), where you can view a history of all of your activities, and cumulative totals of all of your vital stats.

How to use in your Physical Education/Outdoor Education classroom.

1. Use the RunKeeper app during the Cooper 12-minute run fitness test, to share distance, speed and intensity and allow for discussion of the interplay of energy systems during exercise. Use the **RunKeeper** app to record an individual's movement patterns within a team sport to provide valuable insight into tactics and game strategies. Use RunKeeper to record a virtual learning tour, which records your journey in the outdoors. Use the application to take pictures, record videos and post comments which are geotagged or linked to a Google map that you can review at a later stage. This then allows users to review exactly where they were the moment they took the picture. This was used during an Outdoor and Environmental

studies camp in the Grampians National Park where I recorded a virtual tour, full of geotagged pictures of different human impacts.

3) **100 Pushups** .– Have your iPhone work as a coach to motivate and work you towards a training goal of 100 pushups. The application adjusts its training depending on how you feel and the results you achieve.

All of the tools and activities above have been utilised in classes and I can say that they have been greeted with an enthusiasm unlike any I have experienced within Students have leapt at the opportunities to utilise the technologies they use in their personal lives within the classroom. My recommendation would be to trial one or two of the ideas within your school and see for yourself how technology and sport can be used hand in hand.

4) **Yoga Postures** .– This unique application brings Yoga into your home. With a collection of basic, advanced and rare Yoga postures, you will be stretching out the corners of your body in ways you never thought possible. Given flexibility is often the ignored fitness component, this application makes it easy to monitor and develop. Available here <http://tinyurl.com/39snxa2>

5) **Gym Goal :-** Gym goal is an exercise database that seeks to allow you to keep track of all of your workouts. It also includes step by step how to animations on over 250 exercises. This application is the perfect tool in a classroom to teach students about exercise concepts such as progressive overload and specificity.

6) **Pedometer** .– Run, walk, or jog your way to better health! The Pedometer application will help you lose weight and stay healthy, as it tracks your steps, distance travelled, and calories burned – all conveniently from your iPhone. Pedometers can be used to measure the physical activity of your student cohort. Take it the next step and compare the results with staff members and you can have a rich discussion on the most active subjects and how occupations have differing physical demands.

7) **Beep Test** .– You have all probably completed this classic aerobic fitness test in your time during school or sports training. Basically, the application allows you to complete your beep test and then records and plots your changes over time. A fantastic way to motivate yourself to work towards continual improvement. Use this in your classroom as a pre and post test. Students can then measure the change in their V02 max levels and how training affects these.

8) 10) **Calorie Counter Pro :-** Use this application to keep your food intake in check. The application contains a database of over 300,000 foods, making it possible to monitor everything you eat. Have your students use it to audit the school canteen and come up with a selection of healthy alternatives.

Video Analysis and Assessment

The next step in using Digital Video in your sports classes is to incorporate some form of video analysis. This can be done as easily as reviewing content you have recorded with a Flip Video camera on the spot or more extensively with software packages.

- 1) By using a step-by-step technique checklist, students can actively review their sporting performance to determine what elements of a technique are still yet noticeable. This can then be coupled with a peer or teacher evaluation as a valuable assessment piece.
- 2) This can be taken a step further by introducing some simple to use Video Analysis Software such as Time Warp 4. Using the software and a camcorder connected to a laptop, you are able to review your movement immediately after it has been performed. Once the required time delay is set, the operation is hands-free and provides instant visual feedback. As you can imagine, the ability to instantly review your action after a set period of time is an incredibly powerful tool within any Physical Education class.

Digital Video as Motivation

One of the simplest and most powerful ways you can use Digital Video within your classroom is to create a dedicated "VIDEO Team.". The job of the video team on a lesson by lesson rotation is to film and record physical activity within practical sessions. The video team are then responsible for editing and compiling the footage into a two-minute montage that can be played back in the following week. This simple idea has proven to be a real winner with the younger groups, as they seek to produce something that everyone will be able to enjoy together. This footage can then be shared amongst the class as a way of remembering the fun that can be had within Physical Education classes. Even though Video itself isn't an entirely new concept in Physical Education, it has however taken a variety of new forms. Students are no longer bound to sharing their performances only within their own classroom, but can now also share them with the wider world. One thing is for sure, the use of video will motivate your students to want to improve.

If you're considering purchasing an iPhone or similar Smartphone but are worried that it will get in the way of your exercise regime, then maybe you should make the jump and include some of the above within your workouts. With the growth of Smartphones reaching exponential figures, it is an absolute guarantee that all mobile phones in the next few years will be considered Smartphones. You can also bet that students of the future will be also able to utilise these applications within their learning. This opens up the door to an entirely new way of keeping physically active. However, even with the opportunities that they present, let's just hope that we still have numerous times when we turn our devices off, leave them at home and enjoy nothing but the fresh air.

Reference

www.thepegeek.com

<http://tinyurl.com/2uw8w3x>

<http://tinyurl.com/2ueww2r>

<http://tinyurl.com/34dsk7w>

VALIDITY AND UTILITY OF SECOND LANGUAGE TEACHING**IN INDIA****Dr.(Mrs.) Sarala Menon**

Mahavir Mahavidhyalaya,Kolhapur

Triveni KubdeB.A.B.Ed.(4th)

Mahavir Mahavidhyalaya,Kolhapur

I. Introduction

English has become the most important language today. It is no longer the language of either the UK or the USA. According to the linguist David Dalby by the year 2010 and most certainly 2020, Asia will be the centre of the gravity of the English language. There would be more speakers of English in India than any other continent. As a consequence English will be Asianised in both terms of vocabulary and structure it will have undergone a significant change. Recently 300 scholars from nine countries are deliberating on the likely shape of things to come at the International congress of English grammar at the CIEFL, Hyderabad now the question arises can there be a standardisation of English then it is no longer a colonial language?

✿ Dalby's prediction that India will be the largest English speaking nation in the world within about a decade or two seems rather optimistic. Considering that even basic literacy has not made any significant progress in the country for the last half a century. In fact it is that only three percentage of Indians are comfortable in English, another 10 percent negotiate with very amount of discomfort while the remaining 87 percent or completely shut out (B.V. Yardi teaching English in India today page 12)

According to the 2001 census India has 1652 languages. Of these 22 are official languages. Hindi is spoken by over 43 percentage of India's population very few are indeed quite comfortable in English in India until recently. English was a second language is now in the progress of acquiring the status of a compulsory third language this seems evident from the clarification. The Union education minister Mr. Narul Hasan gave a speech to the parliamentary consultative committee for his ministry on 4th August 1976. The Union education ministry has made it clear in a circular to state governments that passing the English examination is not a must for promotion from 10th standard although English would have to be a subject of compulsory study from six to ten in all schools. But further it became a compulsory subject in all Indian schools

All these years language teaching has been synonymously used for linguistic and literature teaching. The trends have changed and communication aspect of language teaching have been focused upon, with a welcome shift in emphasis today on the learning and teaching of English right from the first standard.

The language situation in the USSR offers a close parallel to that in India. It would however be instructive to examine how the USSR has solved its language problem. A report by E. Glyn Lewis says "The mother tongue of One third of the populations of the USSR is a language Other than Russian and forty nine languages are used in teaching children at school. Though English was introduced as a foreign language in the early period, a Russian government was not satisfied with the attainment of it and made efforts to enhance it. As a result Mr. S.G.Barve, who visited, Soviet Russia in 1956 as secretary of official language Commission was surprised with the fluency and ease they talked the second language. This happened only because English was taught the very competently in USSR, in bilingual situation.

In USSR, for all practical purposes then English in the USSR will be near L₂ before long. This is a significant achievement in the sphere of foreign language. What has favored this achievement according to M. E. Glyn Lewis

1) General frame work of education which is undoubtedly authoritarian and monolithic. The teaching methods or approach has been strictly implemented.

2) Teacher training is very effective even by British standard. A student during the course of his training will have to spend over 2,200 hours in practical classroom instruction in the language and less than 200 hours in the theory of teaching. An emphasize is upon language as a means of communication at the expense of literature and great stress upon oral fluency

After the recommendation of Kothari commission in 1964 many states approved English as third or foreign language and few states offered English as a second language. The present study showed that Maharashtra introduced English as second language but its competency in teaching is very negligible. Those English student teachers getting training to become teachers showed very low-level of competency.

There are certain theories which may be applied while teaching the second language.

Learning a second language is acquiring the ability to use its structure within a grand vocabulary under essentially the condition of normal communication among native speakers at conversational speed.

1.Learning through expressions and content: This theory works in the nature of gestalt model. It facilitates the learning of articulator description and the final identification of units and patterns of expression and content.

2.Learning through Associations: In the arbitrary association of expression with Content whenever expression is concerned it recalls content and when content is concerned it recalls expression.

3. Learning through Experience: All language learning occurs through experience, except for analogical creations, which may combine previous experience into new sequences.

4. Facilitation and Interference: When a native language facility involves language units or patterns similar to the new ones to be learned, there will be either facilitation or interference in learning depending on the degree of functional similarity.

5.Total or Partial Experience: While learning foreign languages total experiences in the language are not readily possible and the learning takes place partially.

6.Memory spans and Recall time: Memory span for the second languages learning is less than the memory span for already known language.

The correctness in receiving learning experience:

The major part of the second language learning takes place through classroom instruction where teacher acts as resource person. The efforts to find the effectiveness and correctness of teacher's task in the classroom reveals various barriers which come in the way of teacher's competency in second language teaching. The main barriers are in the field of medium of language itself. To prepare compatible teachers we should adapt language policies of one time Soviet Russia making teacher education more rigorous and language training should be compulsory part of curriculum.

References

- Bose K. (1999) 'Teaching of English – A modern approach', Doaba House, Delhi.
- Menon S.R. (2002) 'Communication Skills; Doctoral thesis submitted to Shivaji University
- E. Glyn Lewis. Multilingualism in the Soviet Union: Aspects of Language Policy and Its Implementation. [The Hague: Mouton Publishers](#), 1971.
- Yardi V.V. (1997) 'Teaching English in India Today', Saket Prakashan Pvt.Ltd. Aurangabad.

Teaching and Learning:-**Inclusion of Information and Communication Technology****Asst.Prof. Santosh Jagannath Shinde**Sinhgad Technical Education Society's,
Smt. Kashibai Navale College of Education and Training (B.Ed),
Kusgaon BK, Lonavala**• Abstract:-**

The ICT stands for Information and Communication Technologies and is defined as a "Diverse set of Technological tools and resources used to communicate, and to create, disseminate, store and manage information"

ICT is changing processes of teaching and learning by adding elements of vitality to learning environments including virtual environments for the purpose. New technologies make it possible for complicated collaborative activities of teaching and learning by dividing it in space and time, with seamless connectivity between them. Due to its capability to offer anytime and anywhere, access to remote learning resources, ICT is a potentially powerful tool for offering educational opportunities, both to previously underserved constituencies including persons with disabilities, as well as all others who for reasons of cost or because of time constraints are unable to register for on campus programs.

ICT (information and communications technology - or technologies) is an umbrella term that includes any communication device or application, encompassing: radio, television, cellular phones, computer and network hardware and software, satellite systems and so on, as well as the various services and applications associated with them, such as videoconferencing and distance learning.

• Keywords:- Teaching and Learning, ICT, Internet, Computer etc.

Information and communications technology (ICT) is often used as an extended synonym for information technology (IT), but is a more specific term that stresses the role of unified communications^[1] and the integration of telecommunications (telephone lines and wireless signals), computers as well as necessary enterprise software, middleware, storage, and audio-visual systems, which enable users to access, store, transmit, and manipulate information.

The term *ICT* is also used to refer to the convergence of audio-visual and telephone networks with computer networks through a single cabling or link system. There are large economic incentives (huge cost savings due to elimination of the telephone network) to merge the telephone network with the computer network system using a single unified system of cabling, signal distribution and management.

The use of information and communication technology (ICT) such as Internet applications, CD-ROMs, video technology and various computer attachments and software programs have caused many changes in society. These changes have not just been of a

technical nature but more importantly of a structural nature. In the early stages of the use of ICT in teaching, looking at the experiences of teachers at a high school in the forefront provides some clues as to what possibilities and problems may be presented with this new technology.

How have computers and the Internet been used for teaching and learning?

There are three general approaches to the instructional use of computers and the Internet, namely:

- Learning about computers and the Internet, in which technological literacy is the end goal;
- Learning with computers and the Internet, in which the technology facilitates learning across the curriculum; and
- Learning through computers and the Internet, integrating technological skills development with curriculum applications.
- use for doing different kind of research

What about learning with computers and the Internet?

Learning with the technology means focusing on how the technology can be the means to learning ends across the curriculum. It includes:

- Presentation, demonstration, and the manipulation of data using productivity tools
- Use of curriculum-specific applications types such as educational games, drill and practice, simulations, tutorials, virtual laboratories, visualizations and graphical representations of abstract concepts, musical composition, and expert systems
- Use of information and resources on CD-ROM or online such as encyclopedia, interactive maps and atlases, electronic journals and other references.

Technological literacy is required for learning with technologies to be possible, implying a two-step process in which students learn about the technologies before they can actually use them to learn. However, there have been attempts to integrate the two approaches.

What does learning through computers and the Internet mean?

Learning through computers and the Internet combines learning about them with learning with them. It involves learning the technological skills “just-in-time” or when the learner needs to learn them as he or she engages in a curriculum-related activity. For example, secondary school students who must present a report on the impact on their community of an increase in the price of oil for an Economics class may start doing research

online, using spreadsheet and database programs to help organize and analyze the data they have collected, as well using a word processing application to prepare their written report.

How Can ICT Help to Disabled in Learning

ICT have the potential for reducing discrimination and providing more opportunities to engage people with disabilities in all aspects of life including teaching and learning. ICT offers a range of specialized software and hardware solutions for communicating, accessing and inputting data/information to/from web applications. Following are some of the ICT tools/applications for assisting different kind of disabled learners:

- ICT bases specialized vocational training to perform functions within abilities
- Specialized Keyboards, such as Braille
- Braille Printer
- Conversion of local language to Braille
- Screen Readers
- Touch Screens
- Eye Tracking
- Talking word processors
- Screen Magnifiers

How are computers and the Internet used in distance education?

Many higher educational institutions offering distance education courses have started to leverage the Internet to improve their programme's reach and quality. The Virtual University of the Monterrey Institute of Technology in Mexico uses a combination of print, live and recorded broadcasts, and the Internet to deliver courses to students throughout Mexico and in several Latin American countries. Similarly, the African Virtual University, initiated in 1997 with funding support from the World Bank, uses satellite and Internet technologies to provide distance learning opportunities to individuals in various English-speaking and French-speaking countries throughout Africa.

At the University of the Philippines Open University, course materials are still predominantly print-based but online tutorials are becoming a convenient alternative to face-to-face tutorials especially for students unwilling or unable to go to UPOU's various physical learning centres. About 70-90% of UPOU's degree courses offer online tutorials as an option, while in several of its non-degree courses tutorials are conducted only online.

But even in Korea, where infrastructure is among the best in the world, and government has put considerable financial and other resources behind an ambitious ICT-based re-tooling of its educational system, challenges to online education persist.

Internet- and Web-based initiatives have also been developed at the secondary education level. The Virtual High School is a result of efforts of a nationwide consortium of

school districts in the United States to promote the development and sharing of Web-based courses. In Canada, Open School offers a wide range of courses and resources to grades K-12 teachers and students that meet the requirements of the British Columbia curriculum. Course delivery is done through a mix of broadcast and video, while some courses are delivered totally online.

What is Tele Collaboration?

Online learning involving students logging in to formal courses online is perhaps the most commonly thought of application of the Internet in education. However, it is by no means the only application. Web-based collaboration tools, such as email, listservs, message boards, real-time chat, and Web-based conferencing, connect learners to other learners, teachers, educators, scholars and researchers, scientists and artists, industry leaders and politicians—in short, to any individual with access to the Internet who can enrich the learning process.

• There are many ICT tools that are useful for education:-

1. Laptop and Computers

- Schools need to provide themes either of this tool
- Students may find resources for themselves

2. Interactive Whiteboard

- As the title say, it is interactive.
- Students can get involve with the whiteboard
- Teacher can control the board from her table
- Other application eg Stopwatch can be used in the class and display for the class.

3. Educational games

- Students can use it to have a fresh mind before starting the day or after a long day
- Brain teasing games
- Media: Computer/laptop etc

4. Intranet

- School should create a website
- Students can get useful information from the website
- Other useful online tips and website can be display in the website
- Online Forum by the website- Fun et educational tool
- Discuss some serious issues in the forum

5. E-Books

- Access to resources outside library
- Useful books etc.

• Conclusion:-

ICT means new digital technologies (hardware and software) and of course new hope for people with disabilities for their teaching and learning. ICTs can be a powerful tool in supporting education and inclusiveness of the people with disability. The learning resources must be developed to meet the requirements of all disabled people by overcoming the traditional barriers to mobility and geographic distance. Designers and developer of ICT applications do not have to forget usability, and must adhere to the conformance all accessibility guidelines in their applications.

Technologies have great potential for knowledge dissemination, effective learning, and efficient education services. Yet, if the educational policies and strategies are not right, and if the prerequisite conditions for using these technologies are not met concurrently, this potential will not be realized. A review of the research on impacts of ICTs on student achievement yields few conclusive statements, pro or contra, about the use of ICTs in education. For every study that cites significant positive impact. Many studies that find positive impacts of ICTs on student learning rely (to an often uncomfortable degree) on self-reporting.

• References:-

Bergman, S. (1994) 'Communication Technology in the Household: The Gendering of Artifacts and Practices', in Frissen, V. (Ed.) *Gender, ITCs and Everyday Life: Mutual Shaping Processes*, COSTA4, Brussels, pp.135-153

Gilligan, R. (2005) 'Questioning the "Rural" Adoption and Use of ICTs', in Haddon, L, Mante, E., Sapio, B., Kommonen, K-H, Fortunati, L. Kant, A (eds) *Everyday Innovators. Researching the Role of Users in Shaping ICTs*, Springer

Haddon, L. (2004) *Information and Communication Technologies in Everyday Life: A Concise Introduction and Research Guide*, Berg, Oxford.

• Websites-

www.google.com

[www.informationcommunication & technology.com](http://www.informationcommunication&technology.com)

www.aiirjournal.com

"Inclusion of Information Communication Technology"**Miss. Gaikwad Vanita Tatyaba**

Research Scholar

Savitribai Phule University of Pune

• Abstract:-

The new digital ICT is not single technology but combination of hardware, software, multimedia, and delivery systems. Today, ICT in education encompasses a great range of rapidly evolving technologies such as desktop, notebook, and handheld computers, digital cameras, local area networking, Bluetooth, the Internet, cloud computing, the World Wide Web, streaming, and DVDs; and applications such as word processors, spreadsheets, tutorials, simulations, email, digital libraries, computer-mediated conferencing, videoconferencing, virtual environment, simulator, emulator etc. It is important to mention that the use of newer ICT is being integrated with use of older technologies, enabling the existing resources and services to be continuous use.

ICT is proving very effective in delivering learning to the disabled. An illustrious example in this respect is that of Stephen Hawking, the world renowned astrophysicist, who cannot even move any of his limbs and hardly can utter some words, contributing significantly at the highest level to the world of knowledge and research. It became possible due to the ICT device developed for him to communicate his ideas to the world.

• Keywords: - ICT, Three trends, Radio and TV broadcasting etc.

What is known about which ICTs are most useful to benefit education? What do we know about the usefulness, appropriateness and efficacy of specific ICTs (including radio television, handheld devices, computers, networked computers and the Internet) for educational purposes? What do we know about the use of open source and free software in education?

- **The Internet is not widely available in most LDCs; radio and TV are Broadcast technologies** such as radio and television have a much greater penetration than the Internet throughout much of the developing world, and the substantial gap is not expected to be closed soon.
- **Radio and TV can have high start-up costs, and reinforce existing pedagogical styles** Educational initiatives that utilize radio and television typically have quite high initial start-up/capital costs, but once they are up and running, on-going maintenance and upgrade costs are much lower (making initiatives utilizing radio and TV for distance learning in the education sector particularly appealing for donor support in many cases). One-to-many broadcast technologies like radio and television (as well as satellite distribution of electronic content) are seen as less 'revolutionary' ICTs in education, as their usage is seen as reinforcing of traditional instructor-centric learning models, unlike computers, which many see as important tools in fostering more learner-centric instructional models.

- **Radio instruction has been used widely and is reasonably well studied** Radio instruction in formal education has been well studied, especially the links between the use of radio in combination with school-based educational resources and a variety of pedagogical practices.
- **TV has been used with success in a few places** Television has been utilized successfully as a mechanism for reaching out-of-school youth in a number of countries, especially in Latin America and China, and the results of such projects have been widely disseminated.
- **In some cases, where markets have been liberalized, ICTs are used to distribute educational content regionally within a country** Market liberalization has in many countries allowed for the development of locally- (as opposed to centrally-) controlled distribution channels that utilize ICTs (like radio and the Internet, and to a lesser extent television) to create and broadcast educational content more targeted to the needs of specific communities, and as a result have a greater flexibility to employ local languages.
- **CAI is not highly regarded by experts and in OECD countries, but still receives much interest in LDCs** The usefulness of computer-aided instruction (CAI), in which computers are seen as simple replacements for teachers, has been largely discredited, although there appears to still be great interest in CAI in many LDCs where computers are being introduced.
- **It is unclear where to place computers to make sure they are used most efficiently** There is very little research on the most appropriate placement of computers in schools, or in the community, used to achieve various learning objectives.
- **Multi-channel learning is a useful concept** The emerging practice of ‘multi-channel learning’, which focuses on enriching the educational experience by engaging all resources that are available to help effect incremental change by coordinating the various ways to connect learners with information, knowledge, and stimulation, and to mediate those interactions, provides valuable insight into how blended learning approaches can be delivered and tailored in areas of great resource scarcity.
- **Satellite is much hyped, but under-studied** While satellite broadcasting of electronic educational resources is thought to hold much promise, there are few case studies of successful implementation of satellite broadcasting to small LDCs.
- **New Internet technologies hold promise, but are not yet operational** Emerging Internet technologies, especially recent and emerging wireless protocols (including 802.11, and shortly WiMax), are thought to hold much promise for providing connectivity to remoter areas, but projects utilizing such technologies are for the most part in pilot or planning stages, and face many regulatory hurdles.
- **Mobile Internet centres (vans, etc.) are being deployed as a way to reach rural areas** A number of educational initiatives utilizing mobile Internet centres have been piloted in the past decade, but little cost and impact data has emerged from such projects.
- **Community telecentres are a hot topic, but successful, replicable models have not yet emerged** Community telecentres (sometimes based in schools) have been touted as

important tools to provide access to learners (including teachers engaged in personal enrichment and professional development opportunities) to ICTs outside of formal school settings.

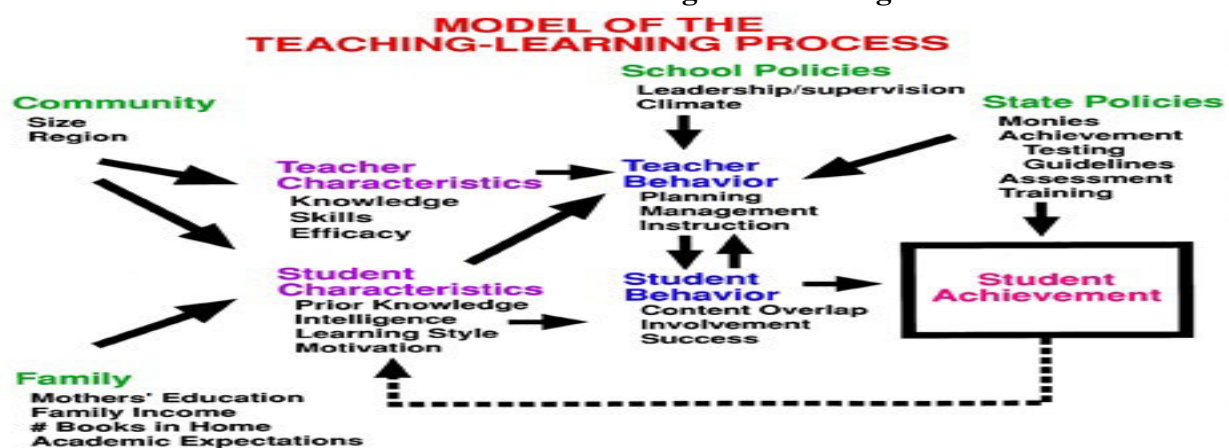
- **The use of handheld devices is just now receiving serious widespread attention**
Little research has been done on uses of handheld devices (including personal digital assistants and mobile phones) in education.
- **‘Free software’ holds promise, but costs and impact are still not well documented**
The uses of ‘free’ software is widely touted as a cost effective alternative to the uses of proprietary software (especially Microsoft products), but research in this area is largely advocacy in nature.

How have Radio and TV broadcasting been used in education?

Radio and television have been used widely as educational tools since the 1920s and the 1950s, respectively. There are three general approaches to the use of radio and TV broadcasting in education: [21]

- *direct class teaching*, where broadcast programming substitutes for teachers on a temporary basis;
- *school broadcasting*, where broadcast programming provides complementary teaching and learning resources not otherwise available; and
- *general educational programming over community*, national and international stations which provide general and informal educational opportunities.

• Three Trends That Define the Future of Teaching and Learning

• Information and Communication Technologies in Teacher Training and Professional Development:-

The initial teacher training process and the continuing professional development of Nigerian teachers is currently besotted by a number of challenges. These are directly connected with the incessant modification of the planning policies several times before such

policies have been appropriately implemented in its original form. These problems have been further accentuated by the parlous state of economic development, which has made 'teaching' a less desirable profession for many youth. The NPE (1977, revised 1998, 2005) provided the objectives of teacher education in Nigeria as follows:

- to provide highly motivated, conscientious and efficient classroom Teachers;
- to encourage further the spirit of enquiry and creativity in teachers;
- to help teachers to fit into the social life of the community and society at large;
- to enhance teachers commitment to the teaching profession.

● **Conclusion:-**

ICT will also require a modification of the role of the teacher, who in addition to classroom teaching will have other skills and responsibilities. Many will become specialists in the use of distributed learning techniques, the design and development of shared working spaces and resources, and virtual guides for students who use electronic media. Ultimately, the use of ICT will enhance the learning experiences for children, helping them to think and communicate creatively. ICT will also prepare our children for successful lives and careers in an increasingly technological world.

Today ICT is being used as a tool for improving the quality of life by improved efficiency and enhanced effectiveness. Different types of ICT tools assist the people with disabilities by providing them with learning opportunities, capabilities and also increase potential of the disabled in different walks of life. ICT makes them capable by providing the ability to access knowledge with the help of suitable digital media. ICT is playing very important role in communicating with peers, thereby promoting collaborative and social learning environment. ICT also helps disabled students in reading, writing, hearing and seeing process

● **References:-**

1. Blurton, C.; "New Directions of ICT-Use in Education"
2. In Watson, D. M. and Downes, T. (Eds.) Communications and Networking in Education. Boston, MA: Kluwer Academic.
3. Dede, C. (1998) Learning about teaching and vice versa. Paper presented at Conference of Society for Information Technology in Education.
4. Semenov, A. L. (2000) Technology in transforming education, in: Watson, D. M. & Downes, T. (Eds.) Communications and Networking in Education.

● **Websites:-**

www.google.com

www.yahoo.com

www.informationcommunicationtechnology.com

**Teaching and Learning: Inclusion of Information and Communication
Technology****Miss Sangeeta Rajaram Kadam,**

Assistant Professor,

Nirmala Institute of Education. Altinho- Panaji Goa

Sangeeta3010@yahoo.com

Abstract

During the past few years, the world has witnessed a phenomenal growth in communication technology, computer network and information technology. Integration of Information and Communication Technologies (ICT) into teaching and learning process is a growing field which has variety of definitions according to different points of view. A very common view asserts that the application of ICT processes should be presented in an integrated way as well as concrete model need to be developed for the teachers in order for the integration process to improve students' learning. Education is a very socially oriented activity and quality education has traditionally been associated with strong teachers having high degrees of personal contact with learners. The use of ICT in education lends itself to more student-centred learning settings. But with the world moving rapidly into digital media and information, the role of ICT in education is becoming more and more important and this importance will continue to grow and develop in the 21st century.

Introduction

There is a growing trend in education across all sectors to move from a focus on teaching to that of learning. Information and Communication Technologies have recently gained groundswell of interest. It is a significant research area for many scholars around the globe. The use of Information and Communication Technology (ICT) such as Internet applications, CD-ROMs, video technology and various computer attachments and software programs have caused many changes in society. The use of ICT is changing teaching in several ways. With ICT, teachers are able to create their own material and thus have more control over the material used in the classroom than they have had in the past. These changes have not just been of a technical nature but more importantly of a structural nature. Many of the major institutions of our society have changed and the way we live our daily lives have been impacted. However, the impact on education may just beginning to be felt as teachers integrate this new technology into their teaching. With knowledge come learning, skills, adaptability, understanding and activism- all factors that contribute to the growth of an equitable society. ICT offers the means to acquire this power. Since knowledge is vital, it follows that the acquisition of knowledge must be lifelong. Delors Commission (1996) describes learning throughout life as the "Heartbeat of Society". According to Driscoll (1994), the constructivist conditions for learning are:

- Providing complex learning environments that incorporate authentic activity.
- Social negotiation as an integral part of learning.
- Access to multiple modes of representation.
- Opportunities to nurture reflection.
- Student-centred instruction.

However, the use of information and communication technologies in the educative process has been divided into two broad categories: ICTs for Education and ICTs in Education. ICTs for education refers to the development of information and communications technology specifically for teaching/learning purposes, while the ICTs in education involves the adoption of general components of information and communication technologies in the teaching learning process. Not only is learning enhanced by using ICT, students also learn to acquire skills in using it. The Government of India has recognized the importance of ICT in education with the latest initiative being the distribution of laptops and LCD projectors to a few government schools on an experimental basis. In order to make students comfortable with ICT, they are also provided Tablets.

A meta- survey, conducted by UNESCO, on the use of ICT in education reported that India actively promotes the use of ICT in education both in the formal and non-formal education sectors. This varies from the use of radio to facilitate the green revolution, to satellite-based one-way and interactive television for rural development in some of the most backward districts to open and distance learning models. At present the use of newer computer and Internet-based ICT resources for education, along with broadcast ICT is being explored.

The 1990s was the decade of computer communications and information access, particularly with the popularity and accessibility of internet-based services such as electronic mail and the World Wide Web (WWW). At the same time the CD-ROM became the standard for distributing packaged software (replacing the floppy disk). As a result educators became more focused on the use of the technology to improve student learning as a rationale for investment. Any discussion about the use of computer systems in schools is built upon an understanding of the link between schools, learning and computer technology. When the potential use of computers in schools was first mooted, the predominant conception was that students would be 'taught' by computers (Mevarech & Light, 1992).

Advantages of Using ICT in Teaching –Learning Process

- **Higher Quality Lessons:** ICT allow for a higher quality lessons through collaboration with teachers in planning and preparing resources (Ofsted, 2002). Students learn new skills: analytical, including improvements in reading comprehension (Lewin et al, 2000). ICT also develop some writing skills: spelling, grammar, punctuation, editing and re-drafting (Lewin et al, 2000). Still new technologies encourage independent and active learning, and students' responsibility for their own learning (Passey, 1999).

- **Use of ICT by teachers:** Many teachers use ICT to support traditional learning methods, for example, information retrieval in which students are 'passive learners of knowledge instead of 'active producers able to take part in the learning process. In a document entitled teaching and learning with ICT, G. Galea (2002) explains how ICT can promote teaching and learning. According to her there are two main reasons behind increasing the use of ICT in education in UK. Firstly, ICT can change the lessons' pace: she stated that children in modern society need to develop sufficient potentials and skills that enable them to take full advantage from the new opportunities that ICT offer. Second, there are groundswells of interest of academic researchers in UK in how technological tools can enhance the quality of teaching and learning in schools, and so help learners to achieve better outcomes.
- **Strengthens teaching:** ICTs have the potential to innovate, accelerate, enrich, and deepen skills, to motivate and engage students, to help relate school experience to work practices, create economic viability for tomorrow's workers, as well as strengthening teaching and helping schools change (Davis and Tearle, 1999; Lemke and Coughlin, 1998; cited by Yusuf, 2005).
- **ICT Simplifies Access to Educational Resources:** ICT helps students gain access to open educational resources. These resources are kept under the public domain and are freely available to anyone over the world-Wide-Web. These educational resources include electronic books (e-books), pod-casts, digital libraries, educational games, educational videos and instructions, tutorials and much more.
- **Use of Cell phones for educational purpose:** The use of cell phones for educational purpose helps students and teachers access educational information using Edtech Apps. Teachers also use educational videos and clips. These techniques and approaches uploaded by other teachers and experienced educators to promote self training.
- **Use Cell Phones as Reminders:** Cell phones can be used as reminders; teachers can use bulk text messaging services to send text messages to remind their students about an exam or assignment.
- **Use cell phones to share educational material:** Students can easily use cell phones to take pictures or videos in the field with other students at school For example; History students can take pictures or record videos while carrying out a survey on Historical monuments.
- **Use cell phones for audio & video lessons:** Teachers can record instructions in video format or audio format, and then upload these recordings to a classroom blog or school website. Students with smart phones can easily access a classroom blog via the internet and download these recordings which they can play at anytime of the day. This practice can save teacher's time and it also promote mobile learning.
- **Use Cell Phones as Calculators:** It does not matter if your cell phone is expensive or not, every cell phone has a calculator with basic features. Students can use a calculator in math and physics classroom. Cell phone calculators can be used to solve simple equations in the classroom.
- **ICT Motivates Students:** The use of ICT based instructions makes students feel in control of what they learn. Students find it easy to learn with technology. Teachers

publish educational instructions on classroom blogs or they assign project work via email, and this gives a student time to study on their own and have no fear of making mistakes during the process of learning.

- **ICT makes subjects easy to learn:** Different types of educational software are designed to help students learn various subjects easier. Many students complain that learning Math is difficult, so some of them have decided to use educational Math software like Braining Camp. Students can use Braining Camp to apply their Mathematics knowledge and skills to solve different mathematics equations. Brainingcamp.com makes learning mathematics very interesting.

Conclusion:

The use of information technology has changed school administration in several ways. The use of ICT is changing teaching in several ways. With ICT, teachers are able to create their own material and thus have more control over the material used in the classroom than they have had in the past. Now teachers are expected to know how to use word processors and have their tests done in a proper format. Teachers are expected to check their e-mail, and a lot of things that used to be done at a staff meeting are now done via e-mail. Also, e-mail is becoming an important communication tool between parents and teachers. In addition most of the teachers use e-mail to keep in touch with other teachers and friends.

Reference:-

Becker, H. J. (2000). "Pedagogical Motivations for Student Computer Use that Leads to Student Engagement". *Education Technology*. Vol. 40, No. 5, Pp; 5-17.

Collis, B. (1989). Using Information Technology to Create New Educational Situations. Paris: *UNESCO International Congress on Education and Informatics*. Pp. 19.

Ng, W-K, N., Miao, F., & Lee, M. (2010). "Capacity-building for ICT integration in education". *Digital Review of Asia Pacific 2009-2010*.

Sansanwal, D.N. (2000). Information Technology and Higher Education, University News, Vol.38.No 46.

<http://www.curriculumonline.gov.uk>

<http://www.digitallearning.in/articles>

GENDER DISPARITIES: PROBLEMS AND SOLUTIONS**Mrs. Kalpana Girish Gangatirkar,**

Assistant Professor,

Department of English

Mahavir Mahavidyalaya, Kolhapur

Telephone – (0231) 23637231

Mobile - 9420933289

Email ID - ruchachinmaya@yahoo.com

Human being is a national resource. 'In the Indian way of thinking a human being is a positive and a precious national resource which needs to be cherished, nurtured and developed with tenderness and care coupled with dynamism' (HRD: 2) Women make up almost 50% of the human resources of our country and of our state. They can be ever greater instruments in the development of human resources than male. Women play a significant role in all aspects of development process. Pandit Nehru once said that in order to awaken the people it is woman who has to be awakened. Once they are on the move, the household moves, the village moves, the country moves and the educational scenario moves. It is quite necessary to provide opportunity of good education to women as well as to incorporate them in the educational policies and decision making process. However an important deficiency in our educational programmes has been gender disparity and absence of women in courses than can involve them in developed programmes. In a democratic and socialist country like India education should be related to individual capacities, attitudes and interests and not related to sex. Therefore there is no need to differentiate curricula on the basis of sex. Women do not enjoy all the educational opportunities they should have, and often do not have any at all. Nearly everywhere in the world they are given less education than men, and over vast areas of the globe, the majority of illiterates are women. There are various reasons behind women's inferior role in educational set up. Let us see certain important reasons.

1) Impact of Patriarchal Culture

Not only in India, but all over the world it the patriarchy which made women's status inferior. Woman was considered as the 'other' and 'substitute' to man. Her role was confined within the four walls of house. Her education was also related to household duties and domestic work like cooking, sewing, washing and other exhausting tasks. Woman from ages was glorified as a mother only and was neglected her personhood. As a result, all duties regarding upbringing of children were shouldered by women and she was completely thrown out of educational and economical opportunities.

2) Socialization Process

For a cultured and sophisticated society socialization process is quite important. The socialization process starts in the family with the birth of the child. In India,

a girl child is unwanted whereas a boy is always welcomed. A son and a daughter are treated differently in their family. Bats are for the boys and dolls for girls, trousers for him and frocks for her and in the same way certain educational opportunities are open for boys and closed for girls. In the process girls are also conditioned in such a way that they accept their role of life long unpaid slaves. For are quite responsible. Gender disparity in educational field is due to socialization process. Girls do not opt for certain educational courses because they are advised that such courses are meant for boys.

3) Marriage

Marriage plays a pivotal role in the life of a woman. As Simone de Beauvoir rightly says marriage is the destiny offered to women. Women's desires, emotions and fate is determined by this institution. Women take education not to become self-reliant but to get a good husband. Dropout rates in education are more in women compared to men. Man can pursue education and carrier after marriage but it is other members and not by women herself. After marriage a women's priority is her family, children and home.

4) Unequal Professional Opportunities

From ages men and women are treated unequally. The difference between them is the difference of sex and not of gender because sex is a biological concept and gender a social concept. Women are assumed to be sober, soft, passive, submissive, dependent and are excluded from certain professions. Nursing, teaching and household professions are supposed to be the best for them. Certain areas like army, civil engineering, politics, administration and other areas are not handled by women. Actually women are biologically as well as emotionally strong but because of gender related prejudices women are kept aside from certain branches of knowledge. Education does not have the same social and economic outcomes for women as it has for men.

5) Unworthy Presentation of Women by Media

Media plays a key function in presenting various images of women. Generally in the films, on television and through different advertisements women are shown as mothers, home makers, daughters, sister, wives and caretakers. They exhibit their bodily beauties. Their subordinate roles like goodie-goodie dolls, care taking mothers, loving wives are reinforced and very rarely they are shown as administrators and professionals. Media is quite responsible to create unworthy presentation of women.

Along with this there are other reasons like hierarchy of class and caste, difference between urban and rural set up, impact of myths and history and moral conditioning of women by religion and traditions which are responsible for gender disparity. According to U.K.Singh and A.K.Nayak 'the absence of women from positions of power is reflected in the curriculum at all educational levels'.(239) It is the man who controls education and women get male dominated, male-oriented and male-defined education. But we can change the situation.

Women are the stake holders of education and they should insist their right to education, Being mothers they should improve the socialization process and give equal justice to boys and girls. They should take part in the technical education. It is quite necessary to change the attitude and outlook of both men and women concerning women's education. A woman educated with man, through common curricula, exposed to the same demands, required to shoulder the same responsibilities becomes in time not so different from her male counterpart. The government and other agencies should come forward employment to women. Certain policies should be framed for better education. Educated women must realize the need for organized and group action for change in values. According to B.F.Pinto 'women is the co-ordinate, not the subordinate, half of humanity. Raising the level of skill and directing aspirations of both men and women is necessary, for a developing nation.' (308)

References:-

- 1) Ministry of Human Resource Development, Government of India, 'New Policy on Education 1086', New Delhi. 1986
- 2) U.K.Singh and A.K.Nayak. *Women and Education*, Commonwealth Publishers: New Delhi. 1997.
- 3) B.F.Pinto. *Women Power: Technical Education and Development*. Classical Publishing Company: New Delhi. 1993.

गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षण:सद्यस्थिती आणि अपेक्षित बदल**डॉ.पद्मा मोहनराव जाधव**

सहयोगी प्राध्यापक,

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,

आय.ए.एस.ई., औरंगाबाद.

भ्रमणध्वनी क्रमांक : ९४२२२१४५६४

E-mail dr.pmj@rediffmail.com

सारांश

व्यक्तीगत आणि भारतीय आस्मिता जागविणारे शिक्षण ही काळाची गरज आहे. यासाठी भारतीय समाज व सामाजिक संरचना विचारात घेउन शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रम निर्मिती, त्याची काटेकोर अंमलबजावणी, संशोधनाच्या नव्या दिशा निश्चित करून अभिनव क्षेत्रातील संशोधनांना चालना देणे, या संशोधनातून येणाऱ्या बाबींच्या आधारे जीवनात गुणवत्ता व्यवस्थापन करणे इत्यादी दृष्टीने गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणाची भूमिका महत्वाची आहे. यादृष्टीने प्रस्तुत निबंधामध्ये शिक्षक प्रशिक्षणाची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, प्रचलित शिक्षक प्रशिक्षणाचा अभ्यासक्रम आणि गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणासाठी शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमात अपेक्षित बदल यादृष्टीने थोडक्यात आढावा घेतला आहे.

Key words : गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षण, अभ्यासक्रम, अभ्यासक्रमातील अपेक्षित बदल

प्रास्ताविक

शिक्षणाशिवाय कोणतीही व्यक्ती समृद्ध, परिपूर्ण आणि स्वाभीमानी जीवन जगू शकत नाही. म्हणून शिक्षण म्हणजे जीवन. मानवी जीवनातील सर्व व्यवहारांकरीता आवश्यक असणारे ज्ञान, कौशल्ये, वृत्ती व जाणीव व्यक्तीत संक्रमित करणारे, ज्ञानाची संघटनात्मक रचना करणारे असे सातत्याने केलेले अध्ययन किंवा शिकण्याची प्रक्रिया म्हणजे शिक्षण होय. शिक्षणातून व्यक्तीच्या विविध क्षमतांचा विकास व्हावा, बालकाच्या भावी जीवनाची तयारी व्हावी, जीवनाकडे पाहण्याची सकारात्मक दृष्टी निर्माण व्हावी, व्यक्तीतील अन्नमय, प्राणमय, मनोमय, विज्ञानमय आणि आनंदमय कोशांचा विकास व्हावा आणि एक समृद्ध स्वयंपूर्ण व्यक्तीमत्त्व घडावे हा शिक्षणाचा उदात्त हेतू असतो.

शिक्षणाचा हा हेतू साध्य करण्यासाठी औपचारिक, अनौपचारिक, प्रासंगिक शिक्षणाच्या माध्यमातून हे प्रयत्न हेतूपुरस्पर करणे आवश्यक असते. या प्रयत्नातून व्यक्तीमत्त्वाच्या शारीरिक, मानसिक, भावनिक, सामाजिक, नैतिक, सांस्कृतिक, आध्यात्मिक, सांस्कृतिक, आंतरक्रियात्मक, कारक क्षमताविषयक इत्यादी पैलूंचा संतुलित स्वरूपातील विकास घडवून आणणे अभिप्रेत असते. यादृष्टीने शिक्षण प्रणालीतील

एक प्रभावशाली, जबाबदार घटक म्हणजे शिक्षक होय. शिक्षक म्हणजे संस्काराचा, मूल्यांचा, आदर्शाचा मानक आहे. म्हणून शिक्षणाची फलश्रुती ही शिक्षकाचा प्रामाणिकपणा, सचोटी, निष्ठा, परिश्रम, तळमळ, आस्था इत्यादींवर अवलंबून असते. यादृष्टीने शिक्षण प्रक्रियेतील शिक्षकाची भूमिका महत्वाची असते.

शिक्षण प्रक्रियेतील शिक्षकाचे स्थान लक्षात घेता अशा शिक्षकांची जडणघडण करण्यासाठी दर्जेदार शिक्षक—प्रशिक्षण देणाऱ्या संस्था अस्तित्वात येणे किंवा अस्तित्वात असलेल्या शिक्षणसंस्थांनी या भूमिकेतून कार्य करणे अभिप्रेत आहे.

शिक्षक प्रशिक्षणाची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी

प्राचीन काळी गुरुकुलामध्ये आचार्यांच्या मार्गदर्शनानुसार शिष्य घडत असे. आचार्यांचा मुलगा किंवा गुरुकुलातील वयाने मोठे असलेले शिष्य वर्गनायक म्हणून कार्य करत असे. यातूनच वर्गनायक पद्धती प्रचलीत झाली. म्हणजे अनुकरणाने शिष्य आचार्यांप्रमाणे अध्यापनाचे कार्य करत असे. बौद्धकालीन शिक्षण पद्धतीमध्ये मठ किंवा विहारांमधून शिक्षणाचे कार्य क्षेत्र असे. या काळातही गुरु—शिष्य परंपरेने मठातील ज्येष्ठ शिष्य ज्ञानदानाचे कार्य करत असे. या काळातही वर्गनायक पद्धती अस्तित्वात होती. पुढे मुस्लिम राजवटीत 'मक्तब' आणि 'मदरसा' या शिक्षणकेंद्रातून शिक्षणाचे कार्य इस्लाम धर्मगुरू करत असे. विद्वान लोकांची शिक्षक म्हणून नेमणूक केली जाई आणि त्यांचे अनुकरण करून नवीन शिक्षक तयार होत असे. पुढे ब्रिटिश आमदनीत इ.स. १८५४ पर्यंत प्रशिक्षित शिक्षकांसंदर्भात अल्प स्वरूपाचे प्रयत्न झाले. परंतु हे प्रयत्न फारसे समाधानकारक नव्हते.

औपचारिक शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमाची सुरुवात इ.स.१८५४ च्या वुडच्या खलित्याने झाली. त्यांनी शिक्षक प्रशिक्षणात सुधारणेसाठी मौलिक अशा सूचना केल्या आणि येथून पुढे शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमाला महत्त्व प्राप्त झाले. पुढे विसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धापर्यंत शिक्षक प्रशिक्षण साचेबंद स्वरूपाचे होते. इ.स.१९३५ च्या काळात मुलेंदोगी शिक्षणाचा आणि त्यानुसार शिक्षक प्रशिक्षणाचा एक वेगळा प्रयत्न झाला. मात्र मुलेंदोगी शिक्षण पद्धतीतील स्थानिक विशेष/उद्योग या मूळ तत्त्वाला धरून या मुलेंदोगी शिक्षणपद्धतीची अंमलबजावणी न झाल्यामुळे तिचा अल्पावधीतच न्हास झाला.

आतापर्यंतच्या संपूर्ण शिक्षणप्रक्रियेचा थोडक्यात आढावा घेतल्यास हे स्पष्ट होते की, शिक्षण प्रक्रियेद्वारा जीवनानुभवातून मूल्य रूजवणूक केली जात होती. तसेच या शिक्षणाला सामाजिक बांधिलकीचे आधिष्ठान होते. त्याग, सेवाभाव, शिक्षणाचा भारतीय आशय, भारतीयत्वाचे संस्कार, आत्मसाक्षात्काराचे शिक्षण, आध्यत्मिक आणि नैतिक मूल्यांचे संस्कार इत्यादी बाबींवर भर दिला जात असे त्यामुळे सुसंस्कारीत पिढ्या शिक्षणातून निर्माण होत असे.

विसाव्या शतकाच्या अंतिम दशकात शिक्षक प्रशिक्षणाला तंत्र विज्ञानाची जोड देण्यावर भर दिला गेला. या काळातही अभ्यासक्रमाचे साचेबंद असेच स्वरूप होते. अभ्यासक्रमातील गाभाभूत विषय आणि वैकल्पिक विषय अशी योजना करण्यात आली. त्यात भारतीय शिक्षणाचा इतिहास हा एक विषय अभ्यासक्रमात समाविष्ट करण्यात आला. मात्र त्याच्या संरचनात्मक स्वरूपामुळे या विषयाच्या माध्यमातून

भारतीयत्वाचे संस्कार आणि प्रशिक्षण देणे अशक्य झाले. केवळ अभ्यासक्रमाचा एक भाग म्हणून या विषयाकडे पाहिले जावू लागले.

शिक्षक प्रशिक्षणाची सद्यःस्थिती

शिक्षक प्रशिक्षणातील एन.सी.टी.ई. ने डी.टी.एड., बी.एड, आणि एम.एड. स्तरावरील अभ्यासक्रम आराखडा निश्चित करून दिला आहे. आणि विभागीनिहाय स्थानिक विशेषांना अभ्यासक्रमात स्थान मिळावे म्हणून अभ्यासक्रमात २०% बदलाची संधी दिलेली आहे. परंतु विद्यापीठपरतवे त्याचा सोयीचा अर्थ लावून हवे तसे बदल अभ्यासक्रमात केले गेले अशी राष्ट्रीय पातळीवर चर्चा होत आहे आज शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांचे स्वरूप लक्षात घेता प्रशिक्षण संस्थांची वाढती संख्या, अपुऱ्या भौतिक सुविधा विलंबाने होणाऱ्या प्रवेशप्रक्रियेमुळे प्रशिक्षणासाठी उपलब्ध कालावधी, प्रवेशित प्रशिक्षणार्थ्यांमधील शिक्षकी व्यवसाय विषयक अभिवृत्तीचा अभाव कायम विनाअनुदानीत धोरण, त्यामुळे शिक्षक प्रशिक्षकांची होणारी आर्थिक कुचंबना/कोंडी, त्याचा गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणावर होणारा विपरित परिणाम, अभ्यासक्रमातील विविध प्रात्यक्षिकांच्या पूर्ततेकडे पाहण्याचा नकारार्थी दृष्टिकोन, परीक्षा पद्धतीचे, मूल्यमापनाचे स्वरूप यामुळे दर्जेदार, गुणवत्तापूर्ण शिक्षक निर्मितीमध्ये येणाऱ्या अडचणी, भारतीयीकरण आणि जागतिकीकरण यात समन्वयात अभाव. हे चित्र फारसे समाधारकारक नाही म्हणून प्रचलित शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमात मूलभूत स्वरूपात काही बदल होणे अपेक्षित आहे. पुढील वर्षापासून या अभ्यासक्रमांमध्ये बदल करून, प्रशिक्षणाचा कालावधी देखील वाढविला आहे. मात्र केवळ अभ्यासक्रमात बदल करून चालणार नाही तर त्याच्या काटेकोर अंमलबजावणीकडे कटाक्षाने लक्ष द्यावे लागेल.

प्रचलित शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमातील अपेक्षित बदल

गुणवत्तापूर्ण शिक्षकांच्या जडणघडणीमध्ये शिक्षक प्रशिक्षण महाविद्यालयांची भूमिका अत्यंत महत्वाची आहे. कारण या संस्थामधून मिळणा-या प्रशिक्षणाच्या गुणवत्तेवर शिक्षकांची गुणवत्ता, पर्यायाने शालेय शिक्षणाची गुणवत्ता अवलंबून असते. त्यादृष्टीने प्रचलित डी.टी.एड., बी.एड. आणि एम.एड. स्तरावरील अभ्यासक्रमाचा गाभा खालीलप्रमाणे असावा व त्याची अंमलबजावणी योग्य प्रकारे व्हावी असे वाटते.

१) शिक्षक प्रशिक्षणाचा भारतीय आशय/संदर्भ

प्रचलित शिक्षक प्रशिक्षणातून शिक्षकांमध्ये अध्यापनविषयक कौशल्ये आणि क्षमता विकसित करण्यावर भर आहे. मात्र याचे संदर्भ नेमके कोणते आहे ते फारसे स्पष्ट होत नाही. शिक्षक प्रशिक्षणातून भारतीय समाज, भारतीय सांस्कृतिक परंपरा, भारतीय समृद्ध, गौरवशाली तात्त्विक, आधिष्ठान, तत्त्वचिंतकांची परंपरा, भारतीय ऐतिहासिक वारसा, भारतीय मूल्यव्यवस्था, भारतीय लोकशाही, न्याय, स्वातंत्र्य, समता, बंधुता ही मूल्ये भारतीय शिक्षण परंपरा आणि या परंपरेतील शिक्षकांची भूमिका हा आशय केंद्रस्थानी ठेवून अभ्यासक्रम निर्मिती व्हावी.

२) भारतीय समाजमनातील शिक्षकांची भूमिका

प्राचीन काळापासून भारतीय समाजमनात शिक्षकाची एक आदर्श, सेवाभावी, निष्ठावंत, समाजिक बांधिलकीने युक्त, समाजाप्रची उत्तरदायित्वाची भावना असलेल्या आणि ज्ञानदानाच्या मोबदल्यात

कोणत्याही परतफेडीची अपेक्षा न बाळगणारा शिक्षक अशीच प्रतिमा तयार झालेली आहे. असाच शिक्षक वर्तमान समाजातही अपेक्षितच नव्हे तर अत्यावश्यक आहे. त्यामुळे अशा वृत्ती असलेला शिक्षक निर्माण होण्यासाठी अभ्यासक्रमात या संदर्भाचा (Context) आशय समाविष्ट करावा.

३) सामाजिक बांधिलकीशी संबंधित आशय

भारतीय संस्कृती ही सामाजिक बांधिलकीची भावना जोपासणारी संस्कृती आहे. आणि या भावनेची जोपासना करण्याचे प्रभावी माध्यम शिक्षण हे आहे. शिक्षणाच्या माध्यमातून नैतिक मूल्यांनी युक्त, सदाचरणी असलेल्या अनेक पिढ्या घडविण्याशी पूर्वीचे शिक्षक बांधील होते. नितीमान समाजाच्या जडणघडणीत शिक्षक अग्रभागी होते. हा संस्कार शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमातून प्रशिक्षणार्थ्यांवर व्हावा.

४) सामाजिक उत्तरदायित्वाच्या भावनेच्या प्राधान्य

प्रचलित शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रम प्रशिक्षणार्थ्यांमध्ये सामाजिक उत्तरदायित्वाच्या भावनेचा विकास करण्यास असमर्थ ठरत आहे. या बाबीवर विशेष लक्ष देउन अभ्यासक्रमातून आपण समाजाचे देणे लागतो या सामाजिक उत्तरदायित्वाच्या भावनेच्या विकासावर विशेष भर देणारा अभ्यासक्रम असावा अशा आशयाचे तात्त्विक आधिष्ठान अभ्यासक्रम असावे आणि ही भावना प्रशिक्षणार्थ्यांमध्ये प्रभावीपणे रुजविण्यासाठी शिक्षक प्रशिक्षण संस्था अत्यंत समर्थ असाव्यात.

५) मूल्यशिक्षणाची पध्दती

पूर्वी मूल्यशिक्षणाची 'जीवन आचरण' पध्दती ही अत्यंत प्रभावी पध्दती होती. त्यामुळे मूल्यसंस्कारासाठी वेगळे प्रयत्न करण्याची गरज भासत नसे. गुरू स्वतःच मूल्यशिक्षणाचा एक नीवीपाठ असायचा अभ्यासक्रमातून मूल्य शिक्षणाकडे स्वतंत्र विषय म्हणून न पाहता तो सर्व विषयांचा गाभा म्हणूनच प्रशिक्षणार्थ्यांवर मूल्यसंस्कार करण्यासाठी अभ्यासक्रमात तात्त्विक भाग आणि प्रात्यक्षिक कार्यात जाणीवपूर्वक बदल करावेत.

६) ज्ञानाच्या आदान प्रदान प्रक्रियेबाबतचा दृष्टिकोन

शिक्षक प्रशिक्षण संस्था म्हणजे केवळ शिक्षण प्रक्रियेसंदर्भातील तात्त्विक माहिती देणारी आणि प्रात्यक्षिकांची पूर्तता करून घेणारी केंद्रे न ठरता जीवनाभिमुख ज्ञानकेंद्रे ठरावीत. ज्ञानाच्या आदानप्रदानाच्या नैसर्गिक पध्दतीचा विकास करणारी, ज्ञानाधिष्ठित समाजनिर्मितीची (Knowledge based Society) प्रभावी केंद्रे ठरावीत. कृतीशील, अध्यापन पध्दतीचे विकसन, प्रयोगशीलता, उपक्रमशीलता यांना प्राधान्य देउन ज्ञानाच्या आदानप्रदानाविषयीचा अत्यंत समृद्ध दृष्टिकोन भावी शिक्षकात निर्माण करणारी केंद्रे ठरतील असा आशय आणि प्रात्यक्षिकांना अभ्यासक्रमात स्थान हवे. आणि त्याला अनुसरून प्रशिक्षणार्थ्यांवर प्रभावीपणे संस्कार केले जावेत.

७) शिक्षणातील समाजाचा सहभाग

जे शिक्षण हे समाजाभिमुख, जीवनाभिमुख, राष्ट्राच्या सर्वांगीण प्रगतीला हातभार लावते तेच शिक्षण गुणवत्तापूर्ण शिक्षक होय. त्यादृष्टीने शिक्षक प्रशिक्षणही समाजाभिमुख बनविण्यासाठी समाजाचा सहभाग महत्वाचा आहे. म्हणजेच संस्था, शिक्षक प्रशिक्षण संस्था आणि समाज यांचे परस्परसंबंध हे अत्यंत निकोप हवे. समृद्ध पिढ्या घडविण्यासाठी शिक्षक प्रशिक्षणसंस्था आणि समाज यांच्यातील समन्वयासाठी उपयुक्त अशा कृतिकार्यक्रमांचे आखणी महाविद्यालयीन स्तरावर केली जावी. समाजातील विविध घटकांचा,

स्रोतांचा वापर करून शिक्षक प्रशिक्षण गुणवत्तापूर्ण बनविण्यासाठी अपेक्षित आशय व कृतींना अभ्यासक्रमात प्राधान्य दिले जावे.

८) शिक्षणसंस्था आणि शासन संस्था यांच्यातील समन्वय

पूर्वी शासन संस्थापेक्षाही शिक्षणकेंद्रांना उच्च, मानाचा दर्जा होता. कारण त्याकाळचे शिक्षणही ख-या अर्थाने गुणवत्तापूर्ण होते. गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणासाठी शासनसंस्था आणि शिक्षणसंस्था यांच्यात समन्वय असणे अत्यंत आवश्यक आहे. शिक्षणाच्या सर्वच स्तरांवरील शैक्षणिक ध्येयधोरणे ठरवितांना या प्रक्रियेत शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांचा सहभाग घेणे आवश्यक आहे. जेणे करून या ध्येयधोरणांना अनुसरून शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांच्या कार्यपद्धतीत बदल करणे, आवश्यक त्या सुधारणे करणे शक्य होवू शकेल.

९) शालेय, महाविद्यालयीन शिक्षण आणि शिक्षक प्रशिक्षण संस्था यातील समन्वय

आज शालेय आणि महाविद्यालयीन स्तरावरील शिक्षणात सातत्याने नवनवीन बदल होतात. विशेष उपक्रमांना अभ्यासक्रमात स्थान दिले जाते. मात्र या बदलांशी शिक्षक प्रशिक्षण संस्था अनभिज्ञ असतात. त्यामुळे गुणवत्तापूर्ण शालेय शिक्षणाची अपेक्षा शिक्षक प्रशिक्षण संस्था समर्थपणे पूर्ण करू शकत नाही. त्यामुळे शालेय आणि महाविद्यालयीन स्तरावरील शिक्षणातील अभ्यासक्रम, उपक्रम आणि मूल्यमापनातील बदलांचे ज्ञान शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांना त्वरीत व्हावे यासाठी शालेय, महाविद्यालयीन शिक्षण संस्था आणि शिक्षक प्रशिक्षण संस्था यांच्यातील समन्वय अत्यंत आवश्यक आहे.

१०) शिक्षण आणि व्यवहार यातील समन्वय

शिक्षण आणि प्रत्यक्ष जीवनव्यवहार यांच्यात समन्वय असेल तरच असे शिक्षण जीवनोपयोगी ठरू शकते. यादृष्टीने शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना (Reconstruction) होणे गरजेचे आहे. अभ्यासक्रमातील शिक्षणाची तात्विक, सामाजिक, मानसशास्त्रीय, आधिष्ठानांचा प्रात्यक्षिकांचा जीवनव्यवहारांशी असलेला संबंध अत्यंत अस्पष्ट आहे. भावी शिक्षक म्हणून या ज्ञानाचा त्यांना भविष्यात कितपत उपयोग होईल. या बाबत साशंकताच आहे. म्हणून शिक्षण आणि व्यवहारात समन्वय साधण्याच्या दृष्टीने विशेष प्रयत्न होणे गरजेचे आहे. यासाठी शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमात क्षेत्रीय कार्याला जास्तीत जास्त प्राधान्य दिले जावे.

११) मूल्यमापन विषयक दृष्टिकोन

प्राचीन भारतीय शिक्षणपद्धतीतील मूल्यमापन प्रक्रियेचा मागोवा घेतल्यास असे दिसते की, गुरूचे समाधान हेच विद्यार्थ्यांचे उत्तीर्णतेचे प्रमाणक मानले जात असे. म्हणजेच मूल्यमापन प्रक्रियेत गुरू अत्यंत समर्थ अशी भूमिका पार पाडत असे. आज शिक्षणात आणि शिक्षक प्रशिक्षणातही मूल्यमापन प्रक्रियेत सातत्याने होणारे बदल, या बदलांमुळे गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणावर होणारे विपरीत परिणाम यांचा विचार गांभीर्याने होणे गरजेचे आहे. प्रशिक्षणार्थ्यांचे मूल्यमापन होताना गुणांचा फुगवटा वाढत चालला मात्र तेवढीच प्रशिक्षणाची गुणवत्ता खालावत चाललेली दिसत आहे. हे चित्र केवळ महाराष्ट्रातच नाही तर संपूर्ण भारतात पहावयास मिळते.

प्रशिक्षण काळात प्रशिक्षणार्थ्यांमध्ये भावी शिक्षक या नात्याने अध्यापनविषयक विविध क्षमता आणि कौशल्ये परिपूर्णतेने विकसित व्हावीत अशी अपेक्षा असते असते. प्रत्यक्षात मात्र हे चित्र अत्यंत विदारक आहे. शिक्षक प्रशिक्षणातील नियमितता, उपक्रमांची केवळ कर्मकांड म्हणून होणारी पूर्तता,

परीक्षेमध्ये बुद्धीचा खऱ्या अर्थाने कस लागण्यासाठी परीक्षेचा असमाधानकारक दर्जा इत्यादी कारणांमुळे गुणवान शिक्षक निर्मितीत अनेक अडथळे निर्माण होतात.

शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांवर नियंत्रण ठेवणाऱ्या संस्था म्हणजे शासन विद्यापीठे यांची भूमिकादेखील फारशी पारदर्शी नसल्याने दिसते त्यामुळे शिक्षक प्रशिक्षणाचा दर्जा दिवसेंदिवस ढासळत चालला आहे. या सर्व बाबींची दखल घेउन शिक्षक प्रशिक्षणातील अंतर्गत आणि बहिस्त मूल्यमापन प्रक्रिया अत्यंत पारदर्शी होणे आवश्यक आहे.

१२) जागतिकीकरणाच्या पार्श्वभूमीवर शिक्षक प्रशिक्षणाचे बदलते संदर्भ

शिक्षणाचे भारतीयीकरण होतानाच जागतिकीकरणाचे संदर्भ लक्षात घेउन अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना व्हावी, जागतिकीकरणामुळे होणाऱ्या बदलास सामोरे जाण्यासाठी आधुनिकतेची कास धरणे ही देखील काळाची गरज आहे. माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानामुळे ज्ञानप्रक्रियेत प्रचंड वेगाने बदल होत आहेत. संगणकाचा, इंटरनेटचा कोशल्यपूर्ण वापर, व्हिडीओ, टेलिकॉन्फरन्सिंगद्वारे चर्चासत्रे, परिषदांचे आयोजन करणे, त्यास यशस्वीपणे सहभागी होणे, ऑनलाईन प्रवेशप्रक्रिया, परीक्षा पद्धती आणि मूल्यमापन पद्धती या विषयीची कौशल्ये प्रशिक्षणार्थ्यांमध्ये विकसित करणे आवश्यक आहे.

शिक्षकाला व्हर्चुअल क्लासरूम, ग्लोबल व्हिलेज या संकल्पना समजणे आणि या प्रक्रियेतील शिक्षकांचे स्थान आणि कार्य याविषयीची मानसिक तयारी करून घेणे हे शिक्षकप्रशिक्षण संस्थांचे प्रमुख ध्येय असावे. त्यादृष्टीने अभ्यासक्रमात आवश्यक आशय आणि प्रात्याक्षिके समाविष्ट करणे आवश्यक आहे.

१३) उपक्रमशील शिक्षक निर्मितीसाठी प्रयत्न

आज उपक्रमशील शिक्षक, उपक्रमशील शाळांची संख्या मोजकीच पहावयास मिळते. प्रत्येक शिक्षक उपक्रमशील असतो, मात्र त्याच्यातील उपक्रमशीलतेचा विकास प्रशिक्षणकाळात होणे आवश्यक आहे. शिक्षक प्रशिक्षणाच्या अभ्यासक्रमाचे साचेबंद स्वरूप, अंमलबजावणीतील ताठरपणा आणि प्रशिक्षणासाठी उपलब्ध कालावधी यामुळे उपक्रमशीलता, नावीन्य, सृजनशीलता यांना फारसे स्थान मिळत नाही. पर्यायाने शिक्षकप्रशिक्षणातून नाविण्यपूर्ण (innovative) कार्यपद्धतीची अंमलबजावणी करण्यात अडचणी येतात. म्हणून नॅक मूल्यांकन प्रक्रियेत Innovative Practices नाही जसे स्थान आहे तसेच विद्यापीठांनी निर्धारित केलेल्या अभ्यासक्रमातही अशा अभ्यासक्रमातील अध्यापन, उपक्रम अंमलबजावणी, मूल्यमापन इत्यादी संदर्भात अशा Innovative Practices ना स्थान द्यावे. नुकताच शिक्षक प्रशिक्षणाच्या कालावधी एक वर्षाऐवजी दोन वर्षांचा करण्यात आला. त्याद्वारे निश्चित आपल्या कल्पनेतील उपक्रमशील शिक्षक घडविणे शक्य होईल अशी अशा वाटते.

१४) संशोधनाची नवी दिशा

मानवी जीवनातील समस्यांचे निराकरण संशोधनाद्वारे होत असते. भावी काळातील शिक्षण नीतीत प्रशिक्षणार्थी, विद्यार्थी यांच्यामध्ये संशोधनवृत्ती जागृत करण्यासाठी जाणीवपूर्वक प्रयत्न करावे लागतील. त्याचप्रमाणे मूलभूत संशोधने घडून येण्यासाठी संशोधकांना प्रोत्साहन द्यावे लागेल. संख्यात्मक संशोधनाबरोबरच गुणात्मक संशोधने मोठ्या प्रमाणात हाती घ्यावी लागतील. मुलांचा भाषिक विकास, विविध मानवी समाजांच्या जीवनपद्धती, विविध प्रकारच्या वातावरणांचा अध्यापनावरील परिणाम, बदलत्या परिस्थितीमुळे मूल्यव्यवस्थेत होणारे परिवर्तन इत्यादी विषयांवर गुणात्मक संशोधने हाती घेता येतील.

संशोधन हे केवळ पदवीपुरते मर्यादित न राहता ते मानवी जीवनाची गुणवत्ता वाढवणारे ठरावे यासाठी गुणात्मक संशोधनावर भर देणे आवश्यक आहे.

१५) आर्थिक दरी दूर करणे

शासकीय, अनुदनीत आणि कायम विनाअनुदानीत शिक्षक प्रशिक्षण संस्थामध्ये कार्यरत मानवी घटकांच्या आर्थिक लाभांमध्ये प्रचंड दरी निर्माण झालेली आहे. ही दरी कमी करण्याच्या दृष्टीने शासकीय स्तरावरून विशेष प्रयत्न होणे अत्यंत आवश्यक आहे.

१६) शिक्षक प्रशिक्षकांची गुणवत्ता

गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणात शिक्षक प्रशिक्षकांची भूमिका अत्यंत महत्वाची आहे. त्यामुळे शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांमधून गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षक निर्मितीवर विशेष भर देणे आवश्यक आहे. गुणवत्तापूर्ण शिक्षक घडविण्यासाठी शिक्षकप्रशिक्षकांमध्ये आवश्यक क्षमता निर्माण करण्याचा भर दिला जावा.

१७) आदर्श शिक्षक प्रशिक्षण : पथदर्शी कृतीआराखडा निर्मिती व अंमलबजावणी

आदर्श शिक्षक प्रशिक्षणाचा एक पथदर्शक कृतीआराखडा तयार करण्यासाठी राष्ट्र, राज्य, जिल्हा पातळीवर विविध अभ्यासगट तयार करावेत या अभ्यासगटात शिक्षण क्षेत्रातील तज्ञ, अभ्यासक, या क्षेत्रात काम करणारे अनुभवी प्राध्यापक शालेय शिक्षणाच्या सर्व स्तरांवर प्रतिनिधी समाजातील प्रतिनिधी इत्यादी चा समावेश असावा. या अभ्यासगटांनी संपूर्ण भारतातील शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांमधील अभ्यासक्रमाचा, कार्यप्रणालीचा आढावा घेउन एक आदर्श कृतीआराखडा तयार करावा आणि त्याची प्रायोगिक तत्वावर अंमलबजावणी करून त्यातील जमेच्या बाबी कायम ठेवून, उणिवा दूर करून त्याला सार्वत्रिक स्वरूप द्यावे.

१८) अभ्यासक्रमाचा उपयुक्ततेचा विस्तार

शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमाची उपयुक्तता वाढविण्यासाठी प्रशिक्षण अभ्यासक्रम विविध स्पर्धा परीक्षांना उपयुक्त ठरणारा असावा. शिक्षणाधिकारी, उपशिक्षणाधिकारी पदांसाठी हा अभ्यासक्रम बंधनकारक करावा. जेणे करून या अभ्यासक्रमकडे पाहण्याचा समाजाचा दृष्टिकोन बदलेल.

डी.टी.एड., बी.एड. आणि एम.एड. स्तरावरील शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमाची रचना समकेंद्र पद्धतीनुसार करण्यात आलेली आहे. या सर्वच अभ्यासक्रमात काळाचे बदलते संदर्भ लक्षात घेता अपेक्षित बदल करून पुनर्रचित दर्जेदार अभ्यासक्रम तयार करावा. या सर्वच अभ्यासक्रमात संशोधन म्हणजे केवळ, अभ्यासक्रम कार्यपूर्ती न ठरता अभिनव क्षेत्रातील संशोधनाला प्रोत्साहन मिळावे. या अभ्यासक्रमाच्या काटेकोर अंमलबजावणीसाठी एन.सी.टी.ई. ने विद्यापीठाच्यामार्फत करावी, विद्यापीठांनी अध्यापक विद्यालये महाविद्यालये यांच्याकडून गुणवत्तापूर्ण शिक्षकप्रशिक्षणाच्या अंमलबजावणीसाठी प्रयत्न करावेत.

फलश्रुती काये असेल?

शिक्षणाचे भारतीयीकरण आणि जागतिकीकरण यात समन्वय साधून शिक्षक प्रशिक्षणाची नवीन कार्यनीती ठरविली आणि तिची जर योग्य अंमलबजावणी केली तर गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणाचे ध्येय निश्चितच साध्य होईल.

A Sound Programme of Professional education of teachers is essential for the qualitative improvement of education.

-Recommonadtion by Indian Education Commission

शिक्षक शिक्षणाशिवाय कोणताही शैक्षणिक कार्यक्रम यशस्वी होवू शकत नाही. संपूर्ण शिक्षण प्रणालीतील शिक्षक हा सर्वात महत्वाचा घटक आहे. भविष्यातील आव्हाने समर्थपणे पोलण्याचे सामर्थ्य असलेल्या पिढ्या घडवणारा, शिक्षक प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून भिन्नधर्मी, भिन्नभाषी व भिन्नपंथी भारतीय समाजाला सर्वसमावेशक शिक्षण देणारा, आपले राष्ट्रबलशाली, धर्मनिरपेक्ष, लोकशाहीनिष्ठ, बनविणारा, भारतीय अस्मितेची जोपासना करणारा भारतीयकरण आणि जागतिकीकरण यात समन्वय साधणारी शिक्षक या शिक्षक जडणघडणीच्या प्रक्रियेतून निर्माण झाल्यास हा शिक्षक समर्थ पिढ्या घडवू शकेल यात शंका नाही.

थोडक्यात गुणवत्तापूर्ण शिक्षणासाठी गुणवत्तापूर्ण शिक्षक आवश्यक असतो. आणि शिक्षकांची गुणवत्ता वाढविण्यासाठी व टिकविण्यासाठी शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांची भूमिका अत्यंत महत्वाची आहे हे शिक्षण प्रशिक्षण प्रक्रियेशी संबंधीत प्रत्येक मानवी घटकाने लक्षात घ्यावे.

समारोप

वरील सर्व विवेनावरून हे सिद्ध होते की, व्यक्तीगत आणि भारतीय आस्मिता जागविणारे शिक्षण ही काळाची गरज आहे. यासाठी भारतीय समाज व सामाजिक संरचना विचारात घेऊन शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रम निर्मिती, त्याची काटेकोर अंमलबजावणी, संशोधनाच्या नव्या दिशा निश्चित करून अभिनव क्षेत्रातील संशोधनांना चालना देणे, या संशोधनातून येणाऱ्या बाबींच्या आधारे जीवनात गुणवत्ता व्यवस्थापन करणे इत्यादी दृष्टीने गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणाची भूमिका महत्वाची आहे.

सुधारित बी.एड्. अभ्यासक्रमामुळे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालया समोरील आव्हाने

प्रा. आण्णासो विलास जाधव

सहा. प्राध्यापक

डॉ. डी. वाय्. पाटील शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,

कदमवाडी, कोल्हापूर

सारांश :

कोणत्याही देशाचा विकास तेथील शिक्षणावर अवलंबून असतो. समाजाच्या प्रगतीत शिक्षणाचा वाटा फार मोठा आहे. ही प्रगती साधण्यासाठी शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रम अत्यंत महत्वाचा आहे. प्रभावी शिक्षक तयार करावयाचा असेल तर प्रभावी शिक्षक प्रशिक्षण होणे गरजेचे वाटते. त्यामुळेच एनसीटीई ने सुधारित दोन वर्षांच्या बी.एड्. अभ्यासक्रमाचा आराखडा प्रसिध्द केला आहे मात्र त्यामुळे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालया समोर अनेक आव्हाने उभी राहणार आहेत.

प्रस्तावना :

कोणत्याही देशातील शिक्षणाची गुणवत्ताही शिक्षकांवर अवलंबून असते. शिक्षकांची गुणवत्ताही शिक्षकशिक्षण महाविद्यालयावर अवलंबून असते म्हणजेच शिक्षकांची गुणवत्ता वाढवण्याचे महत्त्वपूर्ण काम सेवापूर्व प्रशिक्षणात शिक्षक शिक्षण महाविद्यालयेच करत असतात.

मन, मेदू, मनगट्यांचा विकास म्हणजे शिक्षण हा विकास करण्याची पूर्ण जबाबदारी शिक्षणाची आहे. शिक्षण हे समाज परिवर्तनाचे एक प्रभावी माध्यम आहे. जागृतीकरण, खाजगीकरण, वैश्वीकरण, समाजाच्या अपेक्षा, गरजा, ज्ञानाचा प्रस्फोट विज्ञान आणि तंत्रज्ञानातील प्रगती या सर्वांमुळे शालेय अभ्यासक्रमात खुप बदल झाला आहे. त्या सर्वांसाठी परिपूर्ण शिक्षक घडवणे आवश्यक वाटते. परिपूर्ण शिक्षक घडवण्याचा कालावधी कमी असल्यामुळे एकवर्षाच्या अभ्यासक्रमातून परिपूर्ण शिक्षक तयार होणार नाही असे वाटत असल्यामुळे दोन वर्षांच्या बी.एड्. अभ्यासक्रमासंदर्भात विचार केला जात आहे.

वास्तविक यापुर्वी देखील दि. १५ जुन १९९३ च्या सुप्रीमकोर्टाच्या निर्णयानुसार एनसीटीई ने १९९८ साली सक्षम शिक्षक तयार करण्यासाठी दोन वर्षांच्या बी.एड्. अभ्यासक्रमाची शिफारस केली होती. यानंतर आलिकडे जस्टिसवर्मा यांच्या अध्यक्षते खाली २०११ साली समिती स्थापन केली होती सध्याच्या अस्तित्वात असलेल्या एनसीटीई च्या नियमावलीत सुधारणा करण्यासंदर्भात जस्टिसवर्मा समितीने शिफारशी सुचविल्यानुसार एनसीटीई च्या १०-१२-२०१४ च्या पत्रान्वये एक वर्षांच्या बी.एड्. अभ्यासक्रमात बदल कळविण्यात आले.

त्याबरोबर दि. ३१.०१.२०१५ पूर्वी सुधारित नियमावली २०१४ व दि. ३१.०१.२०१५ पूर्वी सुधारित नियमावली २०१४ व दोन वर्षांचा बी.एड्. अभ्यासक्रम पूर्ण करण्यासाठी आवश्यक असणा-या

सर्व सुविधा पूर्ण करून देत आहे. अशा आशयाचे ऑफिडेव्हिट देणे बाबत सुचित केले होते. तसेच जी महाविद्यालये निर्धारित कालावधीत ऑफिडेव्हिट सादर करणार नाहीत अशा महाविद्यालयांची मान्यता आपोआप रद्द समजली जाणार होती. त्यामुळे सर्व महाविद्यालयांनी ऑफिडेव्हिट सादर केली. पण या दोन वर्षांच्या बी.एड. अभ्यासक्रमामुळे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयासमोर अनेक आव्हाने उभी राहणार आहेत त्यामुळे यासर्व शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांना शेवटची घरघर लागेल की काय अशी शंका येत आहे. शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयासमोर असणारी आव्हाने पुढीलप्रमाणे :

१. भौतिक सोयीसुविधा :

ब-याच शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांची स्थापना होत असताना त्याची रचना ही एकवर्षाच्या अभ्यासक्रमाच्या दृष्टीनेच तयार केली आहे त्याची इमारत, भौतिक सोयी सुविधा, किडांगण हे सर्व १ वर्ष आणि १०० विद्यार्थ्यांचा विचार करूनच उभारले आहे. त्यामुळे दोन वर्षांच्या विद्यार्थ्यांसाठीचा विचार करता त्यांना वर्गव्यवस्था, इमारत, भौतिक सोयीसुविधा उभारणे हे एक मोठे आव्हान असणार आहे.

२. विद्यार्थी संस्था :

सर्वात महत्वाचे आणि महाआव्हान असणार आहे ते विद्यार्थी संख्येचे आज महाराष्ट्राचा विचार करता ब-याच महाविद्यालयांमध्ये २५ ते ३० टक्के जागा रिक्त आहेत त्यामुळे २ वर्षांच्या बाबतीत विचारच न केलेला बरा त्यामुळे विद्यार्थी मिळवायचे कोटून हे भीषण आव्हान महाविद्यालयासमोर असणार आहे.

३. अभ्यासक्रमाबाबत अनभिज्ञता :

वास्तविक दोन वर्षांच्या अभ्यासक्रमाबाबत सर्वच व्यक्तींमध्ये अनभिज्ञता दिसून येते. विद्यापीठस्तरावर, महाविद्यालयस्तरावर, प्राध्यापकांना या अभ्यासक्रमाबाबत अजून नक्की काहीच सांगता येत नाही त्यामुळे जे विद्यार्थी बी.एड. करण्यास उत्सुक आहेत ते देखील अभ्यासक्रमातील अनभिज्ञतेमुळे बी.एड. पासून परावृत्त होत आहेत.

४. शैक्षणिक शुल्क :

शैक्षणिक शुल्काच्या बाबतीत एक गंभीर समस्या असणार आहे. आज महाराष्ट्रातील ९५ टक्के महाविद्यालये ही विनाअनुदानीत आहे. याठिकाणी कार्यरत शिक्षक सेवकांचे वेतन हे शैक्षणिक शुल्कातूनच अदा केले जाते. यादोन वर्षांच्या बी.एड. साठी नेमके शैक्षणिक शुल्क किती असेल हे अजून नक्की नाही. आजच्या घडीला विनाअनुदानित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांचे शिक्षणशुल्क हे ३० ते ३५ हजारांच्या आसपास आहे. त्यामुळे हे जर दोन वर्षे भरावयाच्या म्हटले तर विद्यार्थी तयार होणार नाहीत आणि जर कमीकरावयाचे म्हटले तर शिक्षक, सेवकांचे वेतन त्यात भागणार नाही त्यामुळे शैक्षणिक शुल्क निश्चिती हे एक मोठे आव्हान असणार आहे.

५. नोकरीची संधी :

आज समाजामध्ये बरेच विद्यार्थी शिक्षणशास्त्रातील पदवी आणि पदविका पूर्ण करून तयार आहेत. त्याच्यापुढे नोकरीची समस्या आहे गेल्या कित्येक वर्षांपासून विविध शाळांमधून शिक्षकांच्या जागारिक्त

असताना देखिल भरती झालेल नाही परत यादोन वर्षांचे बी.एड. केल्यानंतर त्यांना नोकरी मिळेलयाची शाश्वतीती काय असणार? त्यामुळे साहजिकच नोकरीच्या असणा-यादुर्मिळ संधी आणि त्यात दोन वर्षा चा अभ्यासक्रम त्यामुळे या अभ्यासक्रमाकडे विद्यार्थी पाठ फिरवतील अशी शंका वाटते .

६. प्रवेश प्रक्रियेबाबत अनभिज्ञता :

वास्तविक २०१५-१६ या शैक्षणिक वर्षापासून दोन वर्षांचे बी.एड होणार हे एनसीटीई जाहीरच केले आहे . मात्र राज्यस्तरावर , विद्यापीठस्तरावर प्रवेश प्रक्रियेबाबत अजून काही चर्चा दिसून येत नाही त्यामुळे प्रवेश प्रक्रियेबाबत सर्वच घटकांमध्ये अनभिज्ञता दिसून येत आहे .

७. शालेय अनुभव कार्यक्रम :

एनसीटीईने अभ्यासक्रमात शालेय अनुभव कार्यक्रमावर जास्त भर देवून तो २० आठवड्यांचा सुचविलेला आहे . वास्तविक ४ ते ५ महिन्याच्या कालावधीसाठी कोणती शाळा शालेय अनुभव कार्य क्रमासाठी पूर्ण वेळ उपलब्ध होवू शकणार नाही . त्यामुळे याप्रात्याक्षिकाबाबत खुपच अनभिज्ञता दिसू नयेत आहे . एकंदरीत सुधारित बी.एड. अभ्यासक्रम २०१४च्या आराखड्यामुळे अनेक आव्हाने निर्माण होणार आहेत . यासंदर्भात काही उपायांचा एनसीटीईला विचार करावा लागेल .

उपाय :

१. वेळेवर प्रवेश प्रक्रिया सुरू करणे

सर्वात महत्त्वाचा उपाय म्हणजे बी.एड. साठीची प्रवेश प्रक्रिया ही वेळेवर सुरू करणेयामध्ये फेब्रुवारीपासून प्रवेशपुर्व गोष्टी पूर्ण करूनजूनच्या दुस-या आठवड्यापासून मे च्या शेवटच्या आठवड्यापर्यंत महाविद्यालयाचे कामकाज काटेकोर ठेवणे व पुढच्यावर्षी जून व जुलै यादोन महिन्यासाठी शालेय अनुभव कार्यक्रम (आंतरवासिता) देवून त्यानंतर त्यांना बी.एड. उत्तीर्ण झाल्याचे गुणपत्रक देता येईल अशाप्रकारे एकावर्षात ही सर्व प्रक्रिया राबवून परिपूर्ण शिक्षक घडवू शकतो .

२. एनसीटीईच्या भेटी :

वास्तविक एनसीटीईने मान्यता दिल्यानंतरच ही सर्व महाविद्यालये सुरू झाली आहेत . पण शिक्षक गुणवत्तेबाबत कितीवेळा यामहाविद्यालयांना भेटी दिल्या? या महाविद्यालयांमध्ये पुरेशा भौतिक सोयीसुविधा, इमारत, अर्हता धारक शिक्षक आहेत का ? याची कधी माहिती घेतली का? याची कधीमाहिती घेतली का? तर याचे उत्तर अजिबात नाही असेच असेल खरोखरच गुणवत्तापूर्ण शिक्षक घडवायचे असतील तर एनसीटीई ने अशा महाविद्यालयांना वेळोवेळी भेटी देणे अपेक्षित आहे किंवा जिल्हा प्रदेश किंवा राज्यस्तरावर एखादी यंत्रणा उभी करावी जेणेकरून त्यासर्व संस्थावर नियंत्रण ठेवू शकेल याचा एनसीटीई ने विचार करावा .

३. शिक्षणक्षेत्रातील तज्ञाचासल्ला :

अशा प्रसंगी शिक्षणक्षेत्रात कार्य रणा-या शिक्षणतज्ञ, विविधविद्यापीठांतील विभागप्रमुख याक्षेत्राशी संबधीत प्राध्यापकांचा ही सल्ला घेणे गरजेचे वाटते .

४ .अनुदाना संदर्भात कार्यवाही :

वास्तविक शिक्षकांच्या गुणवत्ता वाढीसाठी सर्वत्र चर्चा केली जाते मात्र हे शिक्षक घडविल्या जात असणा-या शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांच्या गुणवत्तेचा विचार केला जात नाही गुणवत्तापूर्ण शिक्षणासाठी आर्थिक बाबही अत्यंत महत्वाची आहे .महाराष्ट्रातील ९५ टक्के शिक्षणशास्त्र महाविद्यालये विनाअनुदानीत तत्वावर कार्यरत आहेत .यामहाविद्यालयांच्या अनुदानाचा विचार होत नाही तो पर्यंत गुणवत्तापूर्ण शिक्षण मिळणे कठीण वाटते .त्यामुळे केंद्र,राज्य,युजीसी,एनसीटीई यासर्वांनी एकत्रीतपणे यामहाविद्यालयांना अनुदानाची तरतुद करणे .अत्यंत आवश्यक वाटते .यासाठी राष्ट्रीय उच्चतरशिक्षा अभियानामधून अशामहाविद्यालयांना अनुदान देण्यासंदर्भात विचार करण्यात यावा .

समारोप :

शिक्षक हा समाजनिर्मितीचे काम करत असतो .हा शिक्षक परिपूर्ण,गुणवत्तापूर्ण झाला पाहिजे .याबद्दल कोणाचेही दुमत असणार नाही .पण शिक्षकांची गुणवत्ताही शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांच्या गुणवत्तेवर अवलंबून आहे .त्यामुळे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांच्या व्यथा जाणून घेणे हे देखील तितकेच महत्वाचे आहे .यासाठी एनसीटीईने ही काही गोष्टीचा विचार केला पाहिजे .अन्यथा येत्या काहीवर्षात शिक्षणशास्त्र महाविद्यालये बंदपडल्या वाचून राहणार नाही .

संदर्भ :

डॉ .मरजेबी .पी .भारतीयशिक्षणफेब्रुवारी २०१५

THE GAZETTE OF INDIA : EXTRAORDINARY (PART III Sec. 4)

Http://Www.Ncte.Org

ISSN 2349-638X

www.aiirjournal.com

शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमांतील प्रात्यक्षिक कार्यामध्ये पुढील काळातील अत्यावश्यक बदल एक—अभ्यास

प्रा. डॉ. शैलजा श्रीरंग मंडले
सहाय्यक प्राध्यापक
महावीर महाविद्यालय,
कोल्हापूर.

राष्ट्रीय शिक्षक शिक्षण परिषदेने ;छंजपवदंस बवनदबपस व जिम्बीमत म्कनबंजपवदद सन २०१५ पासून एक वर्षीय बी.एड. अभ्यासक्रम दोन वर्षांचे करण्याचे ठरविले आहे. त्याचबरोबर एम.एड. अभ्यासक्रम दोन वर्षीय करण्याचे ठरविले आहे. या धर्तीवर चार वर्षीय एकात्मिक शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमांमध्ये कालानुरूप प्रगत विचारांचा समावेश करणे काळाची गरज आहे. हा अभ्यासक्रम प्रायोगिक तत्वांवर भारतामध्ये काही ठिकाणी राबविण्यात आलेला आहे. या पाठीमागची तात्विक भूमिका अशी आहे की, शिक्षणासाठी गुणवत्ता उंचावण्यासाठी चांगले बुद्धिमान विद्यार्थी या क्षेत्राकडे वळावेत या हेतूने हा अभ्यासक्रम तयार केला गेला. यासाठी इयत्ता १२ वी उत्तीर्ण विद्यार्थ्यांना सामुदायिक प्रवेश प्रक्रियेद्वारे ;बज्जद प्रवेश दिला जातो. त्यानुसार प्रत्येक विद्यापिठाच्या अभ्यासमंडळाकडून अभ्यासक्रम तयार केला जातो. चार वर्षांमध्ये सैद्धांतिक व तात्विक भाग पायरीपायरीने विभागला जातो. अत्यंत उत्कृष्ट असा हा अभ्यासक्रम आहे. परंतु कालौघा मध्ये त्यात बदल होऊन शिक्षक शिक्षणाची गुणवत्ता अधिक गुणवत्तापूर्ण करणे आवश्यक आहे. त्यासाठी सद्याच्या चार वर्षीय एकात्मिक बी.ए.बी.एड. चे प्रात्यक्षिक कार्याचे स्वरूप खालीलप्रमाणे आहे.

वर्ष	प्रात्यक्षिक कार्य गुण
प्रथम	१५० गुण
द्वितीय	२५० गुण
तृतीय	२७० गुण
चतुर्थ	३८० गुण

यामध्ये ९ विभागात प्रात्यक्षिक कार्याची विभागणी करण्यात आली आहे. परंतु विद्यापिठाने या प्रात्यक्षिक कार्याचा ठराविक असे कार्य असा साचा दिलेला आहे. त्यामध्ये विद्यार्थ्यांचे प्रात्यक्षिक कार्य महाविद्यालयाने पूर्ण करून घेतले पाहिजे अशी रचना केलेली आहे. परंतु निरीक्षणांनी असे दिसून आले आहे की, एक वर्षीय बी.एड्. असू देत किंवा चार वर्षीय बी.ए.बी.एड्. असू देत या प्रात्यक्षिक कार्यामध्ये बऱ्याचवेळा पुनरावृत्ती आढळते.

उदा. प्रात्यक्षिक कार्यात बदल होत नाही. मागील वर्षाप्रमाणे कृतीसंशोधनाचे विषय पुढे तेच राहतात, तर काही अहवाल जसेच्या तसे राहतात यामुळे केवळ लिखाण करून फाईल्स सादर करून किंवा पूर्ण करणे म्हणजे बी.एड्. अभ्यासक्रम पूर्ण करणे असा समज झालेला आहे त्याचबरोबर प्रात्यक्षिक कार्याचा सर्वात महत्वाचा घटक म्हणजे पाठ घेणे यासाठी वर्षानुवर्ष हर्बाटच पंचपदी नुसार पाठ घेतले जातील व पाठ पूर्ण केले जातात सध्या शैक्षणिक तंत्रज्ञानावर आधारित पाठ व प्रतिमानांवर आधारित पाठ घेतले जातात. परंतु या सर्वांमध्ये सर्जनशील बदलाची आवश्यकता आहे म्हणूनच सदर शोध निबंधासाठी पुढील विषय घेण्यात आलेला आहे.

शीर्षक—

शिक्षक प्रशिक्षण अभ्यासक्रमांतील प्रात्यक्षिक कार्यामध्ये पुढील काळातील
अत्यावश्यक बदल — एक अभ्यास

कार्यात्मक व्याख्या :

शिक्षक प्रशिक्षण —सद्यः परिस्थितीतील बी.एड्., बी.ए.बी.एड्., डी.एड्. असे शिक्षक प्रशिक्षणाचे कार्यक्रम

अत्यावश्यक बदल — काळानुसार पारंपारिक गोष्टी व नविन यांचा समन्वय साधून केलेली नविन गोष्टी.सदर शोधनिबंधाच्या अभ्यासासाठी एक वर्षीय व चार वर्षीय अभ्यासक्रमांतील प्रात्यक्षिक कार्याचा आढावा घेण्यात आलेला आहे.

	एक वर्षीय बी.एड.	चार वर्षीय बी.ए. बी.एड.
१.	एक वर्षात शिक्षक प्रशिक्षणाचा सैद्धांतिक १. भाग व प्रात्यक्षिक कार्य पूर्ण करण्यात येते.	चार वर्षांमध्ये सैद्धांतिक भाग व प्रात्यक्षिक कार्य याची टप्प्या टप्प्याने विभागणी चार वर्षात करण्यात आलेली आहे.
२.	एका वर्षात दोन अध्यापन पद्धतीचे २. पांच+पांच दहा असे घेण्यात येतात.	<p>चार वर्षांमध्ये</p> <p>प्रथम वर्ष—सूक्ष्म अध्यापन</p> <p>द्वितीयवर्ष— प्रथम अध्यापन पद्धतीचे सराठपाठ ५ + द्वितीय अध्यापन पद्धतीचे ५ पाठ</p> <p>तृतीय वर्ष— दोन्ही अध्यापन पद्धतीचे पाठ अधिक शैक्षणिक तंत्रज्ञानवर आधारित पाठ.</p> <p>चतुर्थ वर्ष— सराव पाठ + उमेदवारी योजनेतील पाठ त्यामध्ये प्रतिमानांवर आधारित प्रत्येक अध्यापन पद्धतीचे पाठ.</p>
३.	शैक्षणिक तंत्रज्ञानावर आधारित पाठ	३. या खेरीज ट्यूटोरिअल्स, समाजसेवा कृती संशोधन इ.
४.	प्रतिमानावर आधारित पाठ	
५.	या खेरीज एका वर्षात ट्यूटोरिअल्स, कृती संशोधन करण्यात येते.	

वरील विभागणी फक्त आढावा घेण्याच्या स्वरूपात मांडण्यात आली आहे यामध्ये प्रत्येक वर्षागणिक विविध गोष्टीचे आयोजन ही करण्यात येते उदा. शैक्षणिक साधनांच्या निर्मितीची कार्यशाळा समाजसेवा, शैक्षणिक भेटी, सहली, चित्रपट, व्याख्याने इ. मधून शिक्षक प्रशिक्षणाचा कार्यक्रम समृद्ध करण्यात आलेला आहे.

यामध्ये आलेली पुनरावृत्ती टाळण्यासाठी किंवा शिक्षक प्रशिक्षणार्थी मध्ये पुढील विद्यार्थ्यांच्या प्रात्यक्षिक कार्याच्या फाईल्स घेऊन पूर्ण करून नविन फाईल सादर करण्याच्या गोष्टीला आळा बसण्यासाठी काही गोष्टींची दक्षता घेणे गरजेचे आहे. सर्जसनशील विचारांची निर्मिती होण्यासाठी खालील गोष्टी शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमांत समाविष्ट होणे पुढील काळासाठी अत्यावश्यक आहे.

१ महाविद्यालयीन स्तरांवर दर तीन वर्षांनी त्याच माहितीचे सादरीकरण होणार नाही यासाठी उपाययोजना व्हाव्यात

महाविद्यालयीन स्तरांवर दर तीन वर्षांनी त्याच माहितीचे सादरीकरण होणार नाही यासाठी उपाययोजना व्हाव्यात किंवा याबाबत विचार व्हावा.

२ कृतीसंशोधनाचे तेच तेच विषय पुन्हा होणार नाहीत याची दक्षता घेणे आवश्यक

कृतीसंशोधनाचे तेच तेच विषय पुन्हा वापरताना नविन निष्कर्ष, उपाय योजना येतील याची दक्षता घेणे आवश्यक आहे.

३ प्रशिक्षणार्थ्यांच्या स्वतःच्या विचारांना मूल्य देणे आवश्यक

बी.एड. मधील लिखाणाच्या कामाला महत्व देताना प्रशिक्षणकर्त्यांच्या पाठ घेण्याच्या सराव पाठ घेताना प्रशिक्षणार्थ्यांच्या स्वतःच्या विचारांना मूल्य देणे आवश्यक.

४ हर्बाटाच्यापंचपदी मध्ये नविन गोष्टींचा समावेश

हर्बाटाच्यापंचपदी मध्ये नविन गोष्टींचा समावेश करून पाठ घेणे. व नविन नविन गोष्टी सर्जनशीलतेने पाठात आल्याच पाहिजेत.

५ सकस वाचन केले पाहिजे यासाठी लक्ष देणे आवश्यक

प्रात्यक्षिक कार्यात प्रशिक्षणार्थ्यांनी २०/३० पुस्तकांचे सकस वाचन केले पाहिजे यासाठी काही ठराविक पुस्तकांचे वाचन केले पाहिजे अशा अटी घातल्याच पाहिजेत.

६ जागतिकीकरणात इंग्रजी सुधारण्यासाठी प्रात्यक्षिक कार्यात तज्ज्ञांच्या मदतीने अंतर्भाव

जागतिकीकरणात इंग्रजी अत्यावश्यक झाले आहे यासाठी जागतिकीकरणात इंग्रजी बोलता आले पाहिजे. किंवा इंग्रजी चांगले पाहिजे यासाठी कोणतीही अध्यापनपद्धती असू देत. इंग्रजी सुधारण्यासाठी प्रात्यक्षिक कार्यात तज्ज्ञांच्या मदतीने अंतर्भाव करणे गरजेचे आहे.

७ बी.एड. महाविद्यालयांनी शैक्षणिक तंत्रज्ञानाची सुसज्ज अशी **Mobile Van** तयार करावी

प्रत्येक शाळेत सराव पाठासाठी शैक्षणिक तंत्रज्ञान कक्ष उपलब्ध नसतात. शिक्षक प्रशिक्षणार्थ्यांना पाठा मध्ये शैक्षणिक तंत्रज्ञानाचा वापर केला पाहिजे असे सांगितले जाते. यासाठी बी.एड. महाविद्यालयांनी शैक्षणिक तंत्रज्ञानाची सुसज्ज अशी डवइपसम टंद तयार करावी अशा पाठाचे नियोजन

करताना त्यामध्ये एका वर्गातील ४०-५० विद्यार्थी बसू शकतील अस भ्रमणवाहन त्या त्या शाळेत जाईल व प्रशिक्षणार्थ्यांचा पाठ होईल. अशी व्यवस्था असावी यासाठी शिक्षक प्रशिक्षण महाविद्यालयांना वेगळे अनुदान शासनाने द्यावे. प्रायोगिक तत्वावर हा प्रयोग करून पहावा.

८ नवोपक्रमांच्या स्पर्धामधून सर्जनशीलतेला प्रोत्साहन

शिक्षक प्रशिक्षणार्थ्यांच्या नवोपक्रमांच्या स्पर्धा घ्याव्यात यामधून सर्जनशीलतेला प्रोत्साहन मिळेल.

९ केवळ प्रात्यक्षिक कार्याच्या लिखाणावर भर देऊ नये.

शिक्षक प्रशिक्षणार्थ्यांना मोकळेपणाने विविध शैक्षणिक कृती करण्यासाठी मोकळीक द्यावी. म्हणजे सर्जनशील विचाराची निर्मिती होईल. केवळ प्रात्यक्षिक कार्याच्या लिखाणावर भर देऊ नये.

१० केवळ गुणांसाठी उपक्रम नको

केवळ गुणांसाठी उपक्रम नको तर शिक्षक प्रशिक्षणार्थी मध्ये गुणात्मक वाढ व्हावी असे उपक्रम राबविणे आवश्यक.

११ शिक्षक प्रशिक्षणार्थ्यांना निरीक्षणशक्तीचा विकास

शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमांमध्ये निरीक्षणशक्तीचा विकास या गोष्टीवर अधिक भर देणे आवश्यक आहे. उदा. शाळेमध्ये 'सहल' काढायची आहे त्यामध्ये विद्यार्थ्यांना त्या सहली मध्ये काय पहायचे या गोष्टीचे नियोजन शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना दिले तर विद्यार्थी योग्य रितीने निरीक्षण करतील. यासाठी प्रात्यक्षिक कार्यामध्ये शिक्षक प्रशिक्षणार्थी मध्ये निरीक्षण शक्तीचा विकास झाला तर तशी दृष्टी भावी काळात आपल्या विद्यार्थ्यांना घडविताना करेल.

समारोप—

वरीलप्रमाणे शिक्षक प्रशिक्षणाच्या कार्यामध्ये कालानुरूप बदल होणे गरजेचे आहे. तोच तोचपणा काढून टाकला पाहिजे. भारत हा लोकसंख्येमध्ये जगामध्ये प्रथम क्रमांकाचा असला तरी त्यामध्ये तरुणाईचा भाग हा ६५ टक्के आहे. म्हणून पुढील काळात सकारात्मकतेने या गोष्टीकडे पाहिल्यास कोणत्या देशात शिक्षक नाही आहेत. त्या देशात आमचे शिक्षक जातील व विद्यार्थी घडवतील असे शिक्षक प्रशिक्षणार्थी तयार होणे हे अत्यावश्यक बदल पुढील पिढीसाठी आवश्यक आहे.

संदर्भ :—

पाटील लीला, कुलकर्णी विश्वंभर आजचे शिक्षण आजच्या समस्या, श्री विद्या प्रकाशन, पुणे. चतुर्थी आवृत्ती, १९९०.

उमेदवारी योजना प्रात्यक्षिक : प्रशिक्षण आणि कौशल्य विकास**प्रा.डॉ. माणिक विजापुरे**एम्.ए., एम्.एड., एम्.फिल्., पीएच्.डी.
महावीर महाविद्यालय, कोल्हापूर

शिक्षणाच्या क्षेत्रात शिक्षकाचे स्थान व त्याची कृती या दोहोस अनन्य साधारण स्थान आहे. आजच्या युगात, माहिती, तंत्रज्ञान व संप्रेषण क्रांतीमुळे शैक्षणिक क्षेत्रातही बदल झाल्याचे पहावयास मिळते. शिकण्याची प्रक्रिया ही अत्यंत जाणीवपूर्वक व निवडपूर्वक स्वरूपाची होत जाणार असल्याने तिच्या विषयीचे मार्गदर्शनही तितकेच मर्मग्राही व उद्बोधक असावे लागणार आहे.

अध्ययन अध्यापनाच्या क्षेत्रात आधुनिक पद्धती क्लुप्त्या, कार्यनीती व उपागमांचा उहापोह झाला. आशययुक्त अध्यापन पद्धती विकसीत झाल्या. काळाच्या ओघात परिवर्तन अपरिहार्य आहे. शिक्षक हा केवळ ज्ञानाचा साठा राहणार नाही. त्याला स्वतःला ज्ञान निर्मितीच्या प्रक्रियेत सहभागी व्हावी लागेल. शिक्षकाची भूमिका जर बदलणार असेल तर शिक्षक प्रशिक्षणाची भूमिकाही बदलणे क्रमप्राप्त आहे.

एन्.सी.टी.ई.ने इ.स.१९९८ मध्ये 'गुणवत्तापूर्ण शालेय शिक्षणासाठी क्षमताधिष्ठीत व निष्ठासन्मुख अध्यापक शिक्षण-प्रारंभित दस्तावेज' नावाची एक पुस्तिका प्रसिध्द केली आहे. हा दस्तावेज शिक्षकांनी आपल्या दैनंदिन जीवनात पुढील निष्ठा आत्मसात कराव्यात असे सांगतो. १) विद्यार्थी निष्ठा, २) समाज निष्ठा, ३) व्यवसाय निष्ठा, ४) व्यावसायिक कामगिरीची अत्युत्कृष्टता मिळविण्याबाबतची निष्ठा, ५) मुलभूत मुल्याविषयी निष्ठा.

एन्.सी.टी.ई. च्या धोरणानुसार शिक्षकाने व्यावसायिक कामगिरीत अत्युत्कृष्टता मिळविण्यासाठी प्रयत्नशिल राहिले पाहिजे. शिक्षक प्रशिक्षण कालावधीमध्येच उमेदवारी योजनेचा प्रात्यक्षिक कामकाजामध्ये आंतर्भाव करण्यात आला आहे. त्यामुळे छात्राध्यापकास व्यावसायिक अत्युत्कृष्टता संपादन करण्यास सहाय्य होईल. उमेदवारी योजनेमध्ये एका ठराविक, मर्यादित कालखंडासाठी छात्राध्यापकाला एखाद्या माध्यमिक शाळेत शालेय कामकाजाचा प्रत्यक्ष अनुभव दिला जातो.

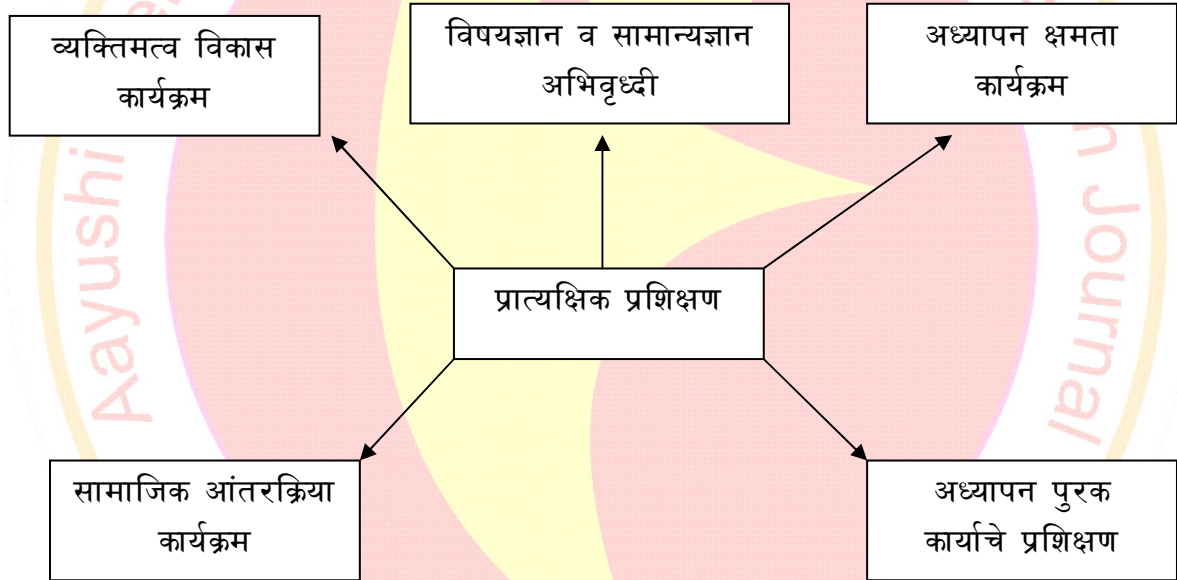
उमेदवारी योजनेत प्रशिक्षणार्थ्याला पुढील कामकाज करावे लागते.

- १) वेळापत्रक तयार करणे.
- २) वर्गशिक्षक, पर्यवेक्षक, मुख्याध्यापक इ. भूमिका गटातील छात्राध्यापक निभावत असतात.

- ३) माध्यमिक शाळेतील वातावरणाशी समरस होणे.
- ४) पाठ टाचण काढून सरावपाठ घेणे.
- ५) प्रार्थना, चिंतन व मुल्यशिक्षण इ. उपक्रम घेण्याचे प्रशिक्षण घेणे.
- ६) माध्यमिक शाळेचे प्रशासन, दफ्तर व कार्यपद्धती इ. माहिती घेणे. विषय शिक्षक, मुख्याध्यापक व पर्यवेक्षक इ. च्या मुलाखती घेणे. त्यांचे अनुभव व जबाबदाऱ्या जाणून घेणे.
- ७) पालक- शिक्षक संघटनेची माहिती घेणे.
- ८) अभ्यासपुरक कार्यक्रमांचे नियोजन व कार्यवाही करणे.
- ९) विविध स्पर्धांचे आयोजन करणे.
- १०) ग्रंथालय, प्रयोगशाळा व जिमखाना इ. माहिती घेणे.

बी.ए.बी.एड. कोर्सचे प्रात्यक्षिक कार्य खालील पाच पैलूवर (aspects) आधारीत आहे.

भारत का राजपत्र : असाधारण भाग-३, खण्ड - ४ मध्ये पृष्ठांक १६६ वर उमेदवारी योजनेच्या कार्यवाहीबाबत निर्देश दिले आहेत. त्यानुसार तृतीय वर्ष बी.ए.बी.एड.च्या छात्राध्यापकांसाठी चार आठवडे व चतुर्थ वर्ष बी.ए.बी.एड. च्या छात्राध्यापकांसाठी सोळा आठवडे कालावधी सांगितलेला आहे.

उमेदवारी योजना हा उपक्रम परिपूर्ण शिक्षक बनविण्यासाठी एक स्वागतार्ह व स्तुत्य उपक्रम आहे. परंतु माध्यमिक विद्यालयातील मुख्याध्यापक, पर्यवेक्षक व अनुभवी शिक्षक यांच्याशी केलेली चर्चा व स्वानुभव यावरून उमेदवारी योजनेचा कालावधी लक्षात घेता पुढील अडचणी जाणवतील -

- १) छात्राध्यापकांची संख्या लक्षात घेता पुरेशा शाळांची उपलब्धता होणे.

- २) शाळेत काही गोष्टी गोपनीय असतात. उदा. व्यवस्थापकीय धोरण, मुख्याध्यापकांचे धोरण व पटसंख्या इ. याबाबी दुसऱ्या संस्थेतून आलेल्या छात्राध्यापकांपासून गोपनीय ठेवणे कठीण होईल.
- ३) बी.ए.बी.एड. अभ्यासक्रमात बी.एड. इतकेच बी.ए. पदवीस महत्त्व आहे. उमेदवारी योजनेचा कालावधी लक्षात घेता, बी.ए. चा अभ्यासक्रम पूर्ण करणे कठीण वाटते.
- ४) वेळापत्रक तयार करताना शिक्षणशास्त्र विषयाच्या सर्व प्राध्यापकांचा कार्यभार कसा मोजायचा याबाबत संभ्रम निर्माण होईल.
- ५) सध्या माध्यमिक स्तरावर शिक्षण सेवांची भरती केली जाते. जर बी.ए.बी.एड.चे छात्राध्यापक मदतनिस मिळाले तर नवीन भरतीवर परिणाम होण्याची शक्यता नाकारता येणार नाही.

● शिफारशी :-

- १) शासनाने उमेदवारी योजनेसाठी शाळा उपलब्ध करून देण्याबाबत सर्वच शाळांना परिपत्रक पाठवावे.
- २) शाळेत छात्राध्यापकाने पूर्णवेळ थांबायचे का ? याबाबत मार्गदर्शन व्हावे.
- ३) जर शाळेत पूर्णवेळ थांबण्याची सक्ती झाली तर महाविद्यालयातील बी.ए.च्या अभ्यासक्रम पूर्ण कसा करायचा याबाबत विद्यापीठाने मार्गदर्शन करावे.
- ४) जर अर्धवेळ शाळेत व अर्धवेळ महाविद्यालयात अशी विभागणी केल्यास परगावातून येणाऱ्या छात्राध्यापकांसाठी ते गैरसोईचे होईल याबाबतही विचार व्हावा.
- ५) बी.ए.बी.एड.साठी सेमिस्टर सिस्टीम सुरु झाल्याने उमेदवारी योजनेचा कालावधी कमी करणे अत्यावश्यक वाटते.

● संदर्भ :-

१. 'गुणवत्तापूर्ण शालेय शिक्षणासाठी क्षमताधिष्ठीत व निष्ठासन्मुख अध्यापक शिक्षण-प्रारंभित दस्तावेज' एन्.सी.टी.ई. १९९८
२. भारत का राजपत्र : असाधारण भाग-३, खण्ड - ४ मध्ये पृष्ठांक १६६

ISSN 2349-638X

www.aiirjournal.com

**गणित अध्यापनशास्त्र संदर्भात 'अध्यापक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रम - २०१४'
आणि 'शिक्षक शिक्षणाचा राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा - २००९'
यांचा तुलनात्मक अभ्यास**

डॉ. श्री. आर. बी. व्हनबट्टे

सहाय्यक प्राध्यापक,

आझाद कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, सातारा .

इमेल- rb_vhanabatte@yahoo.com

प्रा. श्री. टी. एस. साळुंखे

सहाय्यक शिक्षक,

श्री छ. शाहू ज्युनि. कॉलेज ऑफ एज्यु,

रुकडी, कोल्हापूर .

इमेल-salunkhetushar90@gmail.com

१. प्रस्तावना-

एकविसाव्या शतकामध्ये बदलत्या आव्हानानुसार शालेय शिक्षणाचा अभ्यासक्रम बदलत आहे . त्यानुसार शिक्षणामध्ये सारखे बदल होत आहेत . घेल्या काही वर्षा मध्ये प्राथमिक शिक्षणाचा अभ्यासक्रम बदलला आहे . सध्याचा प्राथमिक शिक्षक शिक्षणाचा अभ्यासक्रम हा NCF-2005, RTE-2009 आणि SCF-2010 यांमधील तरतूदींनुसार तयार करण्यात आलेला आहे . शालेय शिक्षणामध्ये होत असलेले नवनवीन प्रयोग, नवीन विचारप्रवाह यांचा विचार करता सध्याचा प्राथमिक शिक्षणाचा अभ्यासक्रम हा कालवाह्य झालेला दिसून येतो . National focus group (NCERT) च्या TEACHING OF MATHEMATICS या Position paper मध्ये गणित अध्यापनासंदर्भात असे सांगण्यात आले आहे की, शिक्षकांमध्ये आत्मविश्वासाचा, पूर्वतयारीचा अभाव असतो आणि त्यांच्यासाठी सहाय्यकारी यंत्रणा देखील अस्तित्वात नसते . NCFTE-2009 मध्ये याबाबींचा विचार करण्यात आला आहे . त्यामुळे शिक्षक प्रशिक्षणाच्या अभ्यासक्रमामध्ये आता बदल होत आहे . हा बदल इतर राज्यांनी अगोदरच स्विकारलेला दिसून येतो . शहर संशोधन पत्रिकेमध्ये गणित अध्यापनशास्त्र संदर्भात 'अध्यापक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रम-२००४' आणि 'शिक्षक शिक्षणाचा राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा - २००९' यांचा तुलनात्मक अभ्यास करण्यात आला आहे .

२. अध्यापक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रम-२००४ संदर्भात विवेचन -

प्रचलित अध्यापक शिक्षणाचा अभ्यासक्रम हा UNESCO Commission on Education-1996, Curriculum Framework for Quality Teacher Education-1998, शालेय शिक्षणाचा आराखडा-2000, NCFTE-2004(NCERT) यांनी सुचविलेल्या शिफारशी व मागील अभ्यासक्रमातील त्रुटी यांचा विचार करून तयार करण्यात आलेला आहे . हा अभ्यासक्रम क्षमता, कामगिरी आणि बांधिलकी वर आधारित आहे .

विषय - गणित अध्यापन पद्धती			
प्रथम वर्ष (एक वर्षासाठी -१४९ तासिका, सैध्दांतिक ८० गुण+ प्रात्यक्षिक २० गुण= १०० गुण)			द्वितीय वर्ष
तात्विक भाग (८० गुण)	प्रात्यक्षिक भाग		४ सराव पाठ + १ वार्षिक पाठ
	अंतर्गत (२० गुण)	सराव (श्रेणी)	
			छात्रसेवाकाल शिबीर - १५ दिवस (यामध्ये प्रत्यक्ष शाळा चालविण्याचा अनुभव दिला आहे.)

गणित अभ्यासक्रम हा विषय एकूण १०० गुणांसाठी दिलेला आहे. त्यामध्ये ८० गुणांसाठी सैध्दांतिक भाग व २० गुणांसाठी अंतर्गत प्रात्यक्षिक कार्य दिलेले आहे. तसेच सूक्ष्म अध्यापन कृतिसत्रामधून अध्यापनसंदर्भात आवश्यक कौशल्यांचा सराव होण्यासाठी अभिरूप अध्यापनाची सोय केली आहे. त्यानंतर प्रत्यक्ष शालेय वर्गाध्यापनाचा अनुभव म्हणून ४ सराव पाठ व वर्गाध्यापनाचे अंतिम मूल्यमापन हे एका वार्षिक पाठावरून केले जाते.

सैध्दांतिक भाग व प्रात्यक्षिक भागाचे वर्गीकरण :-

अ. क्र.	सैध्दांतिक भाग	अ. क्र.	प्रात्यक्षिक भाग (४ अंतर्गत व ८ सराव)
१	घटक क्र.१ गणित विषयाचे स्थान व महत्व	१	गणित विषयाची संरचना विविध पद्धतीने मांडणे
२	घटक क्र.२ गणित विषयाची संरचना	२	इ.१ ली ते इ.८ वी गणित पाठ्यक्रमातील एका घटकाचे समकेंद्री पद्धतीनुसार विश्लेषण करणे
३	घटक क्र.३ निम्न प्राथ., प्राथ. व माध्यमिक स्तरावरील गणिताचा अभ्यासक्रम	३	इ.१ ली ते इ.८ वी गणित पाठ्यक्रमातील आशयाचे उद्दिष्टानुसार विश्लेषण करणे
४	घटक क्र.४ पाठ्यक्रमाची समकेंद्री मांडणी	४	इ.१ ली ते इ.८ वी गणित पाठ्यक्रमातील कोणत्याही एका घटकातील आशयाचे परीक्षण करणे
५	घटक क्र.५ पाठ्यपुस्तके	५	इ.१ ली ते इ.८ वी गणित पाठ्यक्रमातील कोणत्याही एका इयत्तेच्या पाठ्यक्रमाचे वार्षिक नियोजन करणे
६	घटक क्र.६ गणित विषयाच्या अध्यापनाचे	६	इ.५ वी ते इ.८ वी च्या वर्गांपैकी एका वर्गाच्या

	नियोजन, महत्व व आवश्यकता		पाठ्यक्रमातील एका घटकाचे घटक नियोजन करणे
७	घटक क्र.७ गणितातील अध्यापन पद्धती व तंत्रे	७	कोणत्याही एका इयत्तेच्या एका घटकाच्या पाठयांशाचे आशययुक्त पाठाचे नियोजन करणे
अ. क्र.	सैद्धांतिक भाग	अ. क्र.	प्रात्यक्षिक भाग (४ अंतर्गत व ८ उर्वरित)
८	घटक क्र.८ मूल्यमापन	८	एका वर्गाच्या कोणत्याही एका घटकावर आधारित संविधान तक्त्याच्या साह्याने चाचणी तयार करणे
९	घटक क्र.९ गणिती शिक्षक	९	कोणत्याही एका इयत्तेच्या एका घटकावर नैदानिक चाचणी चाचणी तयार करून उपचारात्मक अध्ययन अध्यापन करणे
		१०	कोणत्याही एका घटकावर आधारित शैक्षणिक साहित्य तयार करून अहवाल लिहिणे
		११	गणित मंडळाच्या एका कार्यक्रमाचे आयोजन करणे
		१२	गणित ऑलिम्पियाड व स्पर्धा परीक्षांची माहिती घेवून अहवाल लेखन करणे .

या अभ्यासक्रमाच्या अंमलबजावणी मध्ये जाणवणाऱ्या त्रुटी पुढीलप्रमाणे दिलेल्या आहेत :-

- छात्राध्यापकाला गणित आशयज्ञान अगोदरच असल्याचे गृहित धरले आहे मात्र आशयज्ञानाबाबतचे हे गृहितक अतिशय चुकीचे आहे . प्राथमिक शिक्षणातील संकल्पनांवर आधारित छात्राध्यापकांची आशयज्ञान चाचणी घेतली असता हे दिसून आले आहे . त्यामुळे अध्यापन शास्त्राबरोबर गणित विषयाचे आशयज्ञान देणेही गरजेचे आहे .
- या विषयाचा अभ्यासक्रम पाहता हा विषय प्रथम वर्षासाठी असलेने केवळ एक वर्षाचा कालावधी हा पुरेसा नाही .
- प्राथमिक शिक्षणामध्ये सतत होत असलेले बदल माहिती होण्यासाठी याठिकाणी कोणतीही सोय नाही .
- सूक्ष्म अध्यापनापासूनच ज्ञानरचनावादी अध्यापन कौशल्ये रूजविणे गरजेचे आहे मात्र तसे घडत नाही .
- प्राथमिक शाळेचा संबंध केवळ सराव पाठापुरता येत असल्याने पाठामध्ये यांत्रिकता येते . क्षमता, बांधिलकी, कामगिरी याबाबींना दुय्यम स्थान आहे .
- सूक्ष्म पाठाचे दिग्दर्शन, नमुना पाठ टाचण दिल्यामुळे छात्राध्यापक सुध्दा तशीच कृती करतात त्यामुळे यांत्रिकता येते . सराव पाठाचे मार्गदर्शन, निरीक्षणे ही पारंपारिकपणे होत असल्याने छात्राध्यापक सुध्दा तसेच वर्तन करतो . त्यामुळे ज्ञानरचनावादी अध्यापन होता ते पुन्हा वर्तनवादाकडेच झुकते .
- छात्राध्यापकांचे मूल्यमापन सुध्दा CCE नुसार करणे गरजेचे आहे .

३. शिक्षक शिक्षणाचा राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा-2009 संदर्भात विवेचन -

NCFTE-2009 ने सुचविलेला (गणित अध्यापनशास्त्र) अध्यापक शिक्षक शिक्षणाचा अभ्यासक्रम हा पुढील प्रमाणे दिलेला आहे. NCFTE ने गणित अध्यापनशास्त्राचा २(दोन) वर्षासाठी अभ्यासक्रम सुचविला आहे. प्रथम वर्षासाठी हा अनिवार्य विषय (१०० गुणांसाठी), तर द्वितीय वर्षासाठी हा ऐच्छिक विषय (१०० गुणांसाठी) दिलेला आहे.

प्रथम वर्षासाठी (अनिवार्य विषय) विषय-प्राथमिक शाळेतील बालकांचे गणित शिक्षण			द्वितीय वर्षासाठी (ऐच्छिक विषय) विषय-अध्यापनशास्त्र गणित शिक्षण		
एकूण तासिका-१००	एकूण - १०० गुणां पैकी		एकूण तासिका- ८० ते १००	एकूण - १०० गुणांपैकी	
	तात्विक - ७० गुण	प्रात्यक्षिक - ३० गुण		तात्विक - ७० गुण	प्रात्यक्षिक - ३० गुण
सैध्दांतिक भाग -			सैध्दांतिक भाग -		
घटक क्र.१ - अध्यापनशास्त्रीय आशयज्ञान			घटक क्र.१ - गणितीय युक्तिवाद		
घटक क्र.२ - गणितीय ज्ञान विषयक अवबोध			घटक क्र.२ - चिन्हांच्या आधारे विचार		
घटक क्र.३ - बालकांच्या गणितासंदर्भात संकल्पना निर्मिती			घटक क्र.३ - माहितीची हाताळणी आणि अंकगणित		
घटक क्र.४ - गणित अध्यापनाची अंगे			घटक क्र.४ - विविध आकार आणि अवकाशाद्वारे भूमिती		
घटक क्र.५ - मूल्यमापन			घटक क्र.५ - संप्रेषणात्मक गणित		
घटक क्र.६ - गणिताच्या मूल्यमापनातील घटक					
शालेय आंतरवासिता (२५-३५ दिवस) - १०० गुणांसाठी			शालेय आंतरवासिता (४५-५५ दिवस) - १०० गुणांसाठी		

या नवीन अभ्यासक्रमानुसार गणित विषय हा प्रथम वर्षासाठी अनिवार्य विषय आहे त्यामध्ये अध्यापनशास्त्रीय आशयज्ञानावर भर दिलेला आहे. नवीन विचारप्रवाह अंतर्भूत केले आहेत. शाळेचा छात्राध्यापकांशी संपर्क वाढविला आहे. त्यामध्ये शाळेतील शिक्षकांच्या आदर्श पाठांचे निरीक्षण, बालकासोबत संवाद व अध्ययन करणे, विद्यार्थी विकासाच्या दृष्टिने शालेय पाठ्यपुस्तकांची व स्रोतांची

चिकित्सा इ. समावेश आहे. आनंददायी शिक्षणासाठी संगीत,कलाकृती,संवाद इ. चे विकसन करणे. सैध्दांतिक भागाबरोबर प्रत्यक्ष Filed work ला महत्व दिले आहे.

प्रचलित अध्यापक शिक्षणाच्या अभ्यासक्रमामधील बहुतांशी त्रुटी या नवीन अभ्यासक्रमामध्ये दूर करण्यात आल्या आहेत. परंतु या बाबी केवळ अजून तरी कागदावर चांगल्या दिसत असल्या तरी, प्रत्यक्ष अंमलबजावणी मध्ये पुढील समस्या/उणीवा जाणवण्याची शक्यता आहे:-

१. गणित विषयाचा द्वितीय वर्षाचा अभ्यासक्रम पाहता तो ऐच्छिक न ठेवता अनिवार्य असावा असे वाटते कारण प्रथम वर्षाचा अभ्यासक्रम हा तात्विक दृष्ट्या पुरेसा नाही.
२. या ठिकाणी पुन्हा छात्राध्यापकाला गणित आशयज्ञान अगोदरच असल्याचे गृहीत धरले आहे मात्र आशयज्ञानाबाबतचे हे गृहीतक अतिशय चुकीचे आहे. त्यामुळे अध्यापनशास्त्राबरोबर गणित विषयाचे आशयज्ञान देणेही गरजेचे आहे. त्याचा येथे विचार करण्यात आलेला नाही.
३. या अभ्यासक्रमाच्या प्रत्यक्ष अंमलबजावणीशी संबंधित अध्यापक वर्गाला योग्य असे प्रशिक्षण वेळेत मिळणे गरजेचे आहे. त्यासाठी नेहमीप्रमाणे कागदोपत्री प्रशिक्षणे न होता, तज्ञ व अनुभवी प्रशिक्षकांची गरज आहे.
४. अध्यापक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमासाठी आता किमान गुणांची पात्रता असलेल्या विद्यार्थ्यांना (अर्ज करणाऱ्या सर्वांना) D.T.Ed. ला प्रवेश मिळतो आहे. म्हणजेच जर INPUT जर असे असेल तर त्यांना हा अभ्यासक्रम पेलणार का?

असे अनेक प्रश्न पडतात या प्रश्नांचा विचार करून त्यावर मंथन होऊन मार्ग निघणे गरजेचे आहे तरच बदलत्या अभ्यासक्रमाची निर्धोक अंमलबजावणी होण्यास मदत होणार आहे.

संदर्भ-

शिक्षक शिक्षणाचा राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा -२००९. (२००९.डिसें.).

म.रा.शै.सं.व प्र.प.,पुणे:जीवन शिक्षण प्रकाशन.

अध्यापक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रम-प्रथम आणि द्वितीय वर्ष. (२००५,जुलै).

म.रा.शै.सं.व प्र.प.,पुणे:जीवन शिक्षण प्रकाशन.

Position Paper National Focus Group On Teaching Of Mathematics.

NCERT.(2006, March)

National Curriculum Framework for Teacher Education 2009.

NCERT. (2009).

NCTE Review Committee.(2011,May).**Re-envisioned Two-Year**

Elementary Teacher Education Programme. NCTE:NEW DELHI.

अध्ययन अकार्यक्षमता

प्रा. राजेंद्र पी. रोटे

महावीर महाविद्यालय,
कोल्हापूर

प्रा. शशिकांत अन्नदाते

महावीर महाविद्यालय,
कोल्हापूर

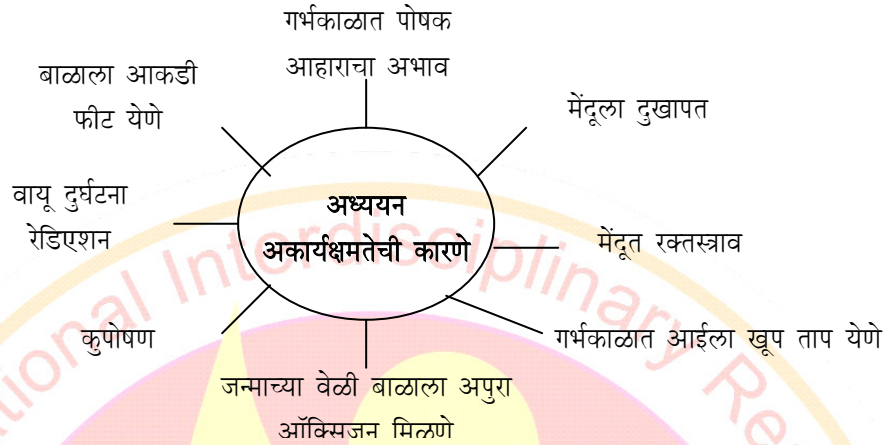
अध्ययन अकार्यक्षमता

‘तारे जमीं पर’ चित्रपटातील ‘ईशान’ हा मुलगा अध्ययन अकार्यक्षमतेने ;स्मंतदपदह कपेंडपसपजलद्ध ग्रस्त असतो. अमीर खाने त्या चित्रपटात शिक्षकाची भूमिका योग्य पद्धतीने साकारून ‘ईशान’ मधील कल्पकता, सर्जनशीलता सर्वासमोर आणली. आजही समाजात अशी कित्येक मुले अध्ययन अकार्यक्षमतेने ग्रस्त आहेत त्यांनाही शिक्षक व पालकांच्या विशेष सहकार्याची अपेक्षा आहे.

अध्ययन अकार्यक्षमतेचा अर्थ

१. वर्गातील काही मुले सर्वाना गोंधळून टाकणारी असतात, ती शारीरिकदृष्ट्या चांगली असतात, मतिमंद नसतात पण तरीही शालेय शिक्षणात मागे पडतात त्यांना अध्ययन अकार्यक्षम मुले म्हणतात.
२. कास आणि मायकेल बस्ट : ज्या मुलांमध्ये अध्ययन अकार्यक्षमता आहे अशा मुलांमध्ये बहुतेक वेळा त्यांनी दिलेल्या प्रसंगी काय केले आणि त्यांच्याकडून त्या प्रसंगी काय अपेक्षित होते यात तफावत आढळते, ही तफावत एक किंवा अनेक बाबतीत असू शकते.
३. अध्ययन अकार्यक्षमता हा विविध अक्षमतांचा समूह आहे की ज्यात विशेषतः भाषाग्रहण, भाषा आकलन, भाषा अभिव्यक्ती, गणिती क्षमता यांच्या संपादनात दोष आढळतात.

अध्ययन अकार्यक्षमतेची कारणे :

अध्ययन अकार्यक्षमतेचे प्रकार अध्ययन अकार्यक्षमतेचे प्रमुख दोन गटात वर्गीकरण केले जाते.

अध्ययन अकार्यक्षमता प्रकार

शैक्षणिक अध्ययन दोष

१. वाचनात दोष
२. लेखनात दोष
३. गणितात दोष

अशैक्षणिक अध्ययन दोष

१. दृक्कारक क्षमतेत दोष
२. वाचा—ध्वनी वापर करण्यात दोष
३. वाचन भाषाविषयक अध्ययन दोष

अ.शैक्षणिक अध्ययन दोष :**१. वाचनात दोष (Dislexia)**

यास 'डिसलेक्सिया' असेही म्हणतात. या अध्ययन दोषात पुढील बाबी दिसतात.

१. वाचताना शब्द पाळणे.
२. बघून व्यवस्थित वाचता न येणे.
३. नसलेल्या शब्द—अक्षरांची भर घातली जाते. उदाहरणार्थ — काळा—निळा
४. वाचलेलं खूपदा समजत नाही.
५. गोष्टीतील विनोद, गंमत कळत नाही.
६. वाचन अत्यंत हळू करतात.

२ लेखनात दोष (Disgraphia) :

यास 'डिसग्राफिया' असेही म्हणतात. या अध्ययन दोषात पुढील बाबी दिसतात.

१. हातात पेन—पेन्सिल नीट धरता येत नाही.
२. एका ओळीत सरळ लिहता येत नाही.
३. हस्ताक्षर खराब असते.
४. काही अक्षरे मोठी, काही एकदम लहान लिहतात.
५. जोडाक्षरे लिहता येत नाही.

३ गणिती दोष (Discalculia) :

यास 'डिस्कॅलक्यूलिया' असेही म्हणतात. या अध्ययन दोषात पुढील बाबी दिसतात.

१. ग. ÷ या चिन्हातील फरक कळत नाही.
२. २१ असताना १२ वाचतात.
३. संख्यांमधील अंकांची स्थानिक किंमत कळत नाही.
४. संख्यांचा क्रम लक्षात राहत नाही.
५. हातच्याची संकल्पना समजत नाही.

ब अशैक्षणिक अध्ययन दोष :

१. दृक्कारक क्षमतेत दोष : बुटाची लेस बांधता येत नाही.
२. वाचा—ध्वनीचा वापर करण्यात दोष : शब्दाला त्याच्या वाचा—ध्वनीत विभागीत करता येत नाही.
३. वाचन—भाषाविषयक अध्ययन दोष : यात व्याकरण, शब्द, शब्दाचा अर्थ व भाषेच्या उपयोगासंबंधी दोष आढळतात.
४. स्मृतीसंबंधी अध्ययन दोष : बालकाच्या स्मृतीमध्ये वाचलेल्या बाबी लक्षात राहत नाही.

अध्ययन अकार्यक्षम बालके कशी ओळखायची ?

अध्ययन अकार्यक्षम	Memory span Test
	Formal / Non Formal Ability Test
बालकांची ओळख	Formal/ Non Formal Reading Test
	Linguistic Test
	गणित भाषा संपादन चाचण्या
	बालकाच्या वर्तनाचे निरीक्षण

अध्ययन अकार्यक्षम बालकांचे शिक्षण :

अध्ययन अकार्यक्षम मुले ही मतिमंद नसतात. त्यांचा बुद्धांक हा सर्वसामान्य मुलांहून अधिक असू शकतो. अध्ययन अकार्यक्षम बालकाला पुढील पध्दतीने दिलेले शिक्षण परिणामकारक ठरते.

१. तज्ज्ञ डॉक्टरांचा सल्ला घ्यावा. डॉक्टरांनी दिलेली औषधे बालक घेतो की नाही याची चौकशी करावी. बालकातील चंचलता, अस्थिरता कमी करण्यासाठी ही औषधे आवश्यक असतात.
२. वेळोवेळी प्रेरणा देऊन योग्य वर्तन करण्याची संयमाने सवय लावावी.
३. या बालकांसाठी वैयक्तिक अध्ययन आराखडा तयार करावा. बालकाला त्यामधील छोटी-छोटी उद्दिष्ट्ये पूर्ण करण्यात सहकार्य करावे.
४. श्वसनाचे, जिभेचे व्यायाम करून घ्यावेत. त्यामुळे बोलण्यावर योग्य नियंत्रण येते.
५. शब्द फलकावर लिहिणे, बोलून दाखविणे, गिरवून घेणे, लिहून घेणे अशा बहुसांवेदिक पध्दतीचा वापर करावा.
६. बालकाला समानार्थी — विरुद्धार्थी शब्द सांगणे, योग्य वाक्यरचना करणे याचे प्रशिक्षण द्यावे.
७. बालकाला स्वयंअध्ययनाची व आवडीचे छंद जोपासण्याची संधी द्यावी.
८. मूल्यमापन पध्दती लवचिक ठेवावी.
९. गणित अध्ययनासाठी नैदानिक व उपचारात्मक अनुदेशन वापरावे.
१०. प्रकटवाचन व श्रुतलेखन वेळोवेळी घ्यावे.
११. प्राणायाम, योगासनाद्वारे बालकांची एकाग्रता वाढवावी.
१२. पालकांशी चर्चा करून त्यांचा दृष्टिकोन बालकाच्या विकासाचा पूरक करावा.
१३. कृती व नाटयीकरणाचा अध्यापनात वापर करावा.
१४. बालकाला सहकाऱ्यांबरोबर सहअध्ययन करू द्यावे.

ISSN 2349-638X

www.aiirjournal.com

सर्वसमावेशक शिक्षण व विशेष बालकांच्या गरजा**श्रीमती मंजिरी डी. शेटके****प्रा. शशिकांत अन्नदाते**

महावीर महाविद्यालय, कोल्हापूर

महावीर महाविद्यालय, कोल्हापूर

भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २१ (ए) नुसार शिक्षण हा बालकाचा मुलभूत हक्क आहे. या कलमाला अनुसरून शिक्षण हक्क कायदा, २००९ पारित झाला आहे. सर्वसामान्य बालकांप्रमाणे दृष्टिबाधित, कर्णबधिर, मतिमंद शारीरिकदृष्ट्या अपंग व अध्ययन अकार्यक्षम मुलांनाही शिक्षण सर्वसामान्य शाळेत घेण्याची संधी मिळाली पाहिजे. त्या दृष्टीने सर्वसमावेशक शिक्षण संकल्पनेचा उगम झालेला दिसतो.

सन १९९० मध्ये थायलंडमधील जोमेटियन येथे झालेल्या आंतरराष्ट्रीय परिषदेत सर्वप्रथम समावेशक शिक्षणाची संकल्पना मांडण्यात आली. सन १९९४ मध्ये स्पेनमधील 'सलमानका' येथे झालेल्या बैठकीत समावेशक शिक्षणाची संकल्पना जगतिक स्तरावर स्वीकारण्यात आली.

समावेशक शिक्षणाची संकल्पना

१. सर्वसामान्य मुलांबरोबर विशेष गरजा असणाऱ्या बालकांना शिक्षण घेण्याची संधी देण्यास समावेशक शिक्षण म्हणतात.
२. बालकाच्या क्षमता, अभिरुची, त्याचे वैशिष्ट्यपूर्ण वेगळेपण या सर्वांना अनुसरून सर्वसामान्य मुलांच्या शाळेत शिक्षण देण्यास 'समावेशक' शिक्षण म्हणतात.
३. प्रत्येक बालकाला त्याच्या गरजेनुसार जवळच्या शाळेत सहकाऱ्याबरोबर शिक्षणाची संधी मिळण्यास समावेशक शिक्षण म्हणतात.

४.

समावेशक शिक्षणाचा विकास :

भारतात समावेशक शिक्षणाचा विकास पुढील तीन टप्प्यांतून झाला.

१. विशेष शिक्षण :

कर्णबधिर, दृष्टिबाधित, मतिमंद इत्यादी विद्यार्थ्यांना स्वतंत्र शाळेत विशेष अध्यापन पद्धती व तंत्राद्वारे दिल्या जाणाऱ्या शिक्षणास विशेष शिक्षण म्हणतात.

२. एकात्मिक शिक्षण :

सर्वसामान्य शाळेतच पण विशेष गरजा असलेल्या बालकांना एकत्रित करून दिल्या जाणाऱ्या शिक्षणास 'एकात्मिक शिक्षण' म्हणतात.

३. समावेशक शिक्षण :

‘सर्व शिक्षा अभियान’ या नावाने ओळखली जाणारी प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाची ही मोहीम सन २००१ पासून देशात राबविली जात आहे. या मोहिमेअंतर्गत ६ ते १४ वयोगटांतील सर्व मुलांना प्राथमिक शाळा वा शिक्षण हमी योजना केंद्राच्या माध्यमातून प्राथमिक शिक्षणाचा लाभ मिळवून दिला जाणार आहे. या अभियानाअंतर्गत भारतात सर्व शाळात प्राथमिक स्तरावर समावेशक शिक्षण दिले जात आहे.

समावेशक शिक्षणाची उद्दिष्टे

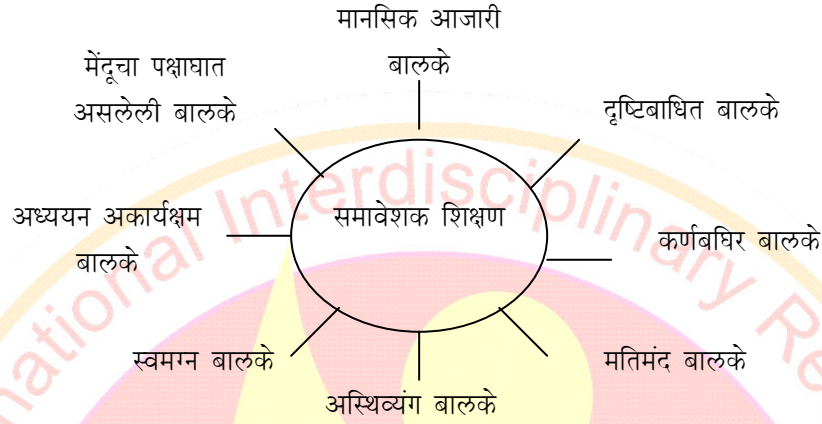
समावेशक शिक्षणाची उद्दिष्टे	—	सर्व बालकांना शिक्षण देणे.
	—	बालकाच्या गरजांचा विचार करणे.
	—	समावेशक शाळेचे स्वरूप जाणणे.
	—	योग्य शालेय वातावरण निर्माण करणे.
	—	बालकाला जीवन जगण्यास सक्षम
	—	बालकाला कौशल्यप्राप्तीचे प्रशिक्षण देणे.
	—	बालकाला मार्गदर्शन करणे.
	—	विशेष अध्यापन तंत्रे व पद्धतींनी बालकाला शिक्षण देणे.

पारंपारिक शाळा व समावेशक शाळेतील फरक :

पारंपारिक शाळा	समावेशक शाळा
फक्त सामान्य मुलांनाच प्रवेश मिळतो.	सर्वसामान्यांबरोबर अपंग, विशेष गरजा असणाऱ्यांना प्रवेश मिळतो.
शिक्षणाचा आकृतिबंध ठराविक असतो.	शिक्षणाचा आकृतिबंध लवचिक असतो.
शिक्षकांना फक्त सामान्य मुलांना शिकविता येते.	शिक्षक सामान्य मुलांसोबतच विशेष बालकांनाही योग्य पद्धती व तंत्राद्वारे शिकवितात.
सामूहिक अध्यापनावर भर असतो.	गरजानुरूप वैयक्तिक अध्यापन असते.
विषयकेंद्रीत शिक्षण असते.	बालकेंद्रीत शिक्षण असते.

समावेशक शिक्षणाचा लक्ष्यगट :

समावेशक शिक्षणात अंशतः व मध्यम स्वरूपाचे अपंगत्व असणाऱ्या बालकांना सामावून घेतले जाते.

समावेशक शिक्षणात शिक्षकाची भूमिका :

समावेशक शिक्षण यशस्वीरित्या कार्यवाहित येण्यासाठी शिक्षकाची भूमिका अत्यंत महत्वाची आहे.

१. शिक्षकाने सर्वप्रथम बालकाच्या अपंगत्वाचा प्रकार जाणून घ्यावा.
२. बालकांच्या गरजेनुसार नाविन्यपूर्ण अध्यापन पद्धतीचा वापर करावा.
३. शालेय भौतिक वातावरणात आवश्यक त्या सुधारणा मुख्याध्यापकांच्या सल्ल्याने कराव्यात.
४. बालकाला त्याच्या साधनांची निगा राखण्यास शिकवावे.
५. शैक्षणिक साहित्याच्या आधारे परिणामकारक अध्यापन करावे.
६. कृतीतून शिक्षण देण्यावर भर द्यावा.
७. मूल्यमापन लवचिक असावे.
८. पालकांशी वेळोवेळी बालकाच्या गरजांबाबत चर्चा करावी.
९. सामान्य बालकांमध्ये विशेष बालकांना मदत करण्याची भावना निर्माण करावी.
१०. विशेष बालकाला समोरच्या बेंचवर बसवावे.
११. विशेष बालकाला मार्गदर्शन करावे.
१२. बालकाच्या विशेष गुणांचे कौतुक करावे.
१३. बालकाला भाषा व विविध कौशल्ये शिकवावी.
१४. अध्यापन करताना बालकाची आवड लक्षात घ्यावी.

मतिमंद बालके :

प्रत्येक बालकाची बुद्धिमत्ता वेगवेगळी असते. काही बालके उच्च बुद्धिमत्ता असलेली, काही मध्यम बुद्धिमत्तेची असतात. काही बालकांची बुद्धिमत्ता सर्वसामान्य बालकापेक्षा खूपच कमी असते.

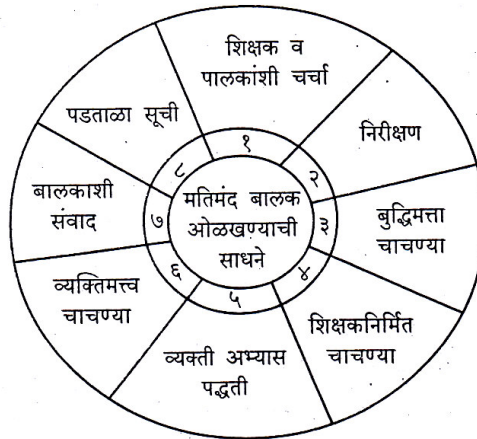

मतिमंद बालकाची व्याख्या :

१. ज्या बालकाचा बुद्धांक ७० पेक्षा कमी असतो त्यांना मतिमंद बालके म्हणतात.
२. ज्या बालकाची शारीरिक वाढ झालेली असते पण मेंदूची वाढ झालेली नसते त्यांना मतिमंद बालके म्हणतात.
३. ज्या बालकाचा मानसिक विकास खंडीत झालेला असतो त्यांना मतिमंद बालक म्हणतात.

मतिमंदत्वाचे प्रकार व वर्गीकरण :

बुद्ध्यांक	मतिमंदता प्रकार	वर्गीकरण
७० ते ९०	सीमारेषेवरील मतिमंदत्व / मतिमंद	शालेय शिक्षण घेण्यास योग्य
५० ते ७०	सौम्य मतिमंदत्व	शालेय शिक्षण घेण्यास योग्य
३५ ते ४९	मध्यम स्वरूपाचे मतिमंदत्व	प्रशिक्षण घेण्यास योग्य
२० ते ३४	तीव्र स्वरूपाचे मतिमंदत्व	मदतीची आवश्यकता
० ते २०	उत्तीव्र स्वरूपाचे मतिमंदत्व	वैद्यकीय देखरेखीची आवश्यकता

मतिमंद बालके ओळखण्याची साधने:

मतिमंद बालकाची लक्षणे

मतिमंद बालक पुढील लक्षणातून ओळखता येते.

१. पेन्सिल व कात्री धरता येत नाही.
२. खेळाचे नियम लवकर समजत नाही.
३. समवयस्कांशी पटत नाही.
४. स्वतःमध्ये अधिक मग्न असते.
५. एखादी गोष्ट वारंवार सांगायी लागते.
६. एकाग्रता नसते.
७. तोंडी प्रतिसाद योग्यरित्या देत नाही.
८. स्वतःच्या गरजा सांगता येत नाही.
९. लेखन, वाचन व अंकगणितात प्रगती नसते.
१०. शिकवण्यासाठी फक्त मूर्त गोष्टींवर अवलंबून असते.

मतिमंदाच्या शिक्षणात शिक्षकाची भूमिका

१. मतिमंद बालकांना सहानुभूतीने समजून घ्यावे त्यांच्यावर चिडू नये.
२. सोपे प्रश्न विचारून आत्मविश्वास वाढवावा.
३. संकल्पना पुन्हा पुन्हा समजावून सांगाय्यात.
४. खेळाच्या माध्यमातून शिक्षण द्यावे.
५. व्यवहारोपयोगी लेखन, वाचन, अंकगणित शिकवावे.
६. सोप्याकडून कठीणाकडे ते अध्यापन सूत्र वापरावे.
७. मूर्त गोष्टींचा अध्यापनात अधिकाधिक उपयोग करावा.
८. वैयक्तिक चौकशी करून अडचणी समजून घ्याव्या.
९. अध्यापनात दृक्श्राव्य साधने वापरून ते मनोरंजक करावे.
१०. दैनंदिन गरजांवर आधारित शिक्षण द्यावे.

अस्थिव्यंग बालके

शारीरिक अपंगत्वामुळे बालकाला शिक्षण घेण्यासाठी विशेष सुविधांची आवश्यकता असते.

अस्थिव्यंग बालकाची संकल्पना

सांधे, स्नायू, हाडे यामध्ये निर्माण होणाऱ्या दोषांमुळे ज्या बालकाच्या हात, पाय या अवयवांच्या हालचालीवर व कार्यशीलतेमध्ये ज्या मर्यादा निर्माण होतात त्यांना अस्थिव्यंग बालके म्हणतात.

अस्थिव्यंगतेची कारणे :

अस्थिव्यंगतेची कारणे

- पोलिओ
- अपघात
- संधीवात
- जीवनसत्त्वांची कमतरता
- जन्मजात व्यंग
- लकवा
- कुष्ठरोग
- अनुवंशिक प्रभाव
- वैद्यकीय सुविधांचा अभाव

अस्थिव्यंग बालकाला भेडसावणाऱ्या अडचणी

१. अपंगत्वामुळे काही लोकांकडून चांगली वागणूक मिळत नाही.
२. शाळेत जाण्यासाठी वाहन नसल्यास अनेक अडचणी येतात.
३. अपंगत्वाच्या सोयी-सवलतींचा फायदा घेण्यासाठी अपंगत्वाचे प्रमाणपत्र लवकर मिळत नाही.
४. शाळेमध्ये आवश्यक भौतिक सुविधा नसतात.
५. गरीब आर्थिक परिस्थितीमुळे आवश्यक साधने घेता येत नाहीत.

अस्थिव्यंग बालकांचे शिक्षण

१. शाळेतील दोरीचे रोलिंग करणे, पायच्याची उंची लहान करणे.
२. अस्थिव्यंग बालकाला शारीरिक स्वास्थ्य लाभण्यासाठी अडथळाविरहीत व्यवस्था शाळेत पुरवावी.
३. अस्थिव्यंगाचे स्वतंत्र प्रसाधनगृह तयार करून तेथे आवश्यक त्या सोयी तयार कराव्यात.

४. परीक्षेसाठी आवश्यक असल्यास लेखनिक दिला जावा.
५. बैठका खेळात त्यांना सहभागी करावे.
६. कर्मणुकीचे कार्यक्रम, सहशालेय उपक्रम आयोजित करून सहभागाची संधी द्यावी.
७. डॉक्टरांनी सांगितलेले भौतिक उपचार अस्थिव्यंग बालक करते की नाही याची चौकशी करावी.
८. अस्थिव्यंगासाठी क्लब स्थापन करून वाचन, कला, कौशल्य यात त्यांना आवड निर्माण करावी.
९. अस्थिव्यंग बालकांचे मनोवैयर्थ्य नेहमी वाढवावे.
१०. केंद्र व राज्य शासनाच्या अस्थिव्यंगासाठी असणाऱ्या योजनांची माहिती द्यावी.
११. सहानुभूतीची भावना ठेवावी.
१२. अस्थिव्यंग बालकाची कोणी चेष्टा करणार नाही यासाठी विशेष लक्ष द्यावे.
१३. अस्थिव्यंग बालकाला सामान्य मुलांना मदत करण्यास सांगावे.
१४. वैयक्तिक मार्गदर्शन करावे.
१५. अस्थिव्यंग बालकाला पहिल्या ओळीत बसवावे.

बी.ए.बी.एड. एकात्मिक अभ्यासक्रमातील गुणवत्ता संवर्धनाची क्षेत्रे

प्रा.डॉ. श्रीमती सुजाता चंद्रकांत पंडित
महावीर महाविद्यालय, कोल्हापूर

आजच्या उदोयन्मुख भारतीय समाजात गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाची अत्यंत आवश्यकता आहे. National Policy on Education (1986) च्या मते Education is an investment in the present and future'

रविंद्रनाथ टागोरांच्या मते, 'The widest road leading to the solution of all our problem is education.'

विविध शिक्षणतज्ञ व तत्वज्ञ शिक्षणाकडे विविध दृष्टीकोनातून पाहतात. शिक्षणाकडे विकासाचे साधन म्हणून पाहिले जाते, शिक्षणाला कुणी जीवनभर चालणारी प्रक्रिया समजतात तर कुणी विद्यार्थ्यांच्या वृत्तींना, क्षमतांना दिशा देणारे एक प्रभावी स्रोत मानतात.

International commission on Education for 21st century चे अध्यक्ष जेकस् डेलॉरच्या मते शिक्षणाला वैयक्तिक व सामाजिक विकासात मूलभूत भूमिका पार पाडायची आहे. गरीबी, अज्ञान, युद्ध, दबले जाणे या सर्वांवर शिक्षण एक उपाय आहे.

भारतासारख्या देशात आज मानव संसाधन विकासाची फार गरज आहे. UNDP(1990) च्या मते जागतिक गरीबी दूर करण्यासाठी मानव कल्याण हेच विकासाचे उद्दिष्ट हवे व यासाठी शिक्षण हाच एकमेव मार्ग सांगितला आहे.

गुणवत्तापूर्ण शिक्षण समाजातील प्रत्येक व्यक्तीला मिळण्यासाठी गरज आहे ती गुणवत्तापूर्ण शिक्षक प्रशिक्षणाची.

बी.ए.बी.एड. एकात्मिक अभ्यासक्रम हा असाच एक गुणवत्तापूर्ण अभ्यासक्रम आहे. बी.ए.बी.एड. चार वर्षांचा अभ्यासक्रम हा १२ वी नंतरचा चार वर्षात पूर्ण होणारा अभ्यासक्रम आहे. हा अभ्यासक्रम पूर्ण केल्यानंतर विद्यार्थ्याला बी.ए. व बी.एड. अशी पदवी मिळते. बी.ए.बी.एड. पदवी प्राप्त केल्यानंतर विद्यार्थी एम.एड. किंवा एम.ए. करू शकतात किंवा माध्यमिक शाळेत शिक्षक म्हणून काम करू शकतात. विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकासासाठी हा अत्यंत उपयुक्त असा अभ्यासक्रम आहे. चार वर्षात बी.ए. व बी.एड. होत असल्यामुळे विद्यार्थ्यांचे बी.एड. साठी वर्ष वाया जात नाही.

प्रस्तुत शोधनिबंधातून बी.ए.बी.एड् एकात्मिक अभ्यासक्रमाची गुणवत्ता आणखीन संबंधित करण्यासाठी तसेच हा २१ व्या शतकातील आव्हाने पेलण्यासाठी समर्थ व्हावा यासाठी काही उपाय सुचविले आहेत .

शिक्षक प्रशिक्षणाचा हेतू विद्यार्थ्यांचा शारीरिक विकास, मानसिक विकास, भावनिक विकास, नैतिक विकास, बौद्धिक विकास, सामाजिक विकास, विविध क्षमतांचा विकास करणे हा आहे . थोडक्यात विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करणे हा आहे . यासाठी शिक्षक, पालक, समाज, शासन व विद्यार्थी या सर्वांचा सहभाग महत्वाचा आहे . तसेच अभ्यासक्रम, गुणवत्तापूर्ण शिक्षक, भौगोलिक परिसर, साधनसामग्री, मूल्यमापन पद्धती यांनाही महत्वाचे स्थान आहे .

शिक्षक प्रशिक्षणाच्या वरील सर्व बाजूंचा अभ्यास करून खालील उपाय सुचविले आहेत .

१) विद्यार्थी प्रवेश पद्धत -

बी.ए.बी.एड् .एकात्मिक अभ्यासक्रमातील प्रवेश घेण्यासाठी आज विद्यार्थ्यांचे १२ वी मार्क्स CET व मुलाखत या प्रक्रियेचा अवलंब केला जातो . त्याबरोबरच विद्यार्थ्यांची शिक्षक अभिवृत्ती चाचणी घेतली तर विद्यार्थ्याला खरोखरच शिक्षण होण्यात अभिरुची आहे का? हे कळेल तसेच बी.ए.बी.एड् . झाल्यावर विद्यार्थ्यांत झालेले बदल (अभिवृत्ती) जाणून घेता येतील .

२) सराव पाठ संख्या कमी करणे :-

प्रथम वर्ष बी.ए.बी.एड् ला सूक्ष्म अध्यापनाचे प्रशिक्षण कृतीसत्राद्वारे दिले जाते . कमी वास्तवते कडून जास्त वास्तवतेकडे जाण्यासाठी उपयुक्त असा हा दुवा आहे . विद्यार्थ्यांना मिळणाऱ्या लगेचच्या प्रत्याभरणामुळे (Feedback) विद्यार्थी ८०% अध्यापन कौशल्यावर प्रभुत्व मिळवू शकतात . पण विद्यार्थी जेव्हा सराव पाठ घेण्यास शाळेत जातात तेव्हा मात्र विद्यार्थींवर विषयज्ञानाचा, विद्यार्थ्यांचा, पाठनिरिक्षणाचा ताण दिसतो . त्याचप्रमाणे जे शेरे/सूचना शिक्षक प्रशिक्षक देतात . त्याचाही विद्यार्थी पृढील तासिकेच्या वेळेला विचार करतांना दिसत नाही . यासाठी सराव पाठांची संख्या कमी करून जे शेरे व सूचना प्रशिक्षकांनी दिल्या आहेत त्यावर चर्चा व सराव प्रात्यक्षिक तासाला करण्यात यावा . त्यामुळे शाळांची समस्याही कमी होईल तसेच विद्यार्थ्यांना पाठाचा सराव होईल .

३) भाषा प्रभुत्व संपादन प्रशिक्षण :-

आजचा विद्यार्थी हा उद्याचा शिक्षक आहे . त्यामुळे त्याची भाषा (मराठी, हिंदी, इंग्रजी) प्रमाणित असणे आवश्यक आहे . बऱ्याच विद्यार्थ्यांचे भाषेवर प्रभुत्व नसल्यामुळे वर्गात गोंधळ होतो . यासाठी भाषिक कौशल्य प्रभुत्वाचा अभ्यासक्रमात समावेश करावा .

४) प्रशिक्षणात समाजाचा सहभाग :-

बी.ए.बी.एड चतुर्थवर्षातील विद्यार्थी पेपर नं.६ मध्ये शिक्षणाचा तात्विक व समाजशास्त्रीय पाया हा विषय विद्यार्थी अभ्यासतात. विद्यार्थ्याला सामाजिक प्रश्नांची जाण येण्यासाठी व स्वरूप कळण्यासाठी प्रात्यक्षिक कामकाजाचा एक भाग म्हणून समाजातील सुधारक, शेतकरी, डॉक्टर, तंत्रज्ञ यांच्या मुलाखती आयोजित करण्यात याव्यात. ज्यामुळे विद्यार्थ्यांना विविध सामाजिक प्रश्नांची ओळख होईल.

५) व्यक्तिमत्व विकसन कार्यक्रम :-

बी.ए.बी.एड अभ्यासक्रमात सैद्धांतिक भागा इतकेच प्रात्यक्षिक कामकाजाला महत्वाचे स्थान आहे. व्यक्तिमत्व विकसनासाठी प्रशिक्षक विविध उपक्रम राबवितात. पण त्याचबरोबर विद्यार्थ्यांचा कला, संगीत, नृत्य आदि क्षेत्रात विकास करण्यासाठी कला शिक्षकांची गरज भासते. अभ्यासाबरोबरच विद्यार्थ्यांना विविध कलांचे प्रशिक्षण मिळाल्यास विद्यार्थ्यांचा मानसिक विकास होईल. त्यांना आपले छंद जोपासता येतील. आज शालेय अभ्यासक्रमात व्यक्तिमत्व विकास हा विषय १५० मार्कांचा आहे.

६) बी.ए.बी.एड च्या अभ्यासक्रमात शालेय विषयांचा समावेश असल्यास शिक्षकांना त्या विषयांचा ओळख होईल. आज शालेय अभ्यासक्रमात (आरोग्य व शारीरिक शिक्षण) हा शालेय श्रेणीचा अनिवार्य विषय आहे. या विषयाला ५० गुण असून २५ गुण लेखी व २५ गुणांची प्रात्यक्षिक परीक्षा आहे. एकात्मिक अभ्यासक्रमात हा विषय प्रथम वर्ष बी.ए.बी.एड व तृतीय वर्ष बी.ए.बी.एडला प्रात्यक्षिक कार्यातर्गत आहे. या विषयाचे ज्ञान विद्यार्थ्यांना देण्यासाठी शिक्षक - प्रशिक्षकांना याचे ज्ञान होणे गरजेचे आहे.

७) बी.ए.बी.एड च्या प्रात्यक्षिक भागातील 'समाजोपयोगी उत्पादन कार्य' (SUPW) हा महत्वाचा प्रात्यक्षिक कार्याचा भाग आहे. विद्यार्थ्यांमध्ये श्रमाची प्रतिष्ठा वाढावी तसेच त्यांना शिकत शिकत कमाई करता यावी हा या मागचा उद्देश आहे. कौशल्यप्राप्ती व स्वयंरोजगार हे यामागचे सूत्र आहे. पण आज यासाठी शासन मदतीची आवश्यकता वाटते. कार्यशाळा उभारणे, कच्चा माल, तसेच आवश्यक उपकरणे यासाठी शासनाने महाविद्यालयांना फंड द्यावेत.

८) शाळा, शिक्षक प्रशिक्षक तसेच विद्यापीठातील शिक्षणविभाग यांची एक कृती समिती असावी. ज्यामुळे शाळा, प्रशिक्षण संस्था व विद्यापीठ यांत दुवा साधला जाईल तसेच प्रत्येकाच्या प्रश्नांची सोडवणूक होईल.

९) अभियांत्रिकी महाविद्यालया प्रमाणेच शिक्षक - प्रशिक्षणात विद्यार्थ्यांच्या Placement ची सोय असावी, जेणेकरून अधिक संख्येने विद्यार्थी या अभ्यासक्रमाकडे आकर्षित होतील.

आजचा विद्यार्थी उद्याचा आदर्श शिक्षण होण्यासाठी बी.ए.बी.एड एकात्मिक अभ्यासक्रमाची गरज आहे.

संदर्भ

Rao, U.K, 'Quality Education'(2003)APH PUBLISHING CORPORATION
New DELHI

Pathak, R.P, 'Education in Modern India' Global Trends and Development (2010)Atlantic
Publishers and Distributors Chennai

Dash, B.N.'A New Approach to Teacher and Education in the Emerging Indian Society'
(2004)Neelkamal Publications New Delhi

डॉ .गार्गीशरण मिश्र 'मराल' 'शिक्षा की समस्याएँ और समाधान' (२००३)विकास प्रकाशन, कानपूर

अभ्यासक्रम आराखडा : बी.एड.दोन वर्षे

प्रा.डॉ.बी.पी.मरजे

श्रीमती पुतळाबेन शाह

कॉलेज ऑफ एज्यु.सांगली

मो.नं.९८२२३१९८२७

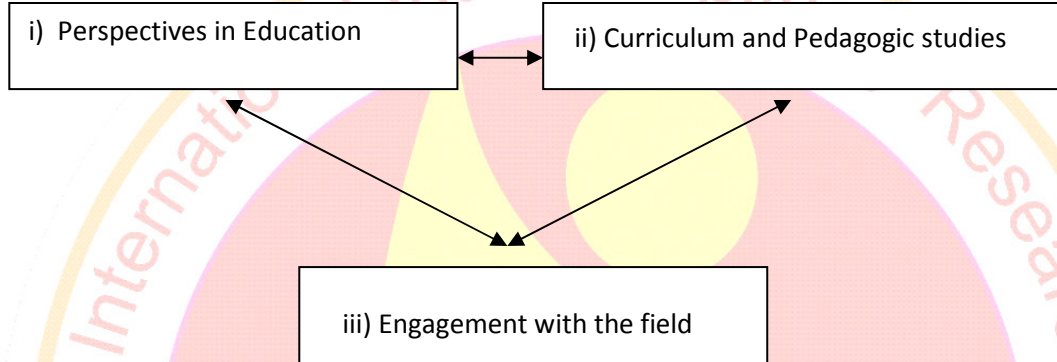
e-mail id- b.maraje.22@gmail.com

स्वातंत्र्योत्तर काळापासून आजपर्यंत शिक्षक व शिक्षणाची गुणवत्ता वाढविण्यासाठी अनेक प्रयत्न झाले आहेत. शिक्षकांच्या परिणामकारकतेसंबंधी शिक्षण सुधारणा समितीत प्रथमच अग्रक्रमाने विचार केला आहे. गेल्या दोन दशकापासून भारतातील माध्यमिक शिक्षक-शिक्षण कार्यक्रमाच्या अभ्यासक्रमात सुधारणा व कालावधीत वाढ या महत्वांच्या मुद्द्यांचा गांभिर्याने विचार करण्यात आला आहे. दि.१५ जून १९९३ च्या सुप्रीम कोर्टाच्या निर्णयानुसार एनसीटीने १९९८ साली सक्षम व गुणवंत शिक्षक तयार करण्यासाठी दोन वर्षांच्या बी.एड.अभ्यासक्रमाची शिफारस केली. एनसीईआरटी व एनसीटीईने संयुक्तपणे चार वेगवेगळे अभ्यासक्रम विकसित केले आणि नऊ वर्षे त्या अभ्यासक्रमाची अमंलबजावणी चार विभागीय संस्थांमध्ये सुरु केली. अनुभवातून असे लक्षात आले की उदयोन्मुख समस्यांना हे शिक्षक यशस्वीपणे सामोरे जाऊ शकतात.दोन वर्षांच्या कालावधीत छात्राध्यापकांना शाळेतील विद्यार्थी कशा प्रकारचे असतात याची कल्पना येऊ शकते, चांगल्या प्रकारे अध्यापन शास्त्रीय ज्ञान होते.शिक्षकांसाठी आवश्यक असणाऱ्या क्षमता,कौशल्ये विकसित होतात. अध्यापनासाठी शाळेतील वातावरणाची संपूर्ण कल्पना येऊ शकते. दोन वर्षांच्या अभ्यासक्रमाचे नूतनीकरण करण्यासाठी मा.एम.एस.यादव यांचे अध्यक्षतेखाली एका समितीची स्थापना २००८ मध्ये करण्यात आली. एन.सी.एफ.२००५ ने सुचविलेल्या शिफारसींचा विचार करून अनेक बैठका व चर्चा करून अभ्यासक्रमाचा आराखडा तयार करण्यात आला. या अभ्यासक्रमाच्या आराखडयासंदर्भात माझा लेख 'भारतीय शिक्षण' फेब्रुवारी २०१५ या मासिकात 'सुधारित बी.एड. अभ्यासक्रम २०१४ व अभ्यासक्रम आराखडा' या नावाने प्रसिध्द झाला आहे. संदर्भासाठी जरूर त्याचे वाचन करावे.

शैक्षणिक वर्ष २०१५-१६ या वर्षापासून दोन वर्षांचे बी.एड.अभ्यासक्रम चालू करणेसाठी सर्वच शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांना एनसीटीईने दिनांक १०/१२/२०१४ रोजीच्या पत्रान्वये कळविले आहे. दोन वर्षांचा अभ्यासक्रम कसा असावा? अभ्यासक्रमाचे स्वरूप कसे असणार? या संदर्भात अनेक शिक्षणप्रेमी शिक्षकांच्या मनात प्रश्न निर्माण झालेले आहेत. अगदी अलिकडेच एन.सी.टी.ई.ने दोन वर्षे बी.एड.अभ्यासक्रम आराखडा मा.प्रो.अनिता रामपाल यांच्या अध्यक्षतेखाली नेमलेल्या समितीने प्रकाशित केला आहे. हा अभ्यासक्रम आराखडा www.ncte.india.org या संकेत स्थळावर उपलब्ध आहे.

मा.प्रो.अनिता रामपाल यांच्या अध्यक्षतेखाली तयार करणेत आलेल्या अभ्यासक्रमाचे स्वरूप या लेखात थोडक्यात मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे. या अभ्यासक्रमाची संरचना व्यापक असून विद्यार्थी, शाळा आणि समाज यांचा त्रिवेणी संगम कशाप्रकारे घडवून आणता येईल याचा विचार केला आहे.

अभ्यासक्रमाची तीन क्षेत्रे

वरील तीनही क्षेत्रे स्वतंत्र नसून परस्पर-संबंधित आहेत. सर्वच अभ्यासक्रम क्षेत्रांमध्ये क्षेत्रीय अभ्यासक्रमाचे घटक व प्रकल्पांचा समावेश आहे. क्षेत्रीय कार्यात मग्न हा अभ्यासक्रमाचा घटक व्यापक दृष्टीने सर्वच घटकांशी संबंधित आहे.

i) व्यापक दृष्टिकोन (Perspectives in Education)

या अभ्यासक्रम घटकात बाल्यावस्था, बालकाचा विकास, कुमारावस्था, समकालीन भारत व शिक्षण, मुलभूत अभ्यासक्रम, अध्यापन आणि अध्ययन, शाळा आणि समाजाच्या संदर्भात लिंग शिक्षण आणि सर्वसमावेशक शिक्षण यांचा समावेश आहे.

या घटकांतर्गत दोन वर्षात खालील अभ्यासक्रमाचे अध्यापन अध्ययन करणे आवश्यक आहे.

- अभ्यासक्रम १ बालपन आणि वाढ
- अभ्यासक्रम २ समकालीन भारत आणि शिक्षण
- अभ्यासक्रम ३ अध्ययन आणि अध्यापन
- अभ्यासक्रम ६ लिंग, शाळा आणि समाज
- अभ्यासक्रम ८ ज्ञान आणि अभ्यासक्रम

अभ्यासक्रम १० सर्वसमावेशक शाळेची निर्मिती

अभ्यासक्रम आराखड्यांमध्ये वरील अभ्यासक्रम विषयांची उद्दिष्टे,हेतू,स्पष्ट दिली आहेत.

ii) अभ्यासक्रम आणि अध्यापनशास्त्रीय ज्ञान

या विभागामध्ये विविध विद्याशाखांचा अभ्यास,शालेय अभ्यासक्रमाचे चिकित्सक अभ्यास,अध्यापनशास्त्र हे अध्ययनार्थ्यांच्या संबंधी ज्ञानाचे एकात्मिकरण,विद्याशाखा आणि सामाजिक संबंधी अध्ययन,विविध अंगानी बालकांच्या अध्ययनासंबंधी संशोधन इत्यादींचा समावेश आहे. या विभागात खालील अभ्यासविषयांचा समावेश केला आहे.

अभ्यासक्रम ४ अभ्यासक्रमाबाह्य भाषा

(Language across the curriculum)

अभ्यासक्रम ५ विद्याशाखा आणि विषयांची ओळख

अभ्यासक्रम ७ (अ व ब) शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र

अभ्यासक्रम ९ अध्ययनाकरिता मूल्यनिर्धारण

अभ्यासक्रम ११ वैकल्पिक अभ्यासक्रम

विद्यार्थ्यांना अभ्यासक्रमाची समज येणे आणि शालेय ज्ञानाचा समाज जीवनाशी संबंध जोडणे हे मुख्य ध्येय आहे. वैकल्पिक अभ्यासविषयात व्यावसायिक शिक्षण,आरोग्य आणि शारीरिक शिक्षण,शांततेसाठी शिक्षण,मार्गदर्शन व समुपदेशन इ.विषयांचा समावेश आहे.

iii) क्षेत्रीय कार्यात मग्न – स्वतः, बालक, समाज आणि शाळा

(Engagement with the field)

- सर्व अभ्यासक्रमांसाठी कृती आणि स्वाध्याय
- शालेय अनुभव
- व्यावसायिक धारण क्षमता वृद्धिसाठी अभ्यासक्रम
(Courses on Enhancing Professional Capacities) (EPC)

अभ्यासक्रम EPC १ – वाचन आणि पुस्तकांवर चिंतन /प्रतिक्रिया

अभ्यासक्रम EPC २ – शिक्षणात नाट्य आणि कला

अभ्यासक्रम EPC ३ – स्वतःला ओळखणे

अभ्यासक्रमाचे वार्षिक नियोजन**प्रथम वर्ष**

अभ्यासक्रम	अभ्यासक्रम विषय	गुण
१	बालपण आणि वाढ	१००
२	समकालिन भारत आणि शिक्षण	१००
३	अध्ययन आणि अध्यापन	१००
४	अभ्यासक्रमबाह्य भाषा	५०
५	विद्याशाखा आणि विषयांचे ज्ञान	५०
६	लिंग,शाळा आणि समाज	५०
७ अ	शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र भाग . ए	५०
EPC १	वाचन आणि पुस्तकांवर चिंतन/प्रतिक्रिया	५०
EPC २	शिक्षणात नाट्य आणि कला	५०
EPC ३	आयसीटी चे चिकित्सात्मक अभ्यास	५०
	एकूण	६५०

द्वितीय वर्ष

अभ्यासक्रम	अभ्यासक्रम विषय	गुण
७ ब	शालेय विषयाचे अध्यापनशास्त्र भाग . ए	१००
८	ज्ञान आणि अभ्यासक्रम	१००
९	अध्ययनासाठी मूल्यनिर्धारण	१००
१०	सर्वसमावेशक शाळेची निर्मिती	५०
११	वैकल्पिक विषय	५०
EPC ४	स्वतःला ओळखणे/जाणणे	५०
	शालेय अनुभव	२५०
	एकूण	६५०

शालेय अनुभव कार्यक्रम

शालेय अनुभव कार्यक्रमासाठी प्रथम वर्षी चार आठवड्यांचा कालावधी सुचविला आहे.तर द्वितीय वर्षासाठी सोळा आठवड्यांचा कालावधी सांगितलेला आहे. किमान पंधरा आठवडे एकाच शाळेत राहून शाळेचा एक घटक म्हणून कायम शिक्षकांप्रमाणे शालेय व्यवस्थापनातील सर्व घटकांची माहिती छात्राध्यापकांनी घेणे अपेक्षित आहे.

समारोप

सदर अभ्यासक्रम आराखडा हा सर्वच ठिकाणी बी.एड.अभ्यासक्रमात एकवाक्यता असावी.गुणवंत शिक्षकांची जडणघडण या अभ्यासक्रमामधून व्हावी हाच हेतू आहे. सदर अभ्यासक्रम आराखड्यात परिशिष्ट १ मध्ये चार सत्रात मैमुपेजमतद्ध अभ्यासक्रमाचे विभाजन पृष्ठ क्रमांक २९ वर दिलेला आहे.सर्वच शिक्षक प्रशिक्षक,शिक्षण तज्ज्ञ,संस्थापक,शिक्षणशास्त्र विभाग प्रमुख ,बी.ओ.एस सदस्य यांनी एकत्रित येऊन या अभ्यासक्रम आराखड्यावर चर्चा करून आपआपल्या विद्यापीठाचा दोन वर्षांचा बी.एड.अभ्यासक्रम तयार करावा असे वाटते.

संदर्भ

१. www.ncte.india.org
२. [भारतीय शिक्षण](#) — फेब्रुवारी २०१५
३. [Govinda,R.\(2011\)](#) .Who goes to school ?

Exploring excluding in Indian education. Oxfort University press

शिक्षक—प्रशिक्षणातुन सामाजिक बांधिलकीचे विकसन**प्रा.देवकाते भाऊसाहेब श्रीपतराव**

अधिव्याख्याता,

महात्मा गांधी अध्यापक महाविद्यालय,

औरंगाबाद.

Mob.No. : 9822898901 / 9096943308**सारांश (ABSTRACT)**

प्रस्तुत लेखामध्ये शिक्षक प्रशिक्षण घेणा—या प्रशिक्षणार्थ्यांमध्ये सामाजिक बांधिलकी विकसित करण्यासाठी अभ्यासक्रमात समाविष्ट आशय व उपक्रम असणे किती गरजेचे आहे याची चर्चा करण्यात आलेली आहे. तसेच शिक्षक— शिक्षणाची उद्दिष्टे व सन २००४ साली नॅकने शिक्षक शिक्षणाच्या गुणवत्तेविषयी ठरविलेले निकष तसेच एन.सी.टी.ई.ने सध्याच्या शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमाविषयी दाखविलेल्या त्रुटी याविषयी चिंतन करण्यात आलेले आहे.

चांगला शिक्षक सर्वगुण संपन्न असला पाहिजे. तो निर्मितीकार असावा. त्याच्यामध्ये सृजनशीलता असावी असे अभिप्रेत आहे. शिक्षक आपल्या समाजाची संस्कृतीची मूल्ये, ध्येय, कौशल्य, जीवनपद्धती यांचे पिढीअंतर्गत संक्रमण करतो. त्यामुळे शिक्षकाला विद्यार्थ्यांच्या अनुभव विश्वाची व विषयाच्या अनुषंगाने सामाजिक, आर्थिक, भावनिक व राजकीय क्षेत्राची माहिती शिक्षकाला असावी.

प्रस्तुत लेखामध्ये सामाजिक बांधिलकीची संकल्पना, शिक्षकासाठी सामाजिक बांधिलकीची गरज व समाजाशी बांधिलकी मानना—या शिक्षकाची गुणवैशिष्ट्ये या विषयी चर्चा करण्यात आलेली आहे.

१.प्रस्तावना :

जीवनामध्ये कोणतेही काम यशस्वी करण्यासाठी फक्त बुद्धिमत्ता, कार्यक्षमता असून चालत नाही तर प्रामाणिकपण व कार्यनिष्ठा, व्यवसायनिष्ठा असणे गरजेचे आहे. शिक्षण समाज परिवर्तनाचे महत्त्वाचे साधन आहे. म्हणून अध्यापन हा सामाजिकदृष्ट्या महत्त्वाचा व्यवसाय आहे. समाज आणि विद्यार्थी या दोहोंकडून शिक्षकाच्या कार्याचे मूल्यमापन होत असते. जे शिक्षक निष्ठेने तळमळीने अध्यापन करतात, त्यांचा प्रभाव विद्यार्थ्यांवर पडतो. तळमळीने भावना व बांधिलकी दिसून येते. शिक्षक सर्वगुणसंपन्न असला तरी त्याच्यात समाजाविषयी बांधिलकी नसेल तर तो प्रामाणिकपणे व संपूर्ण कार्यक्षमतेनुसार कार्य करीलच असे सांगता येत नाही. असे सामाजिक बांधिलकी विकसित करण्याचे कार्य अभ्यासक्रमातुन करता येईल.

आधुनिक काळामध्ये राष्ट्रीय ध्येय साध्य करण्यासाठी शिक्षण पद्धतीत महत्वपूर्ण बदल करणे आवश्यक आहे. जॉन ड्युईने म्हंटल्याप्रमाणे शाळा ही समाजाची प्रतिकृती आहे. तेंव्हा शाळेमधून

सामाजिक जाणीवा विकसित करण्यासाठी त्या शाळेमधून अध्यापन भावी काळात करणा—या शिक्षकांची सामाजिक बांधिलकी विकसित होणे आवश्यक आहे. सामाजिक बांधिलकीची भावना जाणणारा किंवा त्या मूल्यावर श्रद्धा असणारा शिक्षकच ख—या अर्थाने विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक जाणीवा निर्माण करू शकतील.

भारतामध्ये महात्मा फुले, राजर्षी शाहू महाराज, महर्षि कर्वे, सयाजीराव गायकवाड यांनी सामाजिक जबाबदारीचा विचार करून जे शिक्षणविषयक कार्य केले ते अत्यंत महत्वाचे आहे. सामाजिक धारणा, सामाजिक बांधिलकीवरची भावना स्वतःमध्ये निर्माण करून आधुनिक काळातील शिक्षणामध्ये ती विद्यार्थ्यांमध्ये विकसित करावयाची आहे. मनुष्याची कार्यक्षमता ही त्याची कोणत्या मूल्यावर श्रद्धा आहे यावरून ठरत असते. ज्या शिक्षकाची सामाजिक बांधिलकी या मूल्यावर श्रद्धा आहे, ते शिक्षकच शाळेमधून उत्तम विद्यार्थी तयार करून उद्याचे आधारस्तंभ बनवणार आहेत. त्यासाठी शिक्षकाने सामाजिक भान जागृत करून सतत कार्य करत राहणे अपेक्षित आहे.

शिक्षक—प्रशिक्षणात सामाजिक बांधिलकीची गरज :

आज शिक्षण क्षेत्रामध्ये शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांची निर्मिती होत आहे. अनेक शिक्षक बाहेर पडत आहेत. त्यांच्यामध्ये अध्यापन कौशल्ये आहेत. फक्त ज्ञान असून चालत नाही तर परिपूर्ण शिक्षक होण्यासाठी सामाजिक बांधिलकीचा दृष्टीकोन असणे गरजेचे आहे. पण आज सद्यस्थितीमध्ये शिक्षकामध्ये सामाजिक बांधिलकीची भावना कमी झालेली आहे. मूळात हा अभ्यासक्रम पूर्ण करताना आरामदायी नोकरी, सुट्याची नोकरी किंवा नोकरीचा शॉर्टकट या उद्येशाने केला जातो, त्यामुळेच शिक्षकी पेशा स्वीकारल्यानंतरसुद्धा शिक्षकाच्या हातुन शिक्षकी पेशाला काळीमा फासणारे कृत्य आपण वर्तमानपत्रात वाचतो, परंतु आज खरी गरज सामाजिक बांधिलकी विकसित होण्याचे आहे. शिक्षकामध्ये ही भावना विकसित करण्यासाठी शिक्षक प्रशिक्षणातून विशेष प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

शिक्षक शिक्षणाची उद्दिष्टे :

१. सामाजिक संबंध वाढ, आंतरराष्ट्रीय सामंजस्य, मानवी हक्कांचे संरक्षण आणि बालकांचे अधिकार
२. याविषयी संवेदनशील बनविणे.
३. समाज परिवर्तनाचा व आधुनिकीकरणाचा प्रतिनिधी बनण्यास समर्थ करणे.
४. शिक्षक प्रशिक्षार्थ्यांना जबाबदार व व्यवसाय बांधिलकी विशिष्ट कार्यामध्ये सादरीकरण यासाठी तयार करणे.
५. व्यावसायिक कौशल्ये विकसित करणे.
६. परिणामकारक शिक्षक बनविण्यासाठी आवश्यक असणा—या क्षमता व कौशल्ये विकसित करणे.
७. भारतीय संविधानामध्ये समाविष्ट असणारे राष्ट्रीय मूल्ये व ध्येय बिंबविण्यासाठीच्या क्षमतांना प्रोत्साहन देणे.

सन २००४ साली नॅकने शिक्षक शिक्षकाच्या गुणवत्तेविषयी पुढील निकष ठरविले आहेत :

१. अभ्यासक्रम संक्रमण व मूल्यमापन
२. विद्यार्थी पाठिंबा व विकास
३. निकोप व चैतन्यदायी वृत्ती
४. संघटन व्यवस्थापन
५. अभ्यासक्रम नियोजन रचना
६. संशोधन विकास विस्तार कार्य
७. भौतिक सुविधा आणि अध्ययन स्रोत

एन.सी.टी.ई.ने सध्याच्या शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमाच्या पुढील त्रुटी दाखविलेल्या आहेत :

१. शिक्षणप्रणाली व सामाजिक प्रणाली यांच्याशी एकरूप नाही.
२. व्यावसायिक निष्ठा व जबाबदारीची जाणीव शिक्षकात निर्माण होत नाही.
३. सामाजिक गरजा पूर्ण करण्यास असमर्थ.
४. शिक्षक प्रशिक्षणातून राष्ट्रीय मूल्य व ध्येय साध्य होत नाही.
५. साचेबंद व परंपरांना चिकटलेले.
६. सक्षम शिक्षक तयार करण्यास उपयुक्त नाही.

या बदलत्या आव्हानांना व क्षमतांना तोंड देणारा शिक्षक तयार करावयाचा असल्यास व वरिल त्रुटी सुधारावयाच्या असल्यास शिक्षक-शिक्षणातून सामाजिक बांधिलकी विकसित करणे आवश्यक आहे.

सामाजिक बांधिलकीची संकल्पना :

- अ) बांधिलकी म्हणजे इमानदारी, एकनिष्ठपणा, एखाद्या कल्पनेबाबत, विचाराबाबत अथवा व्यवस्थेबाबत व्यक्तीच्या प्रत्यक्ष कृतीतून दिसून येणारा दृढ विश्वास म्हणजे बांधिलकी.
- ब) आपण समाजाचे देणे लागतो, या भावनेने शिक्षणाच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांचा व पर्यायाने समाजाचा सर्वांगीण विकास साधण्यासाठी सेवाभावी वृत्तीने कार्य करण्याची वृत्ती.

समाजाशी बांधिलकी :

समाज व समाजातील कुटुंब यांच्या प्रगतीसाठी प्रयत्नशील असणे. सामाजिक कार्यात व देशविकासाच्या कार्यात शिक्षकांच्या सक्रीय सहभागातून समाजाशी बांधिलकी दिसून येते.

शिक्षकाची बांधिलकी :

एखाद्या व्यक्तीबद्दल कल्पनेबद्दल अथवा तत्त्वाबद्दल सकारात्मक दृष्टीकोन म्हणजे बांधिलकी मानणे.

शिक्षकासाठी समाजिक बांधिलकीची गरज :

१. शिक्षकाला आपल्या जबाबदारीची व भूमिकाची जाणीव करून देण्यासाठी.
२. शिक्षकाची समर्पण वृत्ती काम करण्याची भूमिका तयार करण्यासाठी.
३. शिक्षकामध्ये विद्यार्थी व व्यवसाय यांच्याविषयीची बांधिलकी निर्माण करण्यासाठी.
४. सर्वप्रथम विद्यार्थी नंतर समाज यांच्यामध्ये बांधिलकीची रूजवणूक करण्यासाठी.
५. अध्यापनाची नितीमूल्ये जोपासण्यासाठी.
६. सामाजिक सुधारणांना गती देण्यासाठी.
७. विद्यार्थ्यांत सामाजिक जाणीवांची निर्मिती करण्यासाठी, सुसंस्कार रूजविण्यासाठी.

बांधिलकीयुक्त शिक्षकांचे निकष :

१. विद्यार्थ्यांशी प्रेमळ संबंध ठेवणारा व विद्यार्थ्यांप्रती आदरभाव दाखविणारा.
२. बांधिलकीयुक्त शिक्षक हा आजन्म विद्यार्थी असतो.
३. बांधिलकीयुक्त शिक्षक हा समाजाशी बांधील असतो.
४. विद्यार्थ्यांबरोबर आपल्या विषयावरही प्रेम करणारा.
५. मोहाला बळी न पडणारा.
६. सामाजिक न्यायाचे भान ठेवणारा.
७. दुस-यासाठी जगणारा.
८. सामाजिक उत्तरदायित्वाचे भान असणारा.
९. जनसेवेची कळकळ असणारा.
१०. नवसमाज निर्मितीसाठी धडपडणारा.

शिक्षकाने नेहमी खालील बाबींविषयी बांधील असणे आवश्यक आहे :

१. पूर्णपणे समर्पण वृत्तीने काम करणे.
२. शिक्षणाच्या उद्दिष्टेपूर्ततेसंदर्भात बांधील असणे.
३. विद्यार्थ्यांशी दृढ संबंध ठेवणे.
४. उच्च प्रतीची व्यावसायिकता.
५. भूमिका व विविध जबाबदा-या स्वीकारणे.

शिक्षक-प्रशिक्षणातून सामाजिक बांधिलकीचा विकास :

आता बी.एड.अभ्यासक्रम दोन वर्षांकरिता झालेला आहे. त्यामुळे विविध उपक्रम राबविण्यासाठी पुरेसा वेळ मिळणार आहे. राष्ट्रीय सेवायोजना, राष्ट्रीय छात्रसेना व महाविद्यालयीन विद्यार्थी-प्राध्यापक, समाजातील वरिष्ठ नागरिक मिळून, स्थानिक पातळीवरील वादग्रस्त समस्यांची उकल करून, शांतता प्रस्थापित करण्यास मदत करू शकतील.

एखादे गाव दत्तक घेवून, सामाजिक कार्य करू शकतात. तसेच छात्रसेवाकाळ समाजसेवा शिबीर, रक्तदान शिबीर, वृक्षारोपन स्वच्छता अभियान, आरोग्यविषयक मार्गदर्शन, पर्यावरण संवर्धन, संकटकालीन उपाययोजना इत्यादी उपक्रम राबविता येतील. शासकीय यंत्रणेमार्फत यासाठी ज्या उपाययोजना राबविण्यात येत आहे, त्यांना सहकार्य करणे. पर्यावरण संरक्षणासाठीचे उपक्रम, प्रदूषणविषयक माहिती गोळा करणे. यासाठी आवश्यक भासल्यास संशोधन प्रकल्प राबविता येतील.

समाजसेवा करण्यासाठी खरे तर अभ्यासक्रमातच कम्युनिटी वर्ग सारख्या एखाद्या विषयाचा समावेश असायला हवा. म्हणजे प्रत्येक विद्यार्थी वर्षभरातून किमान १५ दिवस तरी समाजपयोगी कार्यात स्वतःला गुंतवून देवू शकेल आणि सामाजिक समस्यांची योग्य ती जाणीव त्याच्या निर्माण होईल.

समारोप :

अशाप्रकारे शिक्षक-प्रशिक्षणातून सामाजिक बांधिलकीच्या उपक्रमाची काळजीपूर्वक अंमलबजावणी केल्यास व विविध विषयांच्या अध्यापनातून विविध दाखले देवून, स्वतःचे अनुभव सांगून, स्वतःच्या आचरणातून सामाजिक बांधिलकीची जाणीव निर्माण करण्यास मदत होईल व असे सामाजिक बांधिलकीयुक्त शिक्षक निर्माण झाल्यास देशाच्या विकासात मदत होईल.

संदर्भग्रंथ :

पुस्तके

१. घोरमोडे, कला (२०१०) शैक्षणिक समाजशास्त्र नागपूर : विद्याप्रकाशन
२. पेंडके, प्रतिभा सुधीर (२०१०) शिक्षणाची तात्विक आणि समाजशास्त्रीय भूमिका, नागपूर विद्या प्रकाशन.

मासिके

१. शिंदे, शिवाजी नारायणराव (२०१० फेब्रुवारी) बांधिलकी मानणा-या शिक्षकांचे अधिष्ठान शिक्षण-संवेदन, पृष्ठ १४-१६.
२. पोळ, प्रदीप कृष्णराव (२००९ मार्च) उच्च शिक्षण आणि सामाजिक बांधिलकी काही उपयुक्त भारतीय शिक्षण पृष्ठ क्र. ३३-३९.
३. पांचाळ, नरसिंह मधुकरराव (२००८ मार्च) क्षमताधिष्ठीत शिक्षक शिक्षणाची आवश्यकता, भारतीय शिक्षण पृष्ठ क्र. ३३-३७.
४. सप्रे, निलिमा रविंद्र (२००९ जुलै) शिक्षकांच्या बांधिलकीचा विकास, शिक्षक शिक्षणाला एक आव्हान, शिक्षण संवेदन, पृष्ठ क्र. १२-१४.
५. आजच्या शिक्षणाच्या सामाजिक बांधिलकीतील अडसर, शिक्षण संवेदन, पृष्ठ क्र. २२-२३.

WEBSITE :

१. www.ncte.org.in
२. www.ncert.org.in
३. www.ugc.net.in

जगतीकीकरणाच्या दृष्टिकोनातून शैक्षणिक संशोधन क्षेत्रे**डॉ.श्रीमती पदमा मोहनराव जाधव**

सहयोगी प्राध्यापक

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,

(आय.ए.एस.ई.)स्टेशन रोड, औरंगाबाद

श्री.शशिकांत श्रीधर अन्नदाते

सहाय्यक प्राध्यापक

महावीर महाविद्यालय,

कोल्हापूर

प्रास्ताविक

जागतिकीकरणात ज्ञानाची क्षेत्रे दिवसेंदिवस वाढत आहेत.भारतासमोर आर्थिक, सामाजिक, राजकीय व शैक्षणिक क्षेत्रात विविध आव्हाने होत आहेत.भौतिकशास्त्राच्या प्रगतीला अनुसरून शिक्षणशास्त्राचीही प्रगती होण्यासाठी शैक्षणिक संशोधने आवश्यक आहेत.जागतिकीकरणात गुणवत्तापूर्ण शिक्षण मिळणे,तज्ञ शिक्षकांचा लाभ इत्यादी शिक्षणास अनुकूल बदल घडून येणार असले तरीही शिक्षणातून आर्थिक विषमतेची निर्मिती,सामाजिक न्यायाचा विसर अशा बाबी घडून येण्याची शक्यता आहे. त्यामुळे भारतास भावी काळातील शिक्षणविषयक नियोजन करताना जागतिकीकरणाचा शिक्षण व्यवस्थेवरील भविष्यकालीन परिणाम लक्षात घ्यावा लागणार आहे. त्यामुळे शिक्षणशास्त्र विद्याशाखेत जागतिकीकरणाच्या शिक्षणावरील प्रभावासंदर्भाने विविध संशोधने करावी लागतील. त्यातून जागतिकीकरणात करावयाचे शिक्षणविषयक बदल आपणास ज्ञात होऊ शकतील.

शैक्षणिक संशोधनाची संकल्पना

१. “शैक्षणिक संशोधन म्हणजे नियोजनपूर्व व पद्धतशीरपणे माहिती गोळा करून व तिचे शास्त्रशुद्ध विवेचन करून केलेले विश्वसनीय समस्या निराकरण होय.”
२. “शिक्षण क्षेत्रातील विविध पैलूंची निगडीत उपयुक्त नियम,पद्धती व तत्वांचा शोध ज्याद्वारे लवला जातो त्यास शैक्षणिक संशोधन म्हणतात.”
- 3- Whitney-“ Educational research aims to make contributions towards the solution of problems in the field of education by the scientific philosophical method.”
- ✕ Mouly G.J.-“ The term educational research should be reserved for activities designed to discover facts and relationships that will make the educational process more effective.

जागतिकीकरणाची संकल्पना

१. “जागतिकीकरणाचे जग म्हणजे असे जग की,ज्यामध्ये राजकीय,आर्थिक,सांस्कृतिक,सामाजिक आणि शैक्षणिक घटक,बहुव्यापक पण परस्परांनी जोडलेले असतात.”

२. “जागतिकीकरण ही अर्थशास्त्रीय संकल्पना असून त्यामध्ये विभिन्न देशात परकीय मालाच्या विक्रीस कोणतीही बंधने असू नयेत,असा विचार केला जातो.”
३. Rudd Lubbers:
“Globalization is a process in which geographic distance becomes a factor of diminishing importance in the establishment and maintenance of cross border economic, political and socio-cultural relations.”

जागतिकीकरणाचा शिक्षणावरील प्रभाव

अ) जमेची बाजू :

- १) शिक्षणविषयक सेवांचा लाभ
- २) तज्ज्ञ शिक्षकांची उपलब्धता
- ३) तंत्रज्ञानामुळे दुर्गम भागात शिक्षण
- ४) शैक्षणिक संस्था स्वयंनिर्भर होतील
- ५) गरजाभिमूख अभ्यासक्रम
- ६) स्पर्धेमुळे गुणवत्तापूर्ण शिक्षण
- ७) प्रभावी संप्रेषणप्रक्रिया
- ८) जागतिक दर्जाचे शिक्षण
- ९) तंत्र व व्यावसायिक शिक्षणाला गती
- १०) दुरस्थ शिक्षणास पाठबळ
- ११) जागतिकीकरणाच्या पार्श्वभूमीवर विविध संस्कृतिची खरीखूरी ओळख
- १२) करिअर डेव्हलपमेंटविषय विविध संधीचा परिचय
- १३) आंतरराष्ट्रीय स्तरावर संशोधनाला प्रोत्साहन
- १४) मानवी क्षमता व कौशल्यांचा विश्वसमुदायासाठी लाभ

उणिवा

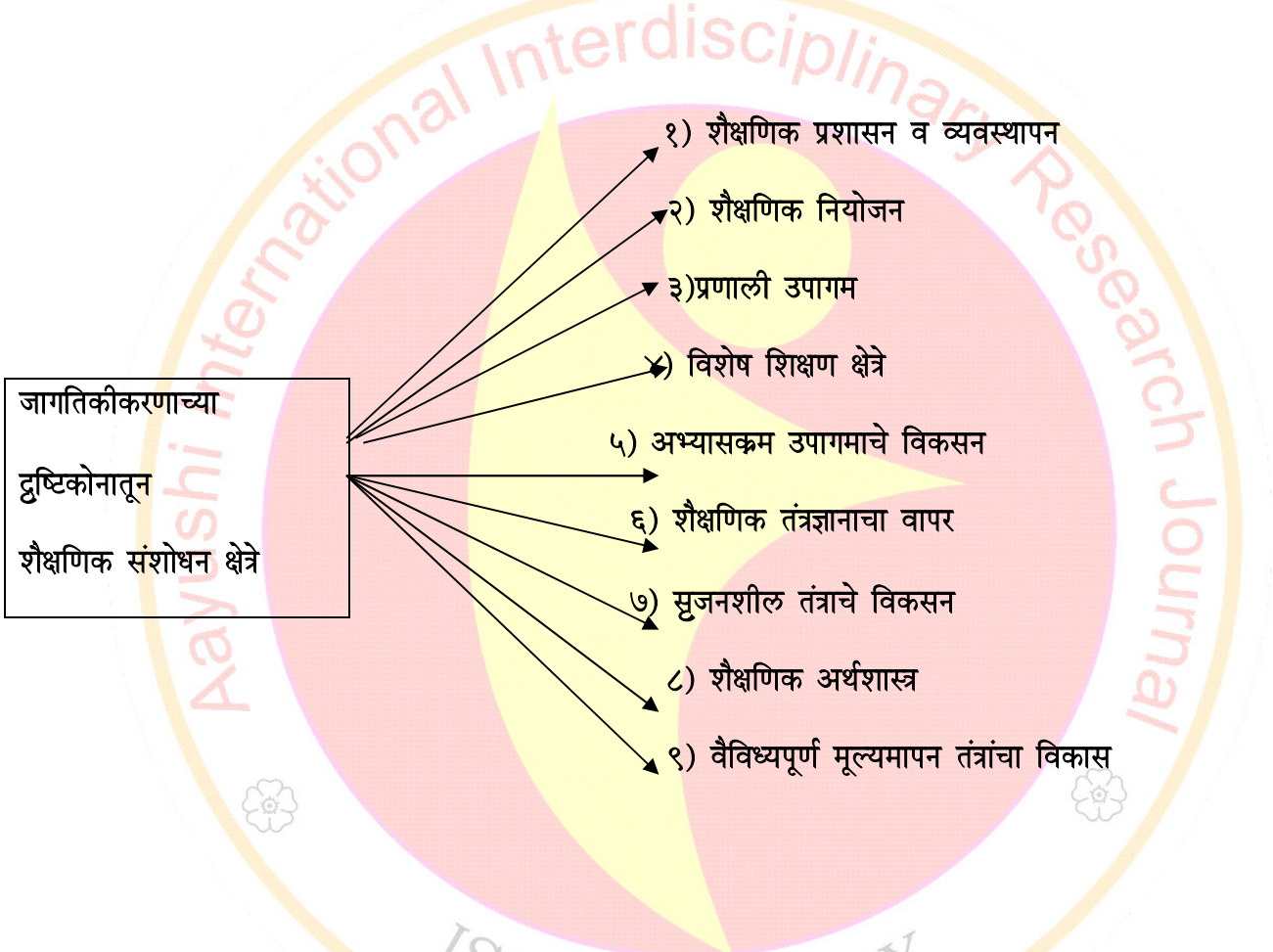
१. वंचितांना शिक्षण दुरापास्त
२. शिक्षणातून आर्थिक विषमता निर्मिती
३. पाश्चात्य सांस्कृतिक मूल्यांमुळे भारतीय मूल्यांचा —हास होण्याची शक्यता
४. विद्यापीठाची स्वायत्त,मक्तेदारीची शक्यता

५. सामाजिक न्यायाचा विसर
६. कुलगुरूंचे महत्व कमी होऊन उद्योगपतींचे महत्व वाढेल
७. भारतीयांमधील बदलांना स्विकारण्याबाबतची उदासीनता

जागतिकीकरणाच्या दृष्टिकोनातून शैक्षणिक संशोधन क्षेत्रे

जागतिकीकरणात शैक्षणिक संशोधनाच्या पुढील क्षेत्रांवर संशोधन होणे आवश्यक आहे.

या शैक्षणिक संशोधनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात जागतिकीकरणाच्या अनुषंगाने शिक्षणावरील प्रभावाच्या संदर्भात आपणास संशोधन करता येईल. त्या दृष्टिने प्रातिनिधिक स्वरूपात शैक्षणिक संशोधन क्षेत्राशी संबंधित संशोधन समस्यांची मांडणी पुढे करण्यात आली आहे.

१) शैक्षणिक व्यवस्थापन व प्रशासन

शिक्षण विषयक ध्येय साध्य करण्यासाठी करावयाची प्रणाली संरचना, शिक्षणविषयक तत्त्वनिश्चिती व त्याची नियोजनपूर्वक अंमलबजावणी शैक्षणिक व्यवस्थापन व प्रशासनात अंतर्भूत आहेत.

१. जागतिकीकरणामुळे उच्च शिक्षणाच्या व्यवस्थापन व प्रशासनावर पडणा—या प्रभावाचा अभ्यास करणे.

२. जागतिकीकरणात लोकशाही विकेंद्रिकरणात्मक प्रशासनामुळे विद्यार्थ्यांवर (ग्राहकावर) होणा-या परिणामाचा अभ्यास करणे.
३. महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांना जागतिकीकरणाच्या बदलत्या परिस्थितीत अपेक्षित व्यवस्थापन व प्रशासनातील बदलांचा शोध घेणे.
४. जागतिकीकरणाच्या परिस्थितीत विद्यार्थ्यांच्या रोजगाराच्या उपलब्धे संदर्भात बी.एड. महाविद्यालयातकील प्राचार्यांचे भविष्यकालीन व्यवस्थापनाचा अभ्यास करणे.
५. जागतिकीकरणात उच्च शिक्षणामध्ये अनुदानित व विनाअनुदानित संस्थांचा गुणवत्ता प्रशासनाच्या सद्यस्थितीचा चिकित्सक अभ्यास.

२) शैक्षणिक नियोजन

जागतिकीकरणात भविष्यकालीन परिस्थितीचा वेध घेऊन त्याअनुरूप कार्यपद्धती ठरवणे शैक्षणिक नियोजनात अपेक्षित आहे. त्याचची संबंधित संशोधनविषय पुढील प्रमाणे घेता येतील.

१. जागतिकीकरणामध्ये भविष्यकालीन परिस्थिती अपेक्षित शिक्षणाचा वेध घेवून बी.एड. व एम.एड. अभ्यासक्रम प्रतिमानाचे विकसन करणे.
२. जागतिकीकरणात शिक्षणाच्या विविध स्तरावर अभ्यासक्रमात करावयाच्या बदलाचा वेध घेणे.
३. जागतिकीकरणामध्ये एम.एड.च्या अभ्यासक्रमास गरजाधिष्ठित व लोकाभिमुख करावयाच्या उपायांचा शोध घेणे.
४. जागतिकीकरणामध्ये विविध स्तरावरील अभ्यासक्रमातून करावयाच्या मूल्य संस्कारांचा चिकित्सक अभ्यास.
५. जागतिक आव्हानांना पेलण्यासाठी ११ व्या पंचवार्षिक योजनेतील तरतूदीचा चिकित्सक अभ्यास
६. जागतिकीकरणाच्या पार्श्वभूमीवर गाभाघटकांच्या नव्या संदर्भात निर्मिती व तदनुरूप अभ्यासक्रम व विकसन .
७. जागतिकीकरणाच्या युगात २०२० मध्ये भारताला महासत्ता बनविण्यात प्रचलित अभ्यासक्रमाच्या पुरकतेसंदर्भात शास्त्रज्ञ व विचारवंतांचे विचार-एक चिकित्सक अभ्यास.

३) प्रणाली उपागम

शैक्षणिक नियोजन करताना भौतिक व मानवी घटकांमधील संबंधाचे स्वरूप प्रणाली उपागमात ठरवले जाते.त्यांच्याशी संबंधित संशोधनविषयक खालील प्रमाणे असू शकतील.

१. जागतिकीकरणात उच्च शिक्षणामध्ये भौतिक व मानवी घटकांमध्ये करावयाचा संपूर्ण गुणवत्ताविषयक व्यवस्थापन घटकांचा चिकित्सक अभ्यास.
२. जागतिकीकरणामध्ये शालेय पातळीवर मुख्याध्यापक, शिक्षक व पालक यांच्या संबंधाचा चिकित्सक अभ्यास.

३. जागतिकीकरणात विद्यार्थी (ग्रहक) समाधानाबाबत भौतिक व मानवी घटकांच्या करावयाच्या नियाजनाचा चिकित्सक अभ्यास.
४. जागतिकीकरणात अर्थशास्त्रीय घटकांना अनुसरून प्राध्यापकांची प्रणाली उपगमातील भूमिका—एक अभ्यास.
५. जागतिक परिस्थितीला अनुसरून प्रणाली उपागमाच्या प्रतिमानांचे विकसन—एक अभ्यास.

४) विशेष शिक्षणक्षेत्र

ज्या व्यक्तीचा आर्थिक, सामाजिक व शारीरिक कारणांमुळे सर्वसामान्यासारखा विकास होऊ शकला नाही त्यांचा विकास करण्यासाठी करावयाचे शैक्षणिक नियोजन विशेष शिक्षण क्षेत्रात अंतर्भूत आहेत. त्याच्याशी संबंधित संशोधनविषय पुढील प्रमाणे असू शकतील.

- १) जागतिकीकरणामुळे प्राथमिक स्तरावर अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमातीच्या विद्यार्थ्यांवर होणा—या प्रभावाचे मुल्यांकन
- २) जागतिकीकरणामध्ये उच्च शिक्षणात स्त्रियांमधील मागासलेपणाचा चिकित्सक अभ्यास.
- ३) जागतिकीकरणामध्ये शिक्षणाच्या विविध स्तरावर अपंगांना मिळणारी समान संधी, गुणवत्ता व सार्वत्रिकीकरणाचा चिकित्सक अभ्यास.
- ४) जागतिकीकरणामध्ये सामाजिक न्यायाच्या तत्वानुसार वंचितांना उच्च शिक्षणासाठी मिळणा—या सोयी संविधांचा चिकित्सक अभ्यास.
- ५) जागतिकीकरणामध्ये उच्च शिक्षणात विशेष घटकांसाठी करावयाचे अभ्यासक्रम विकसन—एक चिकित्सक अभ्यास.

५) अभ्यासक्रम उपागमाचे विकसन

जागतिकीकरणामध्ये भविष्यकालीन आव्हानांना तोंड देण्यासाठी त्यांना द्यावयाचे विविध अनुभव व शिक्षणविषयक आशय यांची निश्चिती अभ्यासक्रमामध्ये होते. त्याशी संबंधित विषय पुढील प्रमाणे असू शकतील.

- १) जागतिकीकरणात मुक्त विद्यापिठामार्फत दुरस्थ शिक्षण पद्धतीच्या अभ्यासक्रम नियोजनविषय अंमलबजावणीच्या चिकित्सक अभ्यास.
- २) जागतिकीकरणामध्ये समाजाला न्यायाधिष्ठित बनविण्यात निरंतर शिक्षणाच्या भूमिकेचा अभ्यास.
- ३) जागतिकीकरणामध्ये शिक्षणाच्या विविध स्तरावर करावयाचे अभ्यासक्रम व उपागमाचे विकसन—एक अभ्यास.

४) जागतिकीकरणामध्ये अभ्यासक्रम उपागमाच्या विकासात करावयाच्या तज्ज्ञांच्या सहभागाची उपयोगिता—एक अभ्यास.

५) जागतिक आव्हानांना तोंड देण्यात सध्याची उच्च शिक्षणातील अभ्यासक्रम उपयुक्तता — एक चिकित्सक अभ्यास.

६) शैक्षणिक तंत्रज्ञानाचा वापर

६) जागतिकीकरणात भौतिकशास्त्रातील तंत्रज्ञानामुळे झालेले बदल शिक्षणात येण्यासाठी आपणास शैक्षणिक तंत्रज्ञानाचा शिक्षणप्रणालीत वापर करावा लागेल. त्याच्याशी संबंधित संशोधन पुढील प्रमाणे असतील.

१) जागतिकीकरणामध्ये इंदिरा गांधी मुक्त विद्यापीठात अभ्यासक्रम अंमलबजावणीत केला जाणारा तंत्रज्ञानाचा वापर—एक चिकित्सक अभ्यास.

२) जागतिकीकरणामध्ये भारतीय व पाश्चात्य मुक्त विद्यापीठातील तंत्रज्ञानाचा वापर—एक चिकित्सक अभ्यास.

३) जागतिकीकरणामध्ये उच्च शिक्षणातील शैक्षणिक तंत्रज्ञानाच्या वापराचा चिकित्सक अभ्यास.

४) जागतिकीकरणामध्ये प्राथमिक स्तरावर शिक्षणात समान संधी, गुणवत्ता व सार्वत्रिकीकरणात शैक्षणिक तंत्रज्ञानाची गुणवत्ता— एक चिकित्सक अभ्यास.

५) जागतिकीकरणात शिक्षक—प्रशिक्षणातील शैक्षणिक तंत्रज्ञानाच्या वापराचा अभ्यास.

६) जागतिकीकरणात अर्थशास्त्रीय दृष्टिकोनातून शिक्षक—प्रशिक्षणातील शैक्षणिक तंत्रज्ञानाचा चिकित्सक अभ्यास.

७) जागतिकीकरणाच्या युगात शिक्षक—प्रशिक्षणासाठी उपयुक्त ठरणारी शैक्षणिक तंत्रज्ञानातील विविध उपागमांची उपयुक्तता — एक अभ्यास, (उदा. दूरशिक्षण परिषद, एज्युसॅट, ई—लर्निंग)

७) सृजनशील तंत्रांचे विकसन

जागतिकीकरणात नवनवीन समस्या निर्माण होतील अशावेळी त्यावर करावयाचे उपाय नेहमीपेक्षा वेगळे असतील. त्यासाठी आपणास सृजनशील पद्धती व तंत्रांचे विकसन शिक्षण पद्धतीत करावे लागेल. त्याशी संबंधित विषय पुढील प्रमाणे आहेत.

१) जागतिकीकरण निर्मित आव्हानांना तोंड देण्यासाठी अध्ययन —अध्यापनात सृजनशीलता प्रतिमानाचे विकसन.

२) जागतिकीकरणात शिक्षणात भेडसावणा—या समस्यांच्या निराकरणासाठी सृजनशील तंत्राचा उच्च शिक्षणातील वापर—एक चिकित्सक अभ्यास.

३) जागतिकीकरणाच्या युगात विद्यार्थ्यांमधील स्वतंत्र विचारशक्तीचा विकास करण्यासाठी सृजनशील प्रतिमानांचे विकसन.

८)शैक्षणिक अर्थशास्त्र

जागतिकीकरणात अर्थशास्त्रीय बाबींचा शिक्षणावर परिणाम होईल,त्यावेळी करावयाचे शिक्षणाचे आर्थिक नियोजन आपणास ठरवावे लागेल. या शैक्षणिक संशोधन क्षेत्राशी संबंधित पुढील संशोधने आपणास करता येतील.

१) जागतिकीकरणामध्ये उच्च शिक्षण व रोजगाराच्या संधीची उपलब्धता— एक अभ्यास.

२) जागतिकीकरणामुळे १९९३ नंतर भारत सरकारचे शिक्षणविषयक आर्थिक नियोजनात झालेले बदल—एक चिकित्सक अभ्यास

९)वैविध्यपूर्ण मूल्यमापन तंत्राचा वापर

शिक्षणपद्धतीतून साध्य करावयाची उद्दिष्टे अभ्यासक्रमातून किती प्रमाणात साध्य झाली याचे मापन संख्यात्मक व गुणात्मक मूल्यमापन साधनांद्वारे करावे लागेल.त्याच्याशी संबंधित संशोधन विषय पुढील प्रमाणे असतील.

१)जागतिकीकरणात उच्च शिक्षणातील गुणवत्ता वाढविण्यासाठी मूल्यमापन प्रक्रियेचा चिकित्सक अभ्यास.

२)जागतिकीकरणात विद्यापीठाच्या विद्यमान मूल्यमापन तंत्रे व पद्धतीमध्ये करावयाचे बदल—एक चिकित्सक अभ्यास.

३)जागतिकीकरणात विद्यापीठाच्या मूल्यमापन पद्धतीत श्रेणी पद्धती व सत्र पद्धतीची आवश्यकता एक चिकित्सक अभ्यास.

४)जागतिकीकरणात विद्यापीठे व महाविद्यालयात अध्यापनाचे कार्य करणा—या प्राध्यापकांना अपेक्षित मूल्यमापन पद्धती व तंत्रांचा शोध घेणे.

समारोप

अशा प्रकारे जागतिकीकरणाच्या शिक्षणावरील प्रभावाच्या संदर्भात शैक्षणिक संशोधनाच्या वरील क्षेत्रामध्ये विविध संशोधने होणे आवश्यक आहे.या शैक्षणिक संशोधनातून विश्वासार्ह शास्त्रीय माहिती मिळेल त्यास अनुसरून भविष्यकालीन शिक्षण पद्धतीत आपणास बदल करावे लागतील.

संदर्भ पुस्तके

१) इनामदार इरफान,शिक्षण समीक्षा (फेब्रुवारी —मार्च—२००४),जागतिकीकरणाच्या युगात अध्यापक शिक्षणातील अध्यापकाची भूमिका.

- २) देसाई जीवन (२००४), उच्चशिक्षण दशा व दिशा,किर्ती प्रकाशन,औरंगाबाद.
- ३) पंडित ब.बि.,शिक्षणातील संशोधन (संख्यात्मक व गुणात्मक), २००५नूतन प्रकाशन,पुणे
- ४) बापन भा.गो.(१९७७), शैक्षणिक संशोधन , नूतन प्रकाशन,पुणे
- ५) मुळे रा.श., उमाठे वि.तू.,(१९८७),शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्वे,विद्यापीठ ग्रंथनिर्मिती मंडळ,नागपूर.
- ६) भांडारकर पु.ल.,(१९७६),सामाजिक संशोधन पद्धती,विधी महाविद्यालय परिसर,नागपूर.
- ७) संत द.का.,संशोधन पद्धती,प्रक्रिया व अंतरंग,व्दितीयावृत्ती,विद्यार्थी गृह प्रकाशन,पुणे.
- ८) Best J-W-Khan J.V.(1992)]Research In Education, Prentice Hall of India, New Delhi.
- ९) Koul L. (1992) Methodology of Educational Research, vikas Publishing House Pvt. Ltd.,New Delhi.

भाषा विकास में पुस्तकालयों का योगदान ।

डॉ. यु.पी. कुलकर्णी

महावीर महाविद्यालय, अध्यक्ष,
हिंदी विभाग

९४२१११०८५७

प्रस्तावना :

साहित्य, संगीत, नृत्य, छायाचित्र, चित्रकला, शिल्पकला ये सारे कला-सर्जना के सुंदर रूप हैं, आनंदमयी चेतना के स्वरूप हैं। महात्मा गांधीजी ने एक जगह लिखा है, 'अपने समस्त अनुभवों के उपरांत मैं यह कह सकता हूँ कि जीवन की पवित्रता सबसे बड़ी और सच्ची कला है, जिसकी पृष्ठभूमि पवित्र नहीं है, वह वास्तविक कला नहीं है।' स्वच्छंदतावादी धारा के कवि वर्डस्वर्थ की मान्यता है — 'A primrose by the river's brim, A yellow primrose is to him, and it is nothing more.'

इन दोनों उदाहरणों में अभिव्यक्ति में भिन्नता है किंतु पवित्रता अनिवार्य तत्व है। विशेषकर भाषा, (वाणी) कला का विशेष आविष्कार है। यह वाणी संवादमय हो, संप्रेषणीय हो तथा वह पहचान बनकर उभरती है। शिक्षा-प्रशिक्षा प्रणाली में भाषा — श्रवण, लेखन, पठन, भाषण स्तरों पर कार्य करती है। इसलिए इनकी सार्थकता एवं अर्थवत्ता के लिए पठन-पाठन अनिवार्य एवं आवश्यक है। इन समस्त कौशल्यों में भाषण कौशल्य, संवाद कौशल्य या वार्तालाप-कौशल्य के विकास हेतु पुस्तकों या ग्रंथों का विशेष योगदान है। मनुष्य का इतिहास, भूगोल, परंपरा संस्कृति — सभ्यता सारी सारी ज्ञानसंपदा — विचारसंपदा भाषा में ही सुरक्षित है, अर्थात् भाषा एक रक्षा का आगार है, जहाँ हमारी समस्त भाव भावनाएँ, विचार, तर्क, कल्पना संग्रहित हैं। एक पीढ़ी दूसरी पीढ़ी को अपनी सारी विचार संपदा सुपूर्द करती हैं। ग्रंथ ज्ञान से इनसे ही विचारों का लेन देन, स्नेह, अपनत्व पहचान सारी प्रक्रियाएँ चलती आ रही हैं। हमारे संतों ने भाषा विदों ने चिंतकों ने अपनी मधुरवाणी को 'ढाई आखर प्रेम' में बांधने का अथक प्रयास किया है।

पुस्तकों का सुरक्षित घर यानी पुस्तकालय, (ग्रंथालय) इन पुस्तकालयों ने मानवजाति के सांस्कृतिक, साहित्यिक, भावनिक एवं आत्मिक उन्नति में बड़ी भूमिका निभायी है। वर्तमान युग में वैश्वीकरण की प्रक्रिया जोरों से प्रवाहित है। इसमें अनेक रोज नये नये आविष्कार हो रहे हैं, तंत्र विकसित हो रहा है मंत्र मात्र पीछे रह चुका है, ऐसा अनुभव होता आ रहा है। ग्रामोफोन से लेकर इंटरनेट तक (आंतरजाल) के बढ़ते आविष्कारों के संचार में पुस्तकों की दुनिया ने अपना वजूद कायम रखा है। किसी भाषण — संवाद कौशल्य की समग्र तैयारी के लिए ग्रंथालय की संपदा हमारा दिश-निर्देशन करती है। हमारे विचारों को विस्तार देती है। इसलिए शिक्षा प्रशिक्षा की प्रणाली में संवाद कौशल्य और उसकी समग्रता के लिए ग्रंथालयों का सुसज्ज, वैविध्यपूर्ण, सरली कृत, अद्यावत एवं वैज्ञानिक होना आवश्यक है। भले ही 'आंतरजाल' में विश्वसमेटा है, बावजूद इसके 'पुस्तकालय' हमारे मित्र, सखा एवं आत्मीय जिम्मेदारी निभानेवाले साथी हैं। छात्रों — अध्यापकों के बीच सुंदर संवाद, आंतरक्रिया एवं खुद की पहचान के लिए पुस्तकालय एवं पुस्तकालय — विज्ञान साहित्य का निर्माण होना यह समय का तकाजा है।

शिक्षा प्रणाली में 'अभिव्यक्ति कौशल्य' का नितांत महत्व है, जिसे कहीं भी और कभी भी नकारा नहीं जा सकता। ज्ञान ग्रहण करने के माध्यम ज्ञानकोश छात्रों को सहजता से हर समय प्राप्त हो। शिक्षा के प्राथमिक अवस्था से ही विविध उत्सव, पर्व, त्यौहार, सांस्कृतिक, राष्ट्रीय, सामाजिक, शैक्षणिक समारोहों के अवसर पर वे एक दूसरे के साथ जुड़े रहे, संवाद स्थापित करते रहे। एक दूसरों को पहचाने। संवाद आत्मा की पहचान है किंतु आज इस चकाचौंधवाली दुनिया में हमने आत्मा को भूल दिया है। अतः संवाद कौशल्य की सफलता के लिए ज्ञानकोश, विचारकोशों का विशेष महत्व है। इस दृष्टि से —

- संवाद कौशल्य के विकास में पुस्तकों का योगदान अक्षुण्ण है।
- पुस्तकें स्व-शिक्षा के उपकरण हैं।
- वर्तमान शिक्षा प्रणाली में ICT प्रभाव में पुस्तकों की अस्मिता कायम रहेगी। क्योंकि कि वे हमें संस्कृति, सभ्यता, परंपरा, धर्म, धर्मनिरपेक्षता, साहित्य समाज के महत्व को समझाते हैं।
- विचार साधना एवं ज्ञानसाधना के प्रतिमान बनकर ग्रंथ एवं ग्रंथालयों को समृद्ध बनाना अनिवार्य है।
- छात्र अपने लेखन— भाषण में उदा. दृष्टान्तों का प्रयोग करें। यह पठन — पाठन से ही साध्य होता है।
- अच्छा संवाद — कौशल्य तीन बातों पर निर्भर हैं — भाषा एवं विषय पर स्वामित्व, अपने आप पर तथा श्रोता पर प्रेम एवं स्मृति पर विश्वास। इसलिए शैक्षणिक ग्रंथों, विश्वकोश पठन की आवश्यकता है।
- शिक्षा संस्थाओं के पुस्तकालयों में ग्रंथों का केवल संग्रह न हो बल्कि उनका उपयोग छात्रों के सर्वांगीण विकास हेतु हो।
- डा. द्वारकाप्रसाद शास्त्री के अनुसार 'पुस्तकालय राष्ट्र निर्माणकारी संस्था है।' क्योंकि आज का छात्र। — पुस्तकालयों के माध्यम से उत्तम छात्र उत्तम नागरिक भाषण शोधकर्ता, चिंतक विचारक की यात्रा तक पहुँच सकता है।
- इन ग्रंथालयों में ग्रंथ, पत्रपत्रिका, संदर्भ पुस्तकें तथा अन्य पाठ्यसामग्री का समावेश हो। ताकि छात्र उनके संपर्क में आकर स्व-विकास करें। चाहे वह किसी भी माध्यम में क्यों न हो।
- ग्रंथालय पढ़ने योग्य अनुकूल वातावरण हो, उत्तम वातायन हो।
- ग्रंथालय में अनुशासन का पालन हो, सभी इकाईयों में ग्रंथालय, प्रशासन, पुस्तक, वाचक, पुस्तक सुरक्षा आदि में सुंदर समन्वय हो।

निकर्ष —

- भाषाविकास — संवाद कौशल्य विकास में पुस्तकालयों का योगदान अक्षुण्ण है। मनुष्य की सारी साधना ग्रंथों में सुरक्षित है। आनेवाली पीढ़ी के लिए वह 'ज्ञानराशि के संचित कोश' के अर्थ को चरितार्थ करें। शिक्षा प्रणाली छात्रों का स्थान महत्वपूर्ण है अतः छात्र केंद्रित प्रणाली में श्रवण से लेकर भाषण तक की प्रक्रिया में भाषा का सुष्ठु प्रयोग की आवश्यकता है। 'शक्कर' की खोज या उपज के साथ ही मात्र हलवा' और अन्य मीठे पदार्थ बनाना संभव नहीं। २१ वीं सदी में शक्कर से जुड़े पदार्थों को तो हमें बनाना है, किंतु मधुमेह को दूर रखकर। २१ वीं सदी ज्ञानप्रकाश की मात्र सदी नहीं बल्कि परस्पर संवाद,

स्नेह, एक दूसरे को पहचानकर सुसंस्कृत मानव बनने की है। इसलिए पाठन संस्कृति को केंद्र में रखकर उसके विकासनूकल वातावरण पैदा करने की आवश्यकता है।

संदर्भ संकेत :

१.भारत का राजपत्र : असाधारण

२.संमेलन पत्रिका का अंक : हिंदी साहित्य संमेलन प्रयाग

३.संमेलन पत्रिका साहित्य संस्कृति — भाषा विशेषांक : हिंदी साहित्य संमेलन प्रयाग २००२.

बी.ए.बी.एड. नंतर नोकरीच्या संधी

प्रा.डॉ. गोपाळ गावडे

मराठी विभाग प्रमुख,

महावीर महाविद्यालय,

कोल्हापूर.

मोबा. ९४२११००५६२

ई मेल gopal_gavade@yahoo.co.in

बी.ए.बी.एड. हा एकात्मिक अभ्यासक्रम महाराष्ट्रात कोल्हापूरातील महावीर महाविद्यालय आणि गारगोटी येथील कर्मवीर हिरे महाविद्यालय या दोन ठिकाणी अनुदानित तत्वावर राबविला जातो. बी.ए.बी.एड. नंतर केवळ माध्यमिक शिक्षकच होता येते असा एक विद्यवर्गात समज आहे. परंतु अशाप्रकारची कोणतीही मर्यादा विद्यार्थ्यांवर न राहता बी.ए.बी.एड. पदवीधारकाला नोकरीच्या अनेक संधी उपलब्ध होतात. बारावी आर्ट्स, कॉमर्स, सायन्सनंतर पदवी शिक्षण घेता येते परंतु या तीनही शाखेकडील विद्यार्थी या पदवीबरोबर व्यावसायिक बी.एड. पदवीही प्राप्त करू शकतो. या तीनही शाखेकडील विद्यार्थी बी.ए.बी.एड. या एकात्मिक अभ्यासक्रमाला प्रवेश घेऊ शकतो. तो चार वर्षात नियमित इतर विद्यार्थ्यांप्रमाणे संबंधित विषयाची पदवी प्राप्त करतो तसेच सोबतच बी.एड. ही शिक्षणशास्त्राची पदवीही मिळवतो. इतर विद्यार्थ्यांप्रमाणेच तितक्याच गुणांचे सर्व पेपर बी.ए.बी.एड. चा एकात्मिक अभ्यासक्रम पूर्ण करणारा विद्यार्थी अभ्यासतो. केवळ त्याची विभागणी चार वर्षात झालेली असते. याव्यतिरिक्त इतर कोणताही फरक बी.ए. व बी.एड या पदवी प्राप्त करण्यात आणि बी.ए.बी.एड. ही एकात्मिक पदवी प्राप्त करण्यात असत नाही. पुढील काळातही तो कलाशाखेतून अभ्यासक्रम पूर्ण केलेल्या विद्यार्थ्यांप्रमाणे अभ्यास करू शकतो अथवा आपल्या व्यवसायाचा प्रांत निवडू शकतो. बी.ए.बी.एड. या एकात्मिक अभ्यासक्रमासाठी इच्छुक विद्यार्थ्याला केवळ मराठी, हिंदी, इंग्रजी, इतिहास आणि भूगोल इतकेच विषय अभ्यासता येतात हीच काय ती या अभ्यासक्रमाची मर्यादा म्हणता येईल.

आजच्या शैक्षणिक परिस्थितीचा विचार करता सर्वच क्षेत्रांमध्ये बेरोजगारीचे प्रमाण वाढले आहे. बी.ई., एम.ई., एम.बी.बी.एस., बी.एच.एम.एस., एल.एल.बी., एम.बी.ए. अथवा एम.ए., पीएच.डी. होऊ पाहणाऱ्या प्रत्येक विद्यार्थ्याच्या मनात भविष्याबद्दल शंका आहे. बी.ए.बी.एड. नंतर देखील नोकरीची समस्या आहेच. परंतु बी.ए.बी.एड. नंतर माध्यमिक शिक्षक असे जे समिकरण होते ते कालबाह्य झाले आहे. बी.ए.बी.एड. पदवी प्राप्त करणाऱ्या विद्यार्थ्यांसमोर

नोकरीच्या अनेक संधी उपलब्ध होऊ शकतात. अशा वाटा धुंडाळणे ही आजच्या काळाची गरज आहे. त्याचा फायदा घेऊनच बेरोजगारीसारख्या जागतिक समस्येवर विद्यार्थ्याला मात करता येणे शक्य आहे.

बी.ए.बी.एड. नंतर माध्यमिक शिक्षक तर होता येतेच. परंतु त्यासोबतच एम.ए. ही कलाशाखेकडील व एम.एड. ही शिक्षणशास्त्राकडील पदव्युत्तर पदवी मिळवू शकतो. या दोन्ही संधी त्याला एकाच वेळी उपलब्ध होतात. यासाठी विद्यार्थ्याला कोणत्याही प्रकारचा अधिकचा वेळ द्यावा लागत नाही. विद्यार्थ्याने पदवी परीक्षेमध्ये संबंधित विषयाचे सखोल ज्ञान इतर विद्यार्थ्यांप्रमाणेच मिळविलेले असते. पदव्युत्तर पदवी परीक्षेमध्ये द्वितीय श्रेणी प्राप्त करणारे विद्यार्थी नेट, सेट या अधिव्याख्याता पदासाठीच्या पात्रता परीक्षा पास होऊन महाविद्यालयामध्ये अधिव्याख्याता म्हणून काम करू शकतो. इतकेच नव्हे तर एम.ए., बी.एड., बी.ए. बी.एड. एम.एड., एम.ए.एम.एड. अशा पदवी मिळविलेल्या विद्यार्थ्याला माध्यमिक शाळा, विद्यालय, महाविद्यालय, डी.टी.एड., बी.एड. व एम.एड. अध्यापक महाविद्यालये या ठिकाणी शिक्षक म्हणून काम करण्याच्या विविध संधी एकाचवेळी उपलब्ध होतात. बी.ए.बी.एड. या एकात्मिक अभ्यासक्रमामध्ये विद्यार्थ्याला कलाशाखा व शिक्षणशास्त्र ही दोन्ही भविष्यातील व्यावसायिक क्षेत्राच्या निवडीसाठी खुली होतात व भविष्याचा निर्णय घेणे सोपे होते.

बी.ए.बी.एड. हा एकात्मिक अभ्यासक्रम पूर्ण करणारा विद्यार्थी हा सर्वांग परिपूर्ण असतो यात मात्र शंका नाही. बी.एड. ही शिक्षणशास्त्रातील पदवी मिळविताना गटचर्चा, वादविवाद, सर्व्हे, कार्यक्रमांचे नियोजन, संशोधन यासारख्या विविध गोष्टी एका वर्षात शिकत असतो. मात्र बी.ए.बी.एड. चा अभ्यासक्रम चार वर्षात पूर्ण करणारा विद्यार्थी या गोष्टी चारही वर्षे कामाचा भाग म्हणून सातत्याने करत असतो. त्यामुळे त्याचा अधिक सराव होतो. तो अभिव्यक्ती व संवाद कौशल्ये यावर प्राविण्य मिळवतो. त्यामुळे साहजिकच या विद्यार्थ्याचा व्यक्तिमत्त्व विकास हा कलाशाखेतून पदवी मिळविणाऱ्या विद्यार्थ्यापेक्षा अधिक वरच्या दर्जाचा असतो. चार वर्षे वारंवार पाठाची तयारी करावी लागत असल्याने त्याच्याकडे केवळ कामचलावू नव्हे तर अद्ययावत सामान्य ज्ञान असते. या सर्वांचाच उपयोग त्यास स्पर्धा परिक्षांसाठी होतो. स्पर्धा परिक्षांसाठीची त्याची तयारी इथूनच सुरू होते असे म्हणण्यास काहीच हरकत नाही.

शैक्षणिक क्षेत्रातील संधीसोबतच या विद्यार्थ्यांना स्पर्धा परीक्षा हा एक उत्तम मार्ग आहे. बी.ए.बी.एड. नंतर यु.पी.एस.सी., एम.पी.एस.सी., केंद्रिय विद्यालय संघटन, स्टाफ सिलेक्शन व बँकिंग क्षेत्रातील परीक्षाही देता येतात. या परीक्षांच्या मुलाखतीसाठी आवश्यक सभाधिटपणा, हजरजबाबीपणा, समयसूचकता इत्यादी गुण बी.ए.बी.एड. अभ्यासक्रमातून विकसित झालेले असतात. यु.पी.एस.सी. च्या परीक्षेतील २५० गुणांचा नीतिशास्त्र व एकात्मता या पेपरचा अभ्यास करताना बी.ए.बी.एड. कडील तत्त्वज्ञान व मूल्यशिक्षण या विषयाचा चांगला उपयोग होतो. विद्यार्थी शासनाच्या शिक्षण विभागाकडील विस्तार अधिकाऱ्यासारख्या विविध पदांसाठीही पात्र ठरण्यास प्रयत्न करू शकतो.

इतर विद्यार्थ्यांप्रमाणेच या ही विद्यार्थ्याला ग्रामीण पत्रकारिता, भाषांतर, अनुवाद, इंग्लिश स्पिकिंग यासारखे शॉर्ट टर्म कोर्सेस करता येतात. रेडिओ, दूरदर्शन याठिकाणी निवेदकाची संधी मिळू शकते. वेगवेगळ्या प्रकारच्या कार्यक्रमांमधून तो सूत्रसंचालकाची भूमिका उत्तम पार पाडू शकतो. वृत्तपत्रे,

खाजगी व शासकीय कार्यालये यामध्ये मराठी मुद्रितशोधकाची पदे आजही रिक्त आहेत . कंपन्यांमध्ये जाहिरातीचा स्वतंत्र विभाग असतो तेथे तो आपले लेखन व संवाद कौशल्ये उपयोगात आणून स्वतःसाठी नोकरीची संधी निर्माण करू शकतो . वृत्तपत्रांमध्ये अनुवादक, भाषांतरकार म्हणून काम करू शकतो . रेडिओ जॉकी सारखे कोर्सेस करून मीडियाच्या जगात प्रवेश करू शकतो . इतर भाषांचे ज्ञान प्राप्त करणे हे तर आज व्यावसायिक संधी उपलब्ध करण्यास उत्तम मार्ग बनला आहे . इतिहास व भूगोलाच्या विद्यार्थ्याला गाइड म्हणून ऐतिहासिक व प्रेक्षणीय ठिकाणी खूपच मागणी आहे . शैक्षणिक सल्लागार हा आजच्या पालक व विद्यार्थ्याला आधार देणारा महत्त्वाचा घटक आहे . विद्यार्थी, समाज व काळ यांच्या अभ्यासातून ही संधीही उपलब्ध करून घेण्यास बी.एड . पदवी मिळविलेल्या विद्यार्थ्यास काहीच हरकत नाही . कौशल्याधारित शिक्षणावर भर असणाऱ्या व्यवस्थेत शैक्षणिक साधनांची निर्मिती व विक्री हा देखील उत्तम पर्याय आहे . एकूणच बी.ए.बी.एड . नंतर नोकरी करिअरसाठी कितीतरी क्षेत्रे उपलब्ध आहेत .

निबंध विषय : दोन वर्षीय बी.एड. मधील छात्रसेवाकालाच्या यशस्वीतेसाठी

जीवन कौशल्य शिक्षण

डॉ. मुरादे बी.एस.

गो.ए.सोसायटीचे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, संगमनेर

जिल्हा : अहमदनगर

मो. नं. ९४२२७३८४०७

ईमेल : vedant2003@rediffmail.com

गोषवारा

या शैक्षणिक वर्षाच्या पूर्वार्धातच एन.सी.ई.आर.टी. ने दोन वर्षीय बी.एड. देशभर राबविण्याची घोषणा केली आहे आणि त्यांना सर्व राज्यांतून किंवा विद्यापीठातून मूर्त रूप देण्यासाठीची कार्यवाही सुरु झाल्याचे दिसते आहे. नियम २ (ब) मध्ये सहा ते बारा पर्यंतच्या स्तरासाठीच्या या व्यवसायिक अभ्यासक्रमाची निर्मिती केली आहे. छात्रसेवाकालात जीवन कौशल्यांचा अभ्यास महत्त्वपूर्ण वाटतो. जीवन कौशल्य शिक्षण म्हणजे जीवन यशस्वीपणे जगण्यासाठीचे कौशल्य प्राप्त करणे होय. जीवन कौशल्ये शिक्षण हा एक विकासात्मक व एकात्मक दृष्टीकोन आहे. जगातील अनेक देशांमध्ये शाळांतून जीवनकौशल्य शिक्षणाचा विकास करण्यावर भर दिला जात आहे. जीवन कौशल्य शिक्षण शाळांतून पुढे नेण्याचा प्रक्रियेत जागतिक आरोग्य संघटना कार्यरत आहे. काही वर्षांपासून भारतामध्ये जीवनकौशल्य शिक्षण गरजे विषयी जागरूकता वाढत आहे. २००५ च्या राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखड्यानेही शिक्षणाला जीवनकौशल्यांशी जोडण्याची शिफारस केली आहे. विद्यार्थ्यांच्या दैनंदिन जीवनातील अडचणी, गरजा, आव्हाने यांना सामोरे जाण्याचे सामर्थ्य निर्माण करून विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करून भावी जबाबदार नागरीक निर्माण करण्याचे काम जीवन कौशल्य शिक्षणातून होते. मुलांच्या अडचणी समजून घेण्यासाठी, त्यांच्या गरजांना आणि शिकण्याला प्रतिसाद देण्यासाठी सक्षम शिक्षक निर्माण करण्याची आवश्यकता आहे. मुलांना जीवनकौशल्याचे शिक्षण देवून सक्षम करण्यासाठी शिक्षकसुद्धा सक्षम असणे गरजेचे आहे. मुलांमध्ये जीवनकौशल्ये विकास करणा-या शिक्षकांमध्ये जर जीवनकौशल्ये असतील आणि त्याचा वापर करण्याची क्षमता असेल तर ते अधिक प्रभावीपणे अध्यापन करू शकतील. या प्रक्रीयेमुळे शिक्षकाला स्वतंत्र विचार करणे, स्वतः सतत शिकणे, मुलांच्या गरजांना प्रतिसाद देण्याची व्यवस्था घडविण्याची क्षमता निर्माण करणे, स्वतः च्या भुमिका तपासणे आणि इतरांना समजून घेणे या क्षमता वाढायला मदत होऊ शकेल यासाठी शिक्षक प्रशिक्षकाला जीवन कौशल्यांची ओळख असणे आवश्यक आहे. छात्रसेवाकालात स्व ची जाणीव, समानानुभूती, समस्या निराकरण, निर्णयक्षमता, परिणामकारक संप्रेषण, व्यक्ती व्यक्तीमधील सहसंबंध, सर्जनशील विचार, चिकित्सक विचार, भावनांचे समायोजन व ताणतणावाचे व्यवस्थापन या जीवन

कौशल्यांचा सराव व्हावा. जीवन कौशल्य शिक्षण ही एक गुंतागुंतीची प्रक्रिया आहे. त्याची यशस्वीता प्रशिक्षकांच्या कार्यपद्धतीवर अवलंबून आहे त्यासाठी शिक्षक प्रशिक्षकांनी छात्रसेवाकालात जीवन कौशल्यांचा अभ्यास करणे जरूरीचे आहे. एकुणच छात्रसेवाकालाच्या यशस्वीतेसाठी व भावी शिक्षण कार्यासाठी जीवनकौशल्यांचा अभ्यास दिशादर्शक ठरेल असे वाटते.

प्रस्तावना

एन.सी.ई.आर.टी ने प्रसिध्द केलेल्या दोन वर्षीय बी.एड.अधिनियम २००१ नुसार महत्त्वपूर्ण सुधारणा सुचविल्या आहेत. या दृष्टीने शालेय कामकाजाचा प्रत्यक्ष अनुभव घेण्यासाठी अभ्यासक्रमात छात्रसेवाकाळात या उपक्रमाचा समावेश करण्यात आला आहे. हा छात्रसेवाकाल वेगवेगळ्या शिर्षकाखाली वैदयकिय व औदयोगिक क्षेत्रात यापुर्वीच स्विकारण्यात आला आहे. आपल्याही व्यवसायातील त्याचे महत्त्व लक्षात आल्याने प्रशिक्षण काळात हा उपक्रम राबविला जातो.

शिक्षक शिक्षणाची संख्यात्मक वाढ झाली परंतु गुणात्मक वाढ झाली नाही. शिक्षणतज्ञ फक्त समस्या मांडत आले परंतु सात आठ महिन्यांत बी.एड.अभ्यासक्रम पूर्ण करणे व तो शिक्षक अल्प अनुभवातुन शाळेवर पाठविणे त्याचा परिणाम अनेक पिढ्यांवर झालेला दिसतो. त्यात त्या प्रशिक्षणार्थीचा दोष नसतो तर प्रणालीचा दोष आहे. १९८६ च्या नवीन धोरणाच्या अगोदरपासून दोन वर्षीय बी.एड.ची फक्त चर्चाच होती आणि त्यानंतर २००१ मध्ये एन.सी.आर.टी.ई ने प्रसिध्द केलेल्या पुस्तकेला मूर्त स्वरूप यावर्षी आले आणि त्याची कार्यवाही २०१५-१६ पासून होत आहे. ही आनंदाची वार्ता आहे. बलशाली भारताची ध्येय धोरण चांगली असतात. परंतु त्यांची कार्यवाही किंवा अमंलबजावणी प्रभावी होणे ही काळाची गरज आहे असे वाटते.

दोन वर्षीय बी.एड.अभ्यासक्रम :

या शैक्षणिक वर्षाच्या पूर्वार्धातच एन.सी.आर.टी.ई ने दोन वर्षीय बी.एड.देशभर राबविण्याची घोषणा केली आहे आणि त्यांना सर्व राज्यांतुन किंवा विद्यापीठातून मूर्त रुप देण्यासाठीची कार्यवाही सुरु झाल्याचे दिसते आहे. नियम २ (ब) मध्ये सहा ते बारा पर्यंतच्या स्तरासाठीच्या या व्यवसायिक अभ्यासक्रमाची निर्मिती केली आहे. दोन वर्षाचा अभ्यासक्रम कमाल तीन वर्षात पूर्ण झाला पाहिजे. यामध्ये प्रत्येक वर्षात प्रवेश व परीक्षा सोडून २०० कामाचे दिवस अपेक्षित आहेत. आठवडयातून ३६ तास काम अपेक्षित आहे. विद्यार्थी व शिक्षक महाविद्यालयाच्या परिसरात प्रती दिन ६ तास उपस्थित असण्याचे बंधन आहे. विद्यार्थ्यांची किमान ८० टक्के हजेरी व प्रात्यक्षिक कार्यासाठी ९० टक्के हजेरी असावी. दोन वर्षाच्या अभ्यासक्रमात सैध्दांतिक व प्रात्यक्षिक भारांशालाही महत्त्व देण्यात आले आहे. एका युनिटसाठी ५० विद्यार्थी संख्या असे १०० विद्यार्थी अपेक्षित आहेत. त्यासाठीच्या भौतिक व मानवी घटकांमध्ये रचनात्मक बदल सुचविलेले आहेत. या बदलाला अभ्यासक्रमात शालेय छात्रसेवाकाल प्रथम वर्षासाठी ४ आठवडे व दुस-या वर्षासाठी १६ आठवडे असा आहे. म्हणजे एकूण कालावधीच्या एक चतुर्थांश कालावधी छात्रसेवाकालासाठी दिलेला आहे व एन.सी.ई.आर.टी च्या गुणात्मक विभाजनामध्ये एक चतुर्थांश गुण हे छात्रसेवाकालासाठी दिल्याचे दिसते. म्हणूनच दोन वर्षीय बी.एड.अभ्यासक्रमात अनन्यसाधारण महत्त्व आहे.

छात्रसेवाकालाची संकल्पना

छात्र अध्यापकास भावी व्यवसायात प्रवेश करण्यापूर्वी मिळतात त्या कामाचा अनुभव म्हणजे छात्रसेवाकाल होय. केंब्रिज डिक्शनरी ऑफ इंग्लिशमध्ये छात्रसेवाकाल म्हणजे शाळेत सेवेमध्ये असणा-या अनुभवी शिक्षकांच्या सहवासात प्रत्यक्ष काम करून शिक्षक प्रशिक्षणाध्याला भरपूर संधी उपलब्ध करून देणारा कार्यक्रम तर एन.सी.ई.आर.टी. च्या व्याख्येनुसार छात्रसेवाकाल म्हणजे भावी शिक्षकाला त्याच्या व्यवसायात प्रत्यक्ष प्रवेश करण्यापूर्वी शालेय वातावरणाशी अत्यंत निगडीत अनुभव मिळविण्याची व्यवस्था होय. शालेय विद्यार्थ्यांची सक्षम भावी नागरिकांमध्ये रूपांतर होण्यासाठी भावी शिक्षक गुणवत्तापूर्ण असावा या दृष्टीने छात्रसेवाकाल ही संकल्पना शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयात रुढ झाली.

साधारणतः एका सराव पाठ शाळेत कमीत कमी १४ ते १५ छात्र शिक्षक या छात्रसेवाकालासाठी पाठविले जातात. यात १४ ते १५ विद्यार्थ्यांच्या गटासाठी एका गटप्रमुख छात्रशिक्षकाची निवड केली जाते. गटप्रमुख छात्रशिक्षक हा छात्रशिक्षक, गटप्रमुख, अधिव्याख्याता (महाविद्यालय), आणि पर्यवेक्षक (शाळा) यांच्यामधील दुवा असतो. छात्रशिक्षक व गटप्रमुख यांच्यातील आंतरक्रिया सकारात्मक स्वरूपाच्या असाव्यात. ज्याप्रमाणे शिक्षक व पर्यवेक्षक यांच्यामध्ये संबंध असतात. त्याचप्रमाणे छात्रशिक्षक व गटप्रमुख यांचे संबंध असावेत. गटप्रमुखाला योग्य तो मान दिला जावा व सहकार्य केले जावे.

दोन वर्षीय बी.एड.मध्ये प्रामुख्याने प्रथम वर्षासाठी १५० मार्क्स व ३५० मार्क्स द्वितीय वर्षासाठी असे छात्रसेवाकालाचे नियोजन असेल. यामध्ये पहिल्या वर्षात चार आठवड्यात खालील प्रमाणे कृती अपेक्षित आहेत. यात सरावपाठ, ब्लॉक टिचींग, पाठ निरीक्षण, चाचणी, पाठयपुस्तक विश्लेषण, घटक नियोजन, विविध उपक्रम, त्यांचा अहवाल लेखन अशा पद्धतीने कौशल्य व विकासाचे उपक्रमही यामध्ये समाविष्ट असतील. दुस-या वर्षासाठी १६ आठवडे छात्रसेवाकालासाठी असतील. एकुण गुणात्मक भारांश ३५० असेल. यामध्ये प्रामुख्याने ब्लॉक टिचींग, सरावपाठ, पाठनिरीक्षण, वार्षिक पाठ, नाविन्यात्मक पाठ, घटक चाचणी, शालेय उपक्रम, उपचारात्मक अध्यापन याबरोबरच दोन्ही अध्यापनपद्धतींचा आशययुक्त अध्यापन पद्धतीच्या कार्यवाहीच्या टप्प्यांचा विद्यार्थ्यांना अनुभव देता येईल.

शाळेतील या व्यापक अनुभवातून विद्यार्थी घडला जाईल. अध्यापनाविषयी इतर सर्वच बाबींचा परीचय झाल्याने भावी अध्यापक सेवा सोयीस्कर होण्यासाठी नक्कीच मदत होईल. शिक्षणातील तात्विक व प्रात्यक्षिक भागातील मोठी दरी दूर करण्यासाठी छात्रसेवाकाल महत्त्वाचा आहे. शालेत जर प्रत्यक्ष अनुभवाकडे अधिक लक्ष दिले तर शिक्षण प्रक्रिया अधिक परीणामकारक करता येईल. छात्रसेवाकालात सराव अध्यापन असणारच पण त्याच्या जोडीला शाळेच्या आंतरबाह्य वातावरणातील विविध प्रत्यक्ष अनुभव असतील. त्यासाठी प्रसिद्ध, सुप्रतिष्ठित शाळा निवडल्या पाहिजेत. शिक्षण महाविद्यालयातील प्राध्यापक सहकारी शाळातील अनुभवी प्रशिक्षित शिक्षक यांनी छात्र शिक्षकांच्या अध्यापनाचे निरीक्षण करावयास पाहिजे. या अवधीत शाळेतील शिक्षकांशी सतत संबंध आल्याने सहकार्याची भावना वाढते. सहशालेय कार्यक्रमांचे नियोजन, संघटन करण्यास मिळाल्याने नेतृत्वाच्या गुणांची वाढ होते. शालेय दप्तरांची तोंड ओळख होते.

या कालावधीत छात्र शिक्षक कर्मचारी वर्गाचा एक कनिष्ठ सदस्य समजला गेल्याने तो शाळेच्या दैनंदिन कार्याशी एकरूप होतो. सराव अध्यापनाविषयी तो गैरहजर शिक्षकांच्या वर्गाना शिकवू शकतो. शालेय परीक्षा चालू असता तो पर्यवेक्षण करू शकतो. एखादया शैक्षणिक समस्ये विषयी शिक्षकांशी चर्चा करू शकतो. शाळेचे प्रदर्शन करण्यात सहभागी होतो. शालेय सहलीचे पुढारीपण घेवू शकतो.

शिक्षक प्रशिक्षणाच्या सद्यस्थितीबद्दल विचार करताना एक गोष्ट निश्चित आहे की, वेळो वेळी जरी त्यामध्ये सुधारणा झाल्या, बदल झाला तरीही कोणत्याही काळातील प्रशिक्षण परीपूर्ण कधीच नसते आणि नाही. बदलत्या गरजा आणि अपेक्षा यांच्या प्रमाणात प्रशिक्षणामध्ये शिक्षणावस्थेत तात्काळ बदल होणे अपेक्षित असते. या उणिवांची दखल घेतली नाही तर असमाधान वाढत जाते.

शिक्षक प्रशिक्षक म्हणून जे विषय शिकवायचे त्या विषयांच्या अभ्यासक्रमांमध्ये पाठयक्रमांमध्ये अगदी झपाट्याने बदल व्हायला हवा. असे माहिती विज्ञान तंत्रज्ञानाच्या वेगाने वाढत जाणा—या आणि बदलत जाणा—या ज्ञानाचा विस्तार आणि खोली पाहता जाणवते आहे. सूक्ष्म अध्यापनापासून ते वार्षिक परीक्षेच्या मूल्यमापनापर्यंत अनेक व्यावसायिक प्रश्नांचा सामना करताना शिक्षक प्रशिक्षकालाही जीवन कौशल्याचे ज्ञान असणे आवश्यक आहे.

जीवनकौशल्ये शिक्षण :

जीवन कौशल्य शिक्षण म्हणजे जीवन यशस्वीपणे जगण्यासाठीचे कौशल्य प्राप्त करणे होय. जीवन कौशल्ये शिक्षण हा एक विकासात्मक व एकात्मक दृष्टीकोन आहे. जगातील अनेक देशांमध्ये शाळांतून जीवनकौशल्य शिक्षणाचा विकास करण्यावर भर दिला जात आहे. जीवन कौशल्य शिक्षण शाळांतून पुढे नेण्याचा प्रक्रियेत जागतिक आरोग्य संघटना कार्यरत आहे. काही वर्षांपासून भारतामध्ये जीवनकौशल्य शिक्षण गरजे विषयी जागरूकता वाढत आहे. २००५ च्या राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखड्यानेही शिक्षणाला जीवनकौशल्यांशी जोडण्याची शिफारस केली आहे. विद्यार्थ्यांच्या दैनंदिन जीवनातील अडचणी, गरजा, आव्हाने यांना सामोरे जाण्याचे सामर्थ्य निर्माण करून विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करून भावी जबाबदार नागरीक निर्माण करण्याचे काम जीवन कौशल्य शिक्षणातून होते.

मुलांच्या अडचणी समजून घेण्यासाठी, त्यांच्या गरजांना आणि शिकण्याला प्रतिसाद देण्यासाठी सक्षम शिक्षक निर्माण करण्याची आवश्यकता आहे. मुलांना जीवनकौशल्याचे शिक्षण देवून सक्षम करण्यासाठी शिक्षकसुद्धा सक्षम असणे गरजेचे आहे. मुलांमध्ये जीवनकौशल्ये विकास करणा—या शिक्षकांमध्ये जर जीवनकौशल्ये असतील आणि त्याचा वापर करण्याची क्षमता असेल तर ते अधिक प्रभावीपणे अध्यापन करू शकतील. या प्रक्रीयेमुळे शिक्षकाला स्वतंत्र विचार करणे, स्वतः सतत शिकणे, मुलांच्या गरजांना प्रतिसाद देण्याची व्यवस्था घडविण्याची क्षमता निर्माण करणे, स्वतः च्या भुमिका तपासणे आणि इतरांना समजून घेणे या क्षमता वाढायला मदत होऊ शकेल यासाठी शिक्षक प्रशिक्षकाला जीवन कौशल्यांची ओळख असणे आवश्यक आहे. छात्रसेवाकालात स्व ची जाणीव, समानानुभूती, समस्या निराकरण, निर्णयक्षमता, परिणामकारक संप्रेषण, व्यक्ती व्यक्तीमधील सहसंबंध, सर्जनशील विचार, चिकित्सक विचार, भावनांचे समायोजन व ताणतणावाचे व्यवस्थापन या जीवन कौशल्यांचा सराव व्हावा. जीवन कौशल्य शिक्षण ही एक गुंतागुंतीची प्रक्रिया आहे. त्याची यशस्वीता प्रशिक्षकांच्या कार्यपध्दतीवर

अवलंबून आहे त्यासाठी शिक्षक प्रशिक्षकांनी छात्रसेवाकालात जीवन कौशल्यांचा अभ्यास करणे जरूरीचे आहे. एकुणच छात्रसेवाकालाच्या यशस्वीतेसाठी व भावी शिक्षण कार्यासाठी जीवनकौशल्यांचा अभ्यास दिशादर्शक ठरेल असे वाटते.

संदर्भ :

- पारसनीस न.रा.(१९९३), शिक्षकांचे प्रशिक्षण, पुणे : नूतन प्रकाशन
- चव्हाण शैला व थिंगळे राजेंद्र (२००६) छात्र अध्यापक सेवा काल नाशिक : इनसाईट पब्लिकेशन्स
- जीवनकौशल्ये शिक्षण भाग १ व २ (२०१०), पुणे : म.रा.शै.सं.व प्र.परिषद
- साळी व झा. (२०१०) जीवनकौशल्ये शिक्षण — मूल्यमापन एज्युकेअर, रत्नागिरी म.शै.प्र.व व्य. परिषद
- www.ncte.org
- Two year B.ed. (secondary) (2001)
- Ordinance and course of study, NCERT
- The Gazette of India : Ordinary Appendix 4

सुधारात्मक शिक्षक शिक्षणातील शिक्षकाची भूमिका

डॉ. सौ.स्मिता दत्तात्रय राणे

प्र.प्राचार्या महिला शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय

मार्केट यार्ड, कोल्हापूर

प्रस्तावना :-

कोणताही व्यवसाय करायचा असेल तर केवळ त्या व्यवसायाची आवड आणि अभियोग्यता असून चालत नाही तर त्या व्यवसायातील लागणारे आवश्यक ज्ञान, कौशल्य व दृष्टीकोन मिळवावा लागतो. शिक्षकी व्यवसायही त्याला अपवाद नाही. ज्या व्यवसायातून मानवी मने घडविण्याचे कार्य होते त्यासाठी तर प्रशिक्षण हे निर्विवादच आहे. **Teacher are born, not mode** हे काही अंशी खरे असले तरी शिक्षक — प्रशिक्षणाचे महत्त्व कमी झालेले नाही.

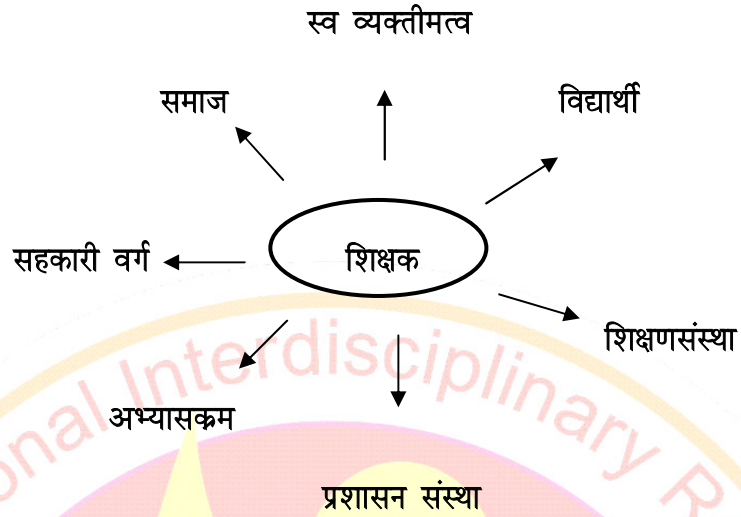
शिक्षकांचे गुणवत्तापूर्ण अध्यापन कार्य घडविण्यात शिक्षक — शिक्षणाचा सिंहाचा वाटा आहे. म्हणूनच शिक्षक — शिक्षण गुणवत्तापूर्ण करण्याची शिफारस विविध समित्यांनी केली आहे. पारंपारिक आदर्श पद्धतीपेक्षाही तंत्रविज्ञानाचा पाया असलेले दर्जेदार, गुणवत्तापूर्ण अध्यापन घडविण्याचे कार्य शिक्षक — प्रशिक्षण संस्थावर आहे. अशा शिक्षक प्रशिक्षणाला प्रशिक्षणाच्या नव्या परिभाषेत 'शिक्षक शिक्षण' असे संबोधले जाते.

❖ शिक्षण — शिक्षण संकल्पना —

'शिक्षणाचे तत्वज्ञान, समाजलक्षी कार्य व आशययुक्त पद्धती मीमांसा या दृष्टीकोनातून अध्यापनासंबंधी दिले जाणारे शिक्षण म्हणजे शिक्षक — शिक्षण होय.'

'शिक्षकाची समाजनिष्ठा, व्यवसायनिष्ठा, विद्यार्थीनिष्ठा याबाबतीतील गुणसमुच्चय वाढीस लावण्याची प्रक्रिया म्हणजे शिक्षक — शिक्षण होय.'

वरील आकृतीवरून शिक्षकांचा कोणकोणत्या घटकांशी शिक्षण प्रक्रियेत संबंध येतो हे आपल्या लाक्षात येते. या सर्व घटकावरून निष्ठा, बांधिलकी, उत्तरायित्व ज्या शिक्षणातून व्यक्तीमध्ये निर्माण केले जाते त्यास शिक्षक — शिक्षण असे म्हणता येईल.

प्रत्येक स्तरावर अपेक्षित असलेल्या शिक्षकांच्या अंगी कोणती कौशल्ये, क्षमता निर्माण करावयाच्या आहेत त्याप्रमाणे शिक्षक शिक्षणाची ध्येये व उद्दिष्टे ठरविली जातात.

❖ शिक्षक — शिक्षणाची मुख्य उद्दिष्टे —

- १) शिक्षकांनी स्वतःच्या अस्मितेची जपणूक केली पाहिजे. त्यासाठी त्याला भौतिक परिस्थितीशी व सामाजिक वातावरणाची समायोजन साधता आले पाहिजे.
- २) पालक व विद्यार्थी यांच्या समस्या सोडवणुकीचे ज्ञान देणे.
- ३) कृती, निरीक्षण, अनुमान, सामान्यीकरण या मानसिक शक्तीची क्षमता वाढविणे.
- ४) व्यक्तीविषयक प्रवृत्तीच्या मानसशास्त्रीय तत्वांचा अभ्यास करणे.
- ५) भारतीय समाजाचे स्वरूप समजून घेणे.
- ६) भारतीय शिक्षणातील विकासाची दखल घेणे.
- ७) शालेय विषयाचे ज्ञान मिळविणे.
- ८) शैक्षणिक अनुभव निर्माण करावयाचे कौशल्य विकसित करणे.
- ९) विविध मुल्यांच्या गरजांचा अभ्यास करणे.

❖ NCTE ने स्पष्ट केलेली शिक्षणाची उद्दिष्टे —

- १) प्रशिक्षणार्थीचे रुपांतर सक्षम आणि बांधिलकीयुक्त व्यावसायिक शिक्षकांमध्ये करणे.
- २) भारतीय घटनेमध्ये नमूद केल्याप्रमाणे राष्ट्रीय ध्येये व मूल्ये रुजविण्यासाठी क्षमता विकसित करणे.
- ३) आधुनिकीकरण व सामाजिक बदल यांचा प्रतिनिधी म्हणून काम करण्याची क्षमता विकसित करणे.
- ४) आंतरराष्ट्रीय सामंजस्य, सामाजिक सहिष्णुता, मानवी हक्क सुरक्षा आणि बालकवी सामाजिक हक्क, संरक्षण याबाबत शिक्षकांमध्ये संवेदनशीलता निर्माण करणे.
- ५) संघटनात्मक व व्यवस्थापनात्मक कौशल्य विकसित करणे.
- ६) ज्ञानाच्या नव्या संशोधनाची शिक्षकांना ओळख करून देणे.
- ७) समाजामध्ये नावीन्याने येणा-या बाबी — पर्यावरण, परिसंस्था, लोकसंख्या लिंगसमानता इ.ची जाणीव निर्माण करणे.

या सर्व उद्दिष्टांचा विचार केला तर ही उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी शिक्षक-शिक्षणामधील आजच्या शिक्षकाची भूमिका व गुणवत्ता महत्वाची आहे.

❖ आजच्या शिक्षकाची भूमिका —

शिक्षकाला नव्या समाज परिवर्तनाचा शिल्पकार समजले जाते आणि समाज रचनेत इष्ट ते बदल घडवून आणण्याचे कार्य शिक्षकालाच करावे लागते. अध्यापन कौशल्य हे शिक्षकाच्या व्यक्तीमत्त्वाच्या अनेक पैलूंचा एक भाग असल्याने शिक्षक हा उत्तम अध्यापक झाला पाहिजे पण त्या बरोबर त्याने स्वतः उत्कृष्ट नागरिक बनून मुलांना लोकशाहीच्या जमान्यात उत्कृष्ट नागरिक बनविले पाहिजे. मुलांच्या उपजत प्रवृत्तींना योग्य ते वळण लावले पाहिजे. मुलांचे अध्ययन सौकार्यच केवळ विकसित करायचे नसून मुलांचा सर्वांगीण विकास साधावयाचा म्हणून शिक्षकांच्या प्रशिक्षणाऐवजी शिक्षकांचे शिक्षण व प्रशिक्षण विद्यालयाऐवजी शिक्षण विद्यालये ही सत्ता रुढ होत चालली आहे.

अध्यापन प्रक्रिये विषयी संकल्पना आता बदलत आहे. विद्यार्थ्याला केवळ ज्ञान देणे व माहिती पुरविणे एवढेच नव्हे तर विद्यार्थ्यांनी स्वतः प्रयत्न करून ज्ञान मिळविणे व कौशल्ये अवगत

करणे, अभिवृत्ती विकसित करणे व सामाजिक जीवनाला पोषक अशी जीवनमुल्ये अंगी बनविणे घ्या बाबी अध्यापन प्रक्रियेतून साध्य केल्या पाहिजेत.

शिक्षण हे समाजपरिवर्तनाचे साधन असल्याने शिक्षकाने सुध्दा परिवर्तनाचा कार्यकर्ता, सामाजिक अभियंता व भावी समाजाचा शिल्पकार बनले पाहिजे. म्हणजे शिक्षकाचे कार्य वर्गापुरतेच मर्यादित न रहाता समाजाच्या सर्वकष सामाजिक व सांस्कृतिक विकासाचा तो पुरस्कर्ता बनू शकेल.

❖ **शिक्षक एक नवप्रवर्तक – Teacher as Innovator**

मानवी समाज हा गतिमान असल्याने समाजाच्या गरजा सतत बदलत रहातात. त्यांची पूर्ती करण्यासाठी समाजाच्या सर्वच क्षेत्रात आर्थिक, सांस्कृतिक, राजकीय, धार्मिक इ. बदल करून घ्यावे लागतात. शैक्षणिकक्षेत्रही त्याला अपवाद नाही. आज तंत्रज्ञान, संगणक, इंटरनेट इ. मुळे शिक्षण पध्दतीत आमुलाग्र बदल होत आहेत त्यामुळे शिक्षणात नव प्रवर्तनाला अतिशय महत्वाचे स्थान प्राप्त झाले आहे.

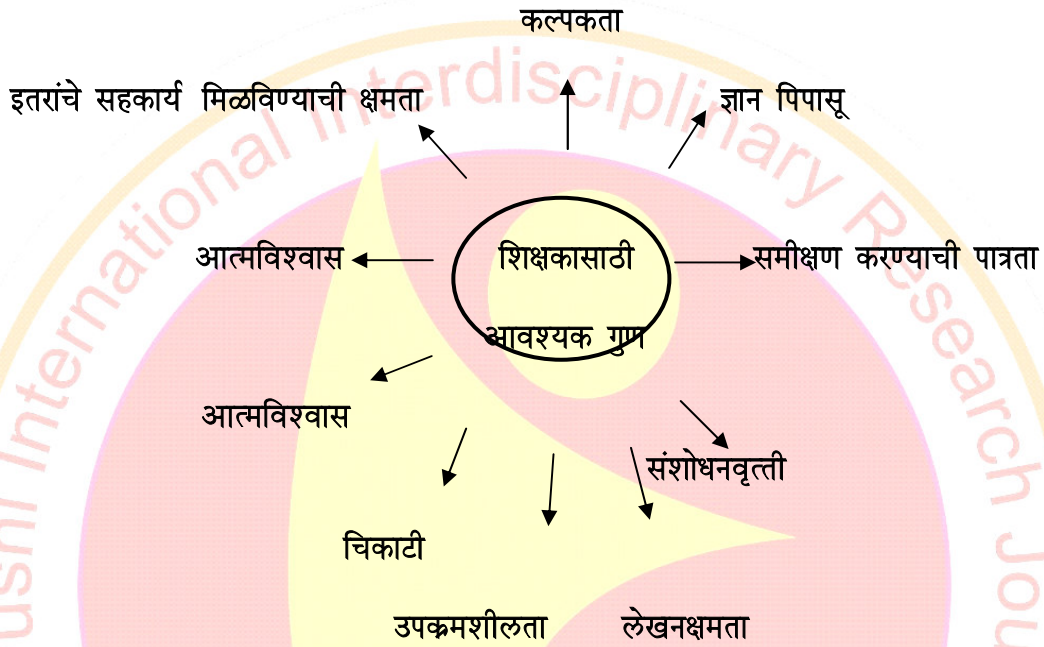
“नवप्रवर्तन म्हणजे केवळ नाविन्यता किंवा बदल नव्हे, बदलासाठी बदल नव्हे तर प्रचलित कल्पना, प्रक्रिया, पध्दती तंत्रे यांच्याऐवजी मोठ्या प्रमाणात सर्वदूर वापर करण्यासाठी स्विकारलेली नवीन कल्पना होय.”

नवप्रवर्तनात सद्यस्थितीतील अडचणीची, न्यूनतेची जाणीव होणे, अडचणी सोडविण्यासाठी नवीन पर्याय शोधणे नंतर त्याची चाचणी घेणे, मूल्यमापन करणे आणि शेवटी त्याचा स्विकार करणे या गोष्टींचा समावेश होतो.

शिक्षक — शिक्षणामध्ये शिक्षकाने नवप्रवर्तक म्हणून भूमिका पार पाडणे फार आवश्यक आहे. शिक्षकाने एखाद्या प्रणालीचा, तंत्राचा, पध्दतीचा, तत्वाचा स्विकार व प्रसार करून नवप्रवर्तक बनू शकतो. त्यासाठी कामाचे पूर्वनियोजन, सुविधांची सुसज्जता सहकार्य, कामाची कुशल कार्यवाही याची आवश्यकता आहे.

शिक्षकाने एक नवप्रवर्तक म्हणून भूमिका पार पाडण्यासाठी खालील गुण आपल्या अंगी बाणविणे आवश्यक आहे.

❖ नवप्रवर्तक बनवण्यासाठी आवश्यक गुण (Necessary Qualities for Becoming on Innovator) –

१) ज्ञानपिपासू :-

आपल्या विषयावर प्रभुत्व मिळविल्याशिवाय, आपल्या विषयाचे ज्ञान अचूक व अद्यावत ठेवल्याशिवाय शिक्षक नवप्रवर्तक बनू शकत नाही. त्यासाठी शिक्षकाने पुस्तकांचा संग्रह, शब्दकोश, विश्वकोश, वार्षिक, नियतकालिक यांचा अभ्यास करून निरनिराळ्या ठिकाणी आपल्या विषयात होत असणा-या प्रयोगाचे, संशोधनाचे वाचन करावे.

२) समीक्षण करण्याची पात्रता :-

आपण जे वाचतो, अनुभवतो पाहतो, ऐकतो त्याचे टिकात्मक परीक्षण करण्याची क्षमता जर त्याच्या ठिकाणी असेल तरच त्याला आपल्या व इतरांच्या कल्पनांचे विचारांचे मूल्यमापन करून ते स्विकारावयाचे किंवा न स्विकारावयाचे हे समजेल.

३) संशोधनकृती :-

सतत प्रयोग करून काहीतरी शोधून काढण्याची धडपड त्यांच्या अंगी असावी, NCERT, SCERT यासारख्या संस्था किंवा स्थानिक पातळीवर काम करणा-या शैक्षणिक संस्था काही कृती संशोधनपर निबंधस्पर्धा आयोजित करतात त्यास्पर्धातून शिक्षकाने आपले योगदान दिले पाहिजे.

४) लेखनक्षमता :-

शिक्षकाने नियतकालिकांमधून लेख किंवा संशोधनपर लेख प्रकाशित करण्याचा व्यासंग शिक्षकाला असणे गरजेचे आहे. त्याच्या अंगी उत्तम लेखन क्षमता असेल तर तो आपले प्रयोग, विचार पद्धती, कल्पना प्रयुक्त्या, तंत्रे इतरांपर्यंत सर्वदूर पसरवू शकतो.

५) उपक्रमशीलता :-

शिक्षकाने 'मी तो हमाल, भारवाही' ही प्रवृत्ती त्यागून सतत स्वतः काहीतरी नवीन करून दाखविण्याची उर्मी त्याच्या ठिकाणी असावी. शासनाकडून पाठविलेल्या उपक्रमापेक्षा वेगळे, अधिक परिणामकारक उपक्रम करता येतील का यासाठी धडपडले पाहिजे. काही प्रकल्प हातात घेऊन अत्याधुनिक शैक्षणिक साधने बनविणे, काही सहशालेय उपक्रमाचे आयोजन करणे, प्रदर्शन भरविणे, अध्यापन अध्यापनाची नवीन तंत्रे शोधून काढून ती वापरणे यासारखे उपक्रम राबविण्याची क्षमता शिक्षकाच्या ठिकाणी असली पाहिजे.

६) चिकाटी :-

एखादे काम हाती घेतले की त्यात कितीही अडथळे आले तरीही त्यावर मात करून मार्ग काढण्याची क्षमता शिक्षकात असली पाहिजे. थोड्याश्या अपयशाने ना उमेद न होता, खचून न जाता पुढे कामचालू ठेवण्याची चिकाटी शिक्षकाच्या अंगा असली पाहिजे.

७) आत्मविश्वास :-

व्यक्तीला आपल्या आत्मविश्वासाबद्दल शंका वाटत असेल, आपण जे करतो ते योग्य की अयोग्य असे वाटत असेल, प्रयोग राबविताना असुरक्षितता वाटत असेल तर व्यवस्थित काम करू शकत नाही यासाठी शिक्षकाकडे आत्मविश्वास असणे आवश्यक आहे.

८) इतरांचे सहकार्य मिळविण्याची क्षमता :-

शिक्षकाने शैक्षणिक कार्यासाठी लागणारे मानवी संबंध चांगले प्रस्थापित करण्याचे कौशल्य प्राप्त केले पाहिजे. त्यानेही वेळप्रसंगी इतरांना सहकार्य करून, आपल्या कामाचे इतरांना महत्व पटवून देऊन इतरांचे सहाय्य मिळविण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे.

९) कल्पकता :-

शिक्षकाला आपली समस्या सोडविण्यासाठी कोणकोणती तंत्रे नव्याने शोधावी लागतील. त्रुटी दूर करण्यासाठी कोणत्या पद्धती वापराव्या लागतील, ज्ञान, कौशल्यात वृद्धी करण्यासाठी कोणत्या प्रयुक्त्या वापरता येतील, याचा विचार शिक्षकाने केला पाहिजे. त्यासाठी त्याच्या ठिकाणी कल्पकता असली पाहिजे. कल्पकता असेल तरच त्याला निरनिराळ्या कल्पना, विचार सूचतील.

❖ नवप्रवर्तक म्हणून शिक्षकाने यशस्वी होण्यासाठी उपाय :-

- १) साधन सुविधांच्या उपलब्धतेसाठी व्यवस्थापन, शासन, श्रीमंत पालक, माजी विद्यार्थी, दानशूर व्यक्ती, स्वयंसेवी संस्था, स्थानिक स्वराज्य संस्था, यांची मदत घेता येईल.
- २) तज्ञ व्यक्ती, मुख्याध्यापक, इतर शिक्षक, पालक यांच्याशी सल्ला मसलत करून सोयीची वेळ ठरवावी.
- ३) इतरांचे सहकार्य मिळविण्यासाठी संप्रेषण कौशल्याचा वापर करावा.
- ४) नवीन विचारांची परिणामकारकता पटवून देऊन त्याचा स्विकार करण्याची त्यांची मनाची तयारी करावी.
- ५) इतरांचे सहकार्य मिळवत असताना त्यांना काही ज्ञान, कौशल्ये देणे आवश्यक असेल तर त्यांच्यासाठी तशा सेवांतर्गत प्रशिक्षणाची सोय करावी.
- ६) विद्यार्थी जर नवीन विचार स्विकारायला विरोध करत असतील तर त्याची कारणे जाणून घ्यावीत.
- ७) संप्रेषण कौशल्याच्या आधारे विद्यार्थ्यांना नवीन विचारांच्या बाबतीत मानसिक व बौद्धिक दृष्टीने सक्षम बनवावे आवश्यक ती कौशल्ये त्यांच्यात विकसित करावीत.
- ८) समाजाकडून जर विरोध होत असेल तर सामाजिक उद्बोधन करावे. समाजातील घटकांनाही नवीन विचार, बदलाची आवश्यकता, महत्त्व पटवून द्यावे. त्यासाठी व्याख्यानाचे आयोजन करता येईल, प्रसार माध्यमांची मदत घेता येईल, मेळावे आयोजित करता येतील.

अशाप्रकारे शिक्षकाला शिक्षक — शिक्षणामधील नवप्रवर्तक म्हणून भूमिका पार पाडताना येणा-या अडचणीवर कौशल्यपूर्ण रितीने मात करावी लागेल. सर्वदूर नवविचाराचा वापर व्हावा म्हणून जर शिक्षक प्रयत्नशील राहिला तरच तो ख-या अर्थीने एक नवप्रवर्तक बनेल.

समारोप:-

शिक्षक — शिक्षणाच्या दृष्टीने शिक्षण क्षेत्रात ज्या नवीन विचारधारा येत आहेत त्यानुसार शिक्षक — शिक्षणात बदल केले पाहिजेत. शिक्षकाने अंतर्दृष्टी व जाणीव यांचा विकास केला पाहिजे. प्रशिक्षण देताना शिक्षकाला आवश्यक असणारी कौशल्ये व अभिवृत्ती यांचा विकास केला पाहिजे. वैयक्तिक गरजा व बदलत्या सामाजिक गरजा यांना अनुलक्षून अभ्यासक्रम आखण्याची क्षमता, शैक्षणिक नवे प्रयोग व उपक्रम हाती घेण्यासाठी शिक्षकांचा वैज्ञानिक

दृष्टीकोन विकसित केला पाहिजे. स्वतंत्र समाजात सांस्कृतिक नागरिक निर्माण करण्यासाठी जरूर त्या अभिवृत्ती व जरूर ती जीवनमुल्ये विकसित केली पाहिजेत

संदर्भ सूची

- १) डॉ.चंद्रकांत मोरे डॉ.भिलेगावकर सदानंद (२००९) : शिक्षक शिक्षण : नित्य नूतन प्रकाशन, पुणे.
- २) जगताप ह.ना. — (२००७) : शिक्षणातील नवप्रवाह व नवप्रवर्तने : नूतन प्रकाशन, पुणे.
- ३) जोशी अरविंद (१९९५) : शिक्षक प्रशिक्षण आव्हाने : धुळे एज्युकेशन सोसायटी, धुळे.
- ४) डॉ. पारसनीस न.रा. (१९९३) : शिक्षकांचे प्रशिक्षण नूतन प्रकाशन, पुणे.

लोकसंख्या शिक्षण प्रवाह व धोरण

डॉ. वाय. डी. दीक्षित

कर्मवीर हिरे महाविद्यालय, गारगोटी.

मो.9156117111.

प्रास्ताविक :-

सर्व जगातील सर्व समस्यांचे मूळ वाढती लोकसंख्या आहे. म्हणूनच लोकसंख्या शिक्षणाची अत्यंत गरज आहे. या शिक्षण प्रवाहामूळे वाढत्या लोकसंख्येला आळा बसला आहे. हम दो हमारे दो या घोषने नंतर हम दो हमारे एक ही घोषणा आचरनात येत आहे. पुढे-पुढे तर हम दो हमारे काई नही. असा विचारही पुढे येईल कुटुंबनियोजनाचा शासकीय पातळीवर पुरस्कार करणारा भारत हा पहिला देश आहे. 1950 च्या सुमारास कुटुंब नियोजनाच्या धोरणाचा पुरस्कार भारताने जरी केलेला असला तरी लोकसंख्या नियंत्रणाच्या धोरणाला खरी गती 1961 चा जनगणना अहवाल प्रसिध्द झाल्यानंतर मिळाली. अपेक्षित जनन दरापेक्षा अधिक लोकसंख्या वाढ दर्शविणारा हा अहवाल होता. याच सुमारास निसऱ्या पंचवार्षिक योजनेचीही सुरुवात आली. त्यानुसार 1973 पर्यंत जन्मदर दरवर्षी दरहजारी 41 वरून 25 पर्यंत कमी करण्याचे उद्दिष्ट ठरविण्यात आले. तिसऱ्या योजनेपासून म्हणून कुटुंब नियोजन कार्यक्रम खऱ्या अर्थाने समयबद्ध व उद्दिष्टप्रधान कार्यक्रम म्हणून स्वीकारण्यात आला.

पंचवार्षिक योजनामधील खर्च

पंचवार्षिक योजनांमध्ये कुटुंबनियोजनावरील खर्चाची तरतूद (कोटी रु.)

तक्ता क्र. 1

पंचवार्षिक योजना	खर्चाची तरतूद
पहिली (1951-56)	00.65
दुसरी (1956-61)	4.07
तिसरी (1961-66)	269.76
वार्षिक (1966-69)	82.93
चौथी (1969-74)	330.0
पाचवी (1974-78)	497.36
सहावी (1978-83)	765.00
सातवा (1980-85)	1010.00

(संदर्भ : इंडियाज पॉप्युलेशन प्रॉब्लेब पृ. 225)

तक्ता क्र 1 वरून असे लक्षात येते, की पहिल्या दोन पंचवार्षिक योजनांमध्ये कुटुंब नियोजन कार्यक्रमावर फारसा खर्च केलेला नव्हता. तथापी तिसऱ्या योजनेपासून भरीव स्वरूपाची वाढ सातत्याने आढळते.

तक्ता क्र. 2

वर्ष	जन्म दर	लोकसंख्या कोटी	कुटुंब नियोजनास पात्र जोडपी	कुटुंब नियोजनास पात्र जोडपी
1970 — 71	36.9	54.69	9.44	0.98
1976 — 77	33.0	61.63	10.73	2.52
1984 — 85	32.7	74.57	12.67	4.68

(संदर्भ : डेमोग्राफी अँड पॉप्युलेशन स्टडीज पृ. 433)

तक्ता 2 वरून आढळून येते की 1884-85 या काळात संरक्षित जोडप्यांची संख्या 4.06 कोटी इतकी होती. प्रत्यक्षात याच काळात संरक्षित होण्यास पात्र असलेल्या जोडप्यांची

संख्या 12.67 कोटी इतकी होती. याचा अर्थ कुटुंब नियोजनाचा स्वीकार 12.67 कोटी जोडप्यांपैकी 4.06 कोटी जोडप्यांनीच केला.

लोकसंख्या शिक्षण :-

दुरदर्शन, आकाशवाणी, वृत्तपत्रे इ. माध्यमातून लोकसंख्या शिक्षणाचा प्रसार मोठ्या प्रमाणा मध्ये होत असला तरी परंपरा व रुढी यांचा मोठा आडथळा ही आला आहे.

तक्ता क्र. 3 कुटुंब नियोजनाचा स्वीकार केल्यामुळे टाळण्यात आलेले अपत्य जन्माचे प्रमाण (ठपतजी अमतजमक चमत 1000)

तक्ता क्र. 3

वर्ष	कुटुंब नियोजन कार्यक्रमांमुळे जन्माला न आलेल्या अपत्यांचे प्रमाण (दरवर्षी दरहजारी)
(1970-71)	3.54
(1971-72)	3.87
(1972-73)	4.47
(1973-74)	5.16
(1974-75)	5.11
(1975-76)	5.16
(1976-77)	6.00
(1977-78)	7.97
(1978-79)	7.59
(1979-80)	7.39
(1980-81)	7.26
(1981-82)	7.36
(1982-83)	7.56
(1983-84)	8.58
(1984-85)	9.84

तक्ता क्र 3 मध्ये सदर कुटुंबनियोजन कार्यक्रम स्वीकारल्यामुळे 9.84 एवढे अपत्य संभव टाळता आले. या काळात जन्म दर हजारी 33.9 इतका होतो. जर कुटुंबनियोजनाचा स्वीकार केला नसता तर जन्म दर 43.74 इतका राहिला असता. 1956 ते 1981 या काळात 4.42 कोटी इतकी अपत्य या धोरणामुळे जन्माला आली नाहीत.

पंचवार्षिक योजना काळातील धोरण :-

पहिल्या पंचवार्षिक योजनेत कुटुंबनियोजन ऐच्छिक होते. दुसऱ्या योजनेत गती मिळाली 5 कोटी मंजूर झाले. तिसऱ्या पंचवार्षिक संतती नियमनाच्या विविध पध्दती वापरात

आल्या त्या मध्ये शस्त्रक्रिया, गोळ्या विविध प्रचार माध्यमाचा वापर करण्यात आला. चौथ्या पंचवार्षिक 'हम दो – हमारे दो किंवा दोन किंवा तीन मुले पुरेत' एक एप्रिल 1972 रोजी गर्भपात कायदा संमत झाला. पाचव्या पंचवार्षिक योजनेत 500 कोटी खर्च करण्यात आला. 1989 साली जन्म दर हजारी 25 पर्यंत कमी करण्याचे उद्दिष्ट ठरविले. पण 8 व्या पंचवार्षिक योजनेपर्यंत हा दर साध्य झाला नाही. 1978 ते 83 जनन दर 21 पर्यंत कमी करण्याचे ठरविले. प्रत्यक्षात 1998 ला 100 कोटी लोकसंख्या पोहचली.

आणीबाणीच्या संक्तीचे धोरण :-

जून 1975 मध्ये अणीबाणी जाहिर झाल्याने नागरीकाचे मुलभूत अधिकार रद्द झाले. व नविन लोक संख्या धोरण जाहिर करण्यात आले. विवाहाचे वय मुलगा 21 व मुलगी 18 ऐवढे ठरवण्यात आले. 1984 पर्यंत जन्म दर हा 25 एवढा कमी करण्याचे ठरवण्यात आले. जुलै 1976 ते मार्च 1977 या काळात 1 कोटी संतती नियमन शस्त्रक्रीया करण्यात आल्या. हा जागतीक विक्रम असल्याचे आढळते. 1977 पासून सक्तीचे कुटुंबधोरण रद्द करण्यात आले. कुटुंबखाते या ऐवजी कुटुंब कल्याण खाते असे नाव जनता दलाच्या सरकारने दिले. 2000 पर्यंत जन्म दर प्रमाण दर हजारी 20 इतके कमी करण्याचे ठरविले. सर्वासाठी आरोग्य अशी उद्दिष्टे घोषित करण्यात आले.

दाम्पत्य सुरक्षा दर :-

एकूण जोडप्यापैकी किती जोडप्यांनी कुटुंब नियोजन साधनाचा अवलंब केला आहे. त्यावरून संरक्षित जोडप्यांची टक्केवारी काढता येते. उदा. 1970 ते 71 मध्ये हा दर भारतात 10.4 टक्के होता. 1998-89 मध्ये 41.7 टक्के होता. म्हणजेच 1988-89 मध्ये दर 100 जोडप्यापैकी 41.7 जोडपी ही संतती नियमन करित होती. हा दर जास्तीत जास्त वाढवणे हे कुटुंब कल्याण कार्यक्रमाचे प्रमुख उद्दिष्ट आहे.

तक्ता क्र 4 भारतातील विविध राज्यतील दाम्पत्य सुरक्षा दर (:) (मार्च 1989 अखेर)

तक्ता क्र. 4

राज्य	संरक्षित दर (ब्ब)
आंध्रप्रदेश	42.0
आसाम	26.1
बिहार	25.8
गुजराथ	55.2
हरियाणा	59.2
कर्नाटक	44.2
केरळ	49.7
मध्यप्रदेश	38.7
महाराष्ट्र	45.8
ओरिसा	39.5
पंजाब	69.6
राजस्थान	28.9
तामिळनाडू	54.9
उत्तर प्रदेश	32.3
पं. बंगाल	32.3
हिमाचल प्रदेश	47.8
जम्मू व काश्मीर	22.0
भारत	41.7

तक्ता क्र 4 वरून असे दिसते की आसाम, बिहार, मध्यप्रदेश, ओरिसा, उत्तर प्रदेश, पं. बंगाल, जम्मू व काश्मीर या राज्यात भारतातील सरासरी दरापेक्षा 41.7 दाम्पत्य सुरक्षा दर

कमी आहे. 1986 च्या सुधारीत धोरणा नुसार नक्त पुर्नउत्पादन दर इ.स 2000 पर्यंत एक दर 26.7 एवढा व्हावा असे अपेक्षित होते. लोकसंख्या वाढीचा दर 1.76: पर्यंत कमी होईल असे अनुमान करण्यात आले होते. परंतु ते साध्य झाले नाही.

समारोप :-

भारतातील सामाजीक स्थिती गुंतागुतीची असली तरी लोकसंख्यानियंत्रणास पर्याय नाही ही भावना एक राष्ट्रीय कर्तव्य म्हणून प्रत्येक भारतीयाच्या मनात रुजली पाहिजे. कुटुंबनियोजन कार्यक्रम व धोरण हा आर्थिक विकासाच्या सर्वकष धोरणाशी संबंधित असलेला भाग आहे हे भारत सरकारने मान्य केले आहे. यासाठी दारिद्रय निर्मूलन व बेरोजगारी दूर करणे अशा धोरणाचाही अवलंब करणे अपरिहार्य आहे.

संदर्भ :-

1. 'लोकसंख्याशास्त्र आणि लोकसंख्या शिक्षण', लेखक डॉ. एस. एन. कुलकर्णी व डॉ. सतीश श्रीवास्तव, विद्या प्रकाशन नागपूर., पृ. 99—106
2. कुटुंबकल्याण मंत्रालय अहवाल.
3. इंडियाज पॉप्युलेशन प्रॉब्लेम, पृ. 225
4. डेमोग्राफी अँड पॉप्युलेशन स्टडीज, पु. 433

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal

ISSN 2349-638X

Email ID: editor@aiirjournal.com , aiirjpramod@gmail.com

Mob. No: [\(+91\) 9922455749](tel:+919922455749). [\(+91\) 9158387437](tel:+919158387437)

Website: www.aiirjournal.com

Invitation for Research Papers and Articles/Conceptual Papers

Respected Sir/Madam,

We are inviting you to submit your Original Research papers and Articles in English/Hindi/Marathi Language for Our "Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)" which publishes on every month 22nd.

THE FEATURES OF AIIRJ

Search option - You can search by Authors Name Or Article title.

Certificate of publication issued to each author.

Special ISSUE for conference/workshops/Symposium.

World wide access and Publication in reasonable fee.

Experienced Editorial Board.

Instruction for papers

For English papers font size 12"Times of New Roman

For Marathi Papersfont DV-TT YUGESH/ KRUTIDEV 050 Size 14"

Margin 1.5 INCH LEFT SIDE and 1" INCH on the other three sides.

The submission file is in Open Office, Microsoft WORD DOCUMENT FILE FORMAT

Fee :Rs. 650/- Per Paper

Bank Account Details for payment transfer

Bank Name - State Bank of India

Account Name – Pramod Prakashrao Tandale

Account Number - 30445542478

IFSC Code - SBIN0012480

MICR Code – 413002999

Do feel free get in touch with us if required further information or clarification.

Pramod Tandale,

(Chief Editor)

Mob. [09922455749](tel:+919922455749)